

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАҚӢ**

Бо ҳуқуки дастнавис

ТДУ: 1 (140.8)

ТКБ: 87.6

K – 25

КАМОЛОВ ШОДМОНЧОН ВАЛИХОНОВИЧ

ФАЛСАФАИ ИТТИЛООТ ВА ҶАҲОНБИНИИ МУОСИРИ ИЛМИЙ

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
иҳтисоси 6D020100 – Фалсафа (6D020106 – Фалсафаи иҷтимоӣ)

Роҳбари илми:

Ибодов Маҳмадулло Орифович -
доктори илмҳои фалсафа,
профессор

Кӯлоб – 2023

№	МУНДАРИЧА	Сах.
	НОМГҮЙИ ИХТИСОРАХО	3
	МУҚАДДИМА	4-21
БОБИ I.	ТАҲЛИЛИ ФАЛСАФӢ ВА УМУМИИЛМИИ МАФҲУМИ ИТТИЛООТ	22-70
1.	Генезиси таърихӣ-фалсафӣ ва тасаввуроти тоилмӣ оид ба мафҳуми иттилоот	22-36
2.	Шарҳи мафҳуми иттилоот дар доираи консепсияҳо ва назарияҳои илмӣ	37-52
3.	Тамоюлҳои асосӣ дар таҳқиқ ва тавзехи мафҳуми иттилоот	53-69
БОБИ II.	ИТТИЛООТ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ	70-124
1.	Тамоюлоти таҳаввулоти инсон дар шароити воқеяти иттилоотӣ	70-89
2.	Таносуби иттилоот ва дониш	90-105
3.	Иттилоот ҳамчун ҷузъи чудонашавандай ташаккули ҷаҳонбинии муосири илмӣ	106-122
БОБИ III.	МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ НАВИ ИТТИЛООТИӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН	123-161
1.	Мушкилот ва дурнамои ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ	123-141
2.	Нақши ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар ташаккули маърифат ва ҷаҳонбинии ҷавонони тоҷик	142-161
	ХУЛОСА	162-168
	ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ	169-170
	РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	171-194
	ИНТИШОРОТ АЗ РӮИИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ	195-197

Номгүйн ихтисорахо

МЭХ – машинахой электронии хисоббарор

ТИК – технологияхой иттилоотий-коммуникатсионий

ВАО – воситахой ахбори омма

МТОК – муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ

КДН – кислотаи дезоксирибонуклеат

ИЧШС – Иттиҳоди ҷумҳуриҳои шуравии сотсиалистӣ

Қ. – қисм

Ҷ. – ҷилд

С. – сахифа

с. – сол

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқикот. Дар чоряки охири асри XX ва ибтидои асри XXI инсоният ба давраи нави рушди худ - марҳилаи бунёди ҷомеаи иттилоотӣ қадам ниҳодааст. Ҳамзамон, бо рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ба амал омадани инқилобҳои иттилоотӣ ва бо пайдоиш, гузариш ва диққати маҳсус ба ифодаи ҷомеаи иттилоотӣ, ки шиори асри мо гаштааст, мағҳуми иттилоот муҳаққиқони ҳама самтҳоро аз табиатшиносӣ то гуманитарӣ ба худ ҷалб намудааст. Олимон ва коршиносон муайян намудаанд, ки технологияҳои иттилоотии муосир тамоми самтҳои ҳаёти инсониро фаро гирифта, ба таври муттасил муҳити моро дигаргун месозанд. Афзоиши нақши соҳаи иттилоотӣ, роҳҳои автоматиқунонии он ба бунёди компьютерҳо, Интернет ва дар маҷмуъ ба иттилооткунонии тамоми ҷомеа ва дар навбати худ ба пайдоиши консепсияҳои фалсафӣ-иҷтимоӣ ва футурологии «ҷомеаи иттилоотӣ»-и имрӯза оварда расонидааст. Ҷунонки муҳаққиқи тоҷик Ф.С. Комилов воқеъбинона менависад: «...муттасилот ва суръати ин дигаргуншавӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки асри XXI воқеан ҳам асри информатикаву иттилоот, технология ва ҷомеаи иттилоотӣ ҳоҳад буд»¹.

Гуфтан мумкин аст, ки иттилоот ба мағҳуми калидии манзараи муосири илмии олам мубаддал гаштааст ва бе фаҳмиши моҳияти асосии он тасаввуроти мо нисбати воқеият ботил ва ғалат менамоянд.

Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳлили фалсафии равишҳои иттилоотӣ дар шаклҳои гуногуни зухуроташ дар ҳамаи соҳаҳои ҷомеа хеле мубрам аст. Одамон ҳангоми фаъолияти хеш бо низомҳои иттилоотӣ бо мушкилоти гуногун дучор мегарданд. Масалан, вожаи «иттилоот» дар фаҳмиши муқаррарӣ ба ҳар кас фаҳмост, бовуҷуди ин, аксари одамон ҳангоми тавсиф ва фаҳмиши мағҳуми иттилоот ба мушкилиҳои зиёди методологӣ ва гносеологӣ дучор мегарданд. То имрӯз асосҳои мукаммали ҳалли

---

¹ Комилов Ф.С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С.Комилов. – Душанбе, 2016. – С. 4.

мушкилоте, ки истифодакунандагони низомҳои иттилоотӣ ҳангоми корбурд ба онҳо дучор меоянд, вучуд надорад. Мушкилоти мазкур яке аз масъалаҳои асосии самти нави таҳқиқоти илми - фалсафаи иттилоотро ташкил медиҳад.

Яке аз масъалаҳои мубрами фалсафаи муосири иттилоотро гурӯҳбандӣ ва банизомдарории равишҳои асосӣ ба тавсифи мағҳуми иттилоот ташкил додааст. Олимон ва коршиносон ба сифати равишҳои асосии фалсафии иттилоот концепсияҳои субстансионалӣ, атрибутивӣ ва функционалиро чудо намудаанд, ки то ҳол баҳсу мунозираҳо байни онҳо идома дорад. Ин мушкилот яке аз ҳадафи таҳқиқи диссертатсионии моро ташкил додааст.

Ҳаёти имрӯзаи инсонро бе иҳота ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ тасаввур намудан номумкин аст. Пас, саволе ба миён меояд, ки рушди босуръати техника ва технология, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ инсониятро дар оянда ба қучо мебаранд? Ё худ дар зери таъсири ин омил инсон моҳияти биологии худро дар оянда нигоҳ дошта метавонад ё не ва дигар саволҳо, ки то ҳол, мутаассифона, номуайян мондаанд. Таҳқиқу пажуҳиши саволҳои мазкур низ яке аз масъалаҳои калидии фалсафа ва илми муосирро ташкил додаанд. Ин ва дигар мушкилоте, ки дар раванди омӯзиши фалсафаи иттилоот ба миён меоянд, мубрамии таҳқиқоти моро муайян мекунанд.

Чомеаи имрӯза ҳамчун чомеаи иттилоотӣ, чомеаи дониш (чомеаи ба дониш асосёфта), чомеаи пассаноатӣ, инфосфера ва дигар унвонҳо ном бурда мешавад. Таҷрибаи рӯзгор ва дониши одамон нисбат ба ҳаводиси муҳити атроф дар ҳамbastagӣ ба коркард ва азхудкуни иттилоот рушд мейбад, ки раванди мазкур ба ташаккулёбии инфосфера оварда расонидааст. Имрӯз иттилоот ба ғизои бисёрталаби иҷтимоӣ мубаддал гардидааст. Ҳамзамон бо рушди технологияҳои иттилоотӣ худи фаъолият, тарзи тафаккур, характеристери инсон ва хусусиятҳои равонии ӯ низ тағийир мейбанд. Пас, саволҳое ба миён меоянд, ки оё муҳити

тағийирёфтаи инсон бо таҳаввулоти биологиву иҷтимоии вай таъсир мерасонад ё не? Рушди босуръати техника ва технология, прогресси илмӣ-техникии имрӯза инсониятро дар оянда ба кучо мебарад? Мо ҳамчун «ҳомо сапиенс» ба қадом самти инкишоф ва таҳаввулот равонем ва зинаи нави таҳаввулоти мо чӣ гуна аст? Дар ояндаи наздику дур таҳаввулоти моро чӣ интизор аст? Ё худ дар натиҷаи прогресси илмӣ-техникӣ инсон моҳияти биологии худро дар оянда нигоҳ дошта метавонад ё не ва ғайра. Вобаста ба ин, омӯзиши масъала дар бораи таъсири афзоиши омили иттилоотӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон, таносуби иттилооту дониш, иттилоот ҳамчун ҷузъи ҷаҳонбинии муосири илмӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ самти маҳсуси мубрамии таҳқиқотамонро муайян намудааст.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Доир ба фаҳмиши фалсафии онтологӣ, гносеологӣ ва методологии падидай иттилоот миқдори муайяни корҳои таҳқиқотӣ бахшида шудаанд. Ҳамзамон, тафсири мағҳуми иттилоот дар як қатор луғату адабиёти фалсафӣ ва фарҳангӣ¹ инъикоси худро ёфтааст.

Яке аз аввалин таҳқиқотчиёни назарияи илмии иттилоот олими амрикоӣ Р. Хартли² мебошад, ки соли 1928 мағҳуми иттилооти дар ҳабар ҷойдоштаро ба гардиши илмӣ ворид намудааст. Идеяҳои Р. Хартли аз ҷониби олими дигари амрикоӣ К. Шеннон дар таҳқиқоти ў «Назарияи математикии алоқа»³ густариш ёфтанд. Дар қатори сарчашмаҳои муҳими ибтидоии таҳқиқот оид ба низомҳои идоракуни иттилоотӣ ва иртиботӣ асари олими маъруфи амрикоӣ Н. Винерро бо

¹ Толковый словарь русского языка. Том 1. / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. Ин-т. «Сов. энцикл». 1995. – 828 с.; Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: практический справочник [Текст] / З.Е. Александрова. – М.: Русский язык, 2001. – 568 с.; Горский Д.П. Краткий словарь по логике [Текст] / Д.П. Горский. – М.: «Просвещение», 1991. – 208 с.; Иванов В.В. Словарь иностранных слов [Текст] / В.В. Иванов. – М., 1983. – 256 с.; Кемеров В.Е. Современный философский словарь [Текст] / Мышинский А.Л. Даосизм // под общей ред. В.Е. Кемерова. – М., 1998. – 1060 с.; Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник [Текст] / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.; Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка [Текст] / С.А. Кузнецов. – СПб.: – Норинт, 2000. – 1536 с.; Ожегов С.И. Словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов. – М.: Изд-во ОНИКС, 2006. – 976 с.; Энциклопедияи советии тоҷик Қ. 2. – Душанбе: Гавхарак-Ирланд. 1980. – 634 с.

² Хартли Р. Передача информации // Теория информации и ее приложения / Под ред. А.А. Харкевича // Сборник переводов иностранных статей по теории информации и ее приложениям к связи [Текст] / Р. Хартли. – М.: Гос. изд. физико-математической литературы. 1959. – С. 5–35.

³ Shannon C.E.A Mathematical Theory of Communication // Bell System Technical Journal. 1948. Vol. 27. – P. 379–423, 623–656.

номи «Кибернетика ва ё идоракунӣ ва иртибот дар ҳайвонот ва машина»¹ ном бурдан мумкин аст. Баъдан доир ба ин масъала олимон ва муҳаққиқони зиёде ба мисли Э. Шредингер, Л. Бриллюэн, Л. Берталанфи, Ю.А. Шрейдер, В.И. Корогодин, И.В. Мелик-Гайказян, А.Д. Урсул, Р.Ф. Абдеев, Э. Тоффлер, Я.Л. Шрайберг, А.П. Суханов, В.А. Лекторский, А.И. Ракитов, В.З. Коган, К. Шваб, К.К. Колин, А.В. Соколов ва дигарон² таваҷҷуҳи маҳсус зоҳир намуданд. Аз ҷониби онҳо масъалаҳои мубрами фалсафаи иттилоот, аз ҷумла, таносуби иттилоот ва таҳаввулот, иттилоот ва дониш, иттилоот ва ҷаҳонбинӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Консепсияи синергетикии иттилоот бошад, бо ғояҳои Г. Ҳакен³ дар бораи робитаи худташаккулёбӣ ва иттилоот ва И.Р. Пригожин⁴ оид ба

¹ Wiener N. (1961) Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris, Camb. Mass. (MIT Press), 1948, 2nd revised ed. 1961; Ҳуди ҳамон: Кибернетика и общество. – М.: Тайдекс Ко, 2002.

² Шредингер Э. Что такое жизнь с точки зрения физики? [Текст] / Э. Шредингер. – М.: РИМИС, 2009. – 172 с.; Бриллюэн Л. Научная неопределенность и информация [Текст] / Л. Бриллюэн. – М.: Мир, 1966. – 272 с.; Берталанфи Л. Общая теория систем: критический обзор [Текст] Л. Берталанфи // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов; общ. ред. и вст. ст. В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – С. 23–82; Шрейдер Ю.А. Системы и модели [Текст] / Ю.А. Шрейдер, А.А. Шаров. – М.: Радио и связь, 1982. – 152 с.; Корогодин В.И. Определение понятия «информация» и возможности его использования в биологии [Текст] / В.И. Корогодин // Биофизика. 1983. Т. 28. Вып. 1. – С. 171–177; Корогодин В.И. Информация и феномен жизни / В.И. Корогодин [Текст] / В.И. Корогодин // АН СССР, Радиобиол. общество СССР, Объед. ин-т ядер, исслед. – Пущино: Б.И., 1991. – 202 с.; Мелик-Гайказян И.В. Информация и самоорганизация: методологический анализ [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян. – Томск: Изд-во ТПУ, 1995. – 180 с.; Мелик-Гайказян И.В. Информационные процессы и реальность [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян. – М.: Наука, 1998. – 192 с.; Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке. Философские очерки [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1975. – 287 с.; Урсул А.Д. Природа информации: философский очерк. – 2-е изд. [Текст] / А.Д. Урсул. – Челябинск, 2010. – 231 с.; Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.; Абрамов Ю.Ф. Картина мира и информация (философские очерки) [Текст] / Ю.Ф. Абрамов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1988. – 192 с.; Тоффлер Э. Третья волна: [пер. с англ.] [Текст] / Э. Тоффлер; науч. ред. П.С. Гуревич. – Москва: АСТ, 1999. – 781 с.; Шрайберг Я.Л. Время перемен: глобальные информационные тренды и перспективы Ежегодный доклад Второго Международного профессионального форума «Крым–2016» [Текст] / Я.Л. Шрайберг. – Крым. 2016. – 54 с.; Шваб К. Четвертая промышленная революция. Что она собой представляет и как на нее реагировать [Текст] / К. Шваб // Геополитика и безопасность. 2016 №1 (33). – С. 124–125; Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – Москва, Политиздат, 1991. – 287 с.; Коган В.З. Теория информационного взаимодействия: философско-социологические очерки [Текст] / В.З. Коган. – Новосибирск. Изд-во Нов-го ун-та. – 1991. 319 с.; Коган В.З. Информационное взаимодействие. Опыт анализа субъектно-объектных отношений [Текст] / В.З. Коган. – Томск. Из-во Том-го ун-та. 1980. – 193 с.; Коган В.З. Человек: информация, потребность, деятельность [Текст] / В.З. Коган, А.В. Уханов. – Томск. Из-во Том-го ун-та. 1991. – 192 с.; Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика [Текст] / К.К. Колин. – Екатеринбург, 2002. – 350 с.; Колин К.К. Структура реальности и феномен информации [Текст] / К.К. Колин // Открытое образование, №5, 2008. – С. 56–61; Колин К.К. Философия информации и перспективы развития информатики [Текст] / К.К. Колин // Межотраслевая информационная служба, 2014, Вып. 1(66). – С. 3–9; Колин К.К. Философские проблемы информатики [Текст] / К.К. Колин. – М.: БИНОМ, 2010. – 264 с.; Колин К.К. Философия информации и структура реальности: концепция «четырех миров» [Текст] / К.К. Колин // Знание. Понимание. Умение. № 2, 2013. – С. 13–25; Лекторский В.А. Отражение [Текст] / В.А. Лекторский // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 3. – С. 178–180.

³ Ҳакен Г. Синергетика [Текст] / Г. Ҳакен. – М.: Мир, 1980. – 480 с.; Ҳакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным явлениям [Текст] / Г. Ҳакен. – М.: Мир, 1991. – 240 с.

⁴ Пригожин И.Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой [Текст] / И.Р. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с; Пригожин И.Р. И. Время. Хаос. Квант [Текст] / И.Р. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1994. – 266 с.

гузариш аз бенизомӣ ба низомнокӣ асос ёфтааст. Таҳқиқоти онҳо тасаввуроти пешинаро роҷеъ ба низомҳо ва инкишофи онҳо тағйир дода, барои омӯзиши низомҳои «бемувозинатиашон баланд» пешгӯинашаванда роҳ кушод.

Як гурӯҳ олимон ва таҳқиқотчиён ба номи атрибутистҳо А.Д. Урсул, Н.М. Чуринов, И.Б. Новик ва дигарон¹ дар раванди баррасии масъалаи таносуби инъикос ва иттилоот ба хулосае меоянд, ки ҳардӯи онҳо ба таври воқеӣ дар материали зинда ва ғайризинда вучуд доранд. Дигарон, бо номи функционалистон (П.В. Копнин, Б.С. Украинцев)² атрибутистҳоро зери танқид гирифта, чунин меҳисобанд, ки инъикос бояд ба таври як навъ «билқувва» баррасӣ карда шавад, иттилоот бошад, танҳо ба дараҷаи низомҳои кибернетикий алоқаманд мебошад. Ин маънои онро дорад, ки дар табиати ғайризинда иттилоот вучуд надорад. Ошкорсозии мазмун ва мундариҷаи ин равишҳо оид ба фаҳмиши таносуби инъикос ва иттилоот яке аз масъалаҳои мубрами рисолаи моро ташкил додааст. Гурӯҳи сеюм – пайравони равиши субстансионалий (Р.Ф. Абдеев, В.А. Гадасин, Б.Б. Кадомцев)³ чунин мешуморанд, ки иттилоот ин субстансия (лотинии *substantia* – моҳият, он чи ки дар асос меҳобад), яъне моҳияти мустақил аст. Тарафдорони ин равиш аз тасаввуроти асосгузори кибернетика, математик ва файласуфи амрикӣ Норберт Винер дар бораи иттилоот пайравӣ менамоянд, ки ба андешаи ӯ ба ҷуз аз материя ва энергия дар олам ҷизи «сеюм» - иттилоот мавҷуд аст.

Олимон ва коршиносон дар ҳусуси таъсири омилҳои иттилоотӣ ба таҳаввулоти инсон, баҳусус, оид ба он, ки мо имрӯз дар таҳаввулот қарор дорем ё не таваҷҷӯҳи хоса доранд. Дар ин ҷода таҳқиқоти Э. Тоффлер,

¹ Урсул А.Д. Отражение и информация [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Мысль, 1973. – 231 с.; Урсул А.Д. Отражение, информация, управление [Текст] / А.Д. Урсул // Ленинская теория отражения и современная наука: Теория отражения и естествознание. – София, 1973. – С. 295–298; Чуринов Н.М. Философские основания информологии [Текст] / Н.М. Чуринов. – Красноярск.: Изд-во Крас. гос. ун-та, 1990. – 233 с.; Новик И.Б. Философские идеи Ленина и кибернетика [Текст] / И.Б. Новик. – М.: Знание, 1969. – 48 с.

² Копнин П.В. Введение в марксистскую гносеологию [Текст] / П.В. Копнин. – Киев: Наукова думка, 1966. – 288 с.; Украинцев Б.С. Информация и отражение [Текст] / Б.С. Украинцев // Вопросы философии. 1963. № 2. – С. 26–41.

³ Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.; Гадасин В.А. Концепция триад – понятие «информация» как субстанция [Текст] / В.А. Гадасин // Ежегодник ВНИИПВТИ: Сб. научных трудов. – Минск, 2007. – С. 186–190.; Кадомцев Б.П. Динамика и информация / [Текст] / Б.Б. Кадомцев. – М.: «Успехи физических наук», 1999. – 397 с.

Я.Л. Шрайберг, К. Шваб, И.Ф. Кефели, Э.К. Дрекслер, К. Хессиг, А.И. Ракитов ва дигарон¹ ҷолиби диққат мебошанд. Онҳо қӯшиш ба ҳарҷ доданд, то нақши рушди бошиддати техникаи компьютерӣ ва технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро дар таҳаввулоти биологии инсони имрӯза дар раванди гузариш ба намуди нави инсон – киборг (омехтаи одам ва МЭХ) нишон диҳанд. Ба масъалаи омӯзиши таносуби падидай иттилоот ва дониш бошад, муҳаққиқон М.А. Петров, Н.Л. Караваев, Ю.А. Шрейдер ва дигарон² диққат додаанд.

Дар мавриди пажуҳиши таҳқиқотчиёни ватаний дар самти мазкур метавон корҳои таҳқиқотии олимон Ф.С. Комилов, А.Ш. Қурбонов, Р.Н. Назаров, Х.У. Идиев, Н.Н. Салихов, З.Ш. Сайдзода, А.С. Садуллоев, Толиби Розӣ (Шарипов), Д.С. Таваров, Ф.Ф. Шарифов, Ш.Т. Беҳбудов, С.Р. Ишонова, Н. Туйчизода, М.Г. Хатамова ва дигаронро³ ишора

¹ Тоффлер Э. Третья волна: [пер. с англ.] [Текст] / Э. Тоффлер; науч. ред. П.С. Гуревич. – Москва: АСТ, 1999. – 781 с.; Шрайберг Я.Л. Время перемен: глобальные информационные тренды и перспективы Ежегодный доклад Второго Международного профессионального форума «Крым–2016». [Текст] / Я.Л. Шрайберг. – Крым. 2016. – 54 с.; Шваб К. Четвертая промышленная революция. Что она собой представляет и как на нее реагировать [Текст] К. Шваб // Геополитика и безопасность. 2016 №1 (33). – С. 124-125; Кефели И.Ф. Жизненный мир человека в тисках четвертой промышленной революции [Текст] / И.Ф. Кефели // Четвертая промышленная революция: реалии и современные вызовы. Сборник материалов Межд. научной конференции (13-14 апреля 2018). Санкт-Петербург. Россия. – СПб.: Из-во Политех. ун-т. 2018. – 896 с.; Дрекслер Э.К. Машины создания: Грядущая эра нанотехнологий [Текст] / Э.К. Дрекслер, М. Марвин. – 1987 (переиздана 2007). – 520 с.; Hassig C. Angst vor dem Computer Die Schweiz angesichts einer modernen Technologie. Bern; Stuttgart; Haupt, 1987.; Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – Москва, Политиздат, 1991. – 287 с.

² Петров М.А. О соотношении понятий «знание» и «информация» // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.01. [Текст] / М.А. Петров. – Красноярск, 2015. – 32 с.; Караваев Н.Л. Знание и информация как две необходимые компоненты познавательного процесса: взаимоотношения и взаимопереходы // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.01. [Текст] / Н.Л. Караваев. – Киров, 2009. – 24 с.; Шрейдер Ю.А. Семиотические основы информатики [Текст] / Ю.А. Шрейдер. – М.: (ИПКИР), 1974. – 81 с; Шрейдер Ю.А. Информация и знание [Текст] / Ю.А. Шрейдер // Системная концепция информационных процессов: Сб. тр. – М.: ВНИИСИ, 1988 (Вып 3). – С. 47-53.

³ Комилов Ф.С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С. Комилов. – Душанбе, 2016. – 482 с.; Қурбонов А.Ш. Образовательная политика в условиях государственной независимости Таджикистана [Текст] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе, 2003; Қурбонов А.Ш. Амнияти зеҳнӣ ва истиқолияти давлатӣ [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 108 с.; Қурбонов А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 220 с.; Қурбонов А.Ш. Илм ва маориф: тамоюлот, мушкилот ва дурнамо [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 406 с.; Қурбонов А.Ш. Вазъи маориф ва илм дар шароити истиқолияти давлатӣ [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Арҷанг, 2021. – 354 с.; Назаров Р.Н. Философия качества образования Таджикистана (социально-философский анализ) [Текст] / Р. Назаров. – Душанбе. 2011; Идиев Х.У. Фалсафаи иҷтимоӣ [Матн] / Х.У. Идиев. – Душанбе: «Дониш», 2013. – 381 с.; Идиев Х.У. Трансформирующееся таджикское общество [Текст] / Х.У. Идиев. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 200 с.; Салихов Н.Н. Исторические предпосылки становления и развития глобального информационного общества [Текст] / Н.Н. Салихов // Евразийский союз глазами учёных Таджикистана. – Душанбе: РТСУ. 2004. – С. 120-126; Сайдзода З.Ш. Информация в интернете: правовое регулирование [Текст] / З.Ш. Сайдзода, У. Меликов. – Душанбе, 2011. – 156 с.; Сайдзода З. Таджикистан: информационный ресурс, внешняя политика, имидж государства [Текст] / З.Ш. Сайдзода, Ф. Сайдзода. – Душанбе, 2008. – 125 с.; Сайдзода З.Ш. Доступ к информации: сотрудничество и прозрачность [Текст] / З.Ш. Сайдзода, Н. Каршибоев. – Душанбе, 2008. – 154 с.; Садуллоев А.С. Техника и технология СМИ [Текст] / А.С. Садуллоев, Н.Н. Салихов. – Душанбе, 2009. – 234 с.; Толиби Розӣ (Шарипов) Ояндаи Тоҷикистон дар ҷамъияти иттилоотии асри XXI [Матн] / Т. Шарипов // Перспективы Таджикистана в информационном обществе в XXI. – Душанбе, 2010. – С. 1-4; Таваров Д.С. Раванди ташаккулӣии ҷомеаи иттилоотӣ дар шароити мусоир (таҷрибаи Тоҷикистон) [Матн] / Д.С. Таваров. – Душанбе: «Эр-граф». – 2018. – 248 с.; Шарипов Ф.Ф. Информационная культура общества [Текст] / Ф.Ф. Шарипов. –

намуд, ки аҳамияти илмӣ ва назариявӣ доранд. Таҳқиқоти олимони зикргардида ба ҷиҳатҳои алоҳидаи воқеяти иттилоотӣ бахшида шудаанд. Масалан, дар корҳои таҳқиқотии файласуфон Н.Д. Маҳмадизода, Х.М. Зиёӣ, А.И. Муминов, З.М. Диноршоева, Р.Ҷ. Ҳайдаров, сиёсатшиносон С.С. Ятимов, К.И. Сафиев, П.А. Маҳмадов, Х.Қ. Сафарализода ва дигарон¹ масъалаҳои даҳлдор дар рӯҳияи сиёсӣ, амнияти иттилоотӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, кибертерроризм, тарғибу ташвиқи идеологияи ифратгарӣ дар фазои иттилоотӣ ва таъсири он ба шуури ҷавонон мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Паҳлуҳои алоҳидаи мавзуи мазкурро масъалаҳои вобаста ба ҷанбаҳои инноватсия (навоварӣ) дар низоми маорифи Тоҷикистон ташкил додааст.

Тавре, ки маълум гардид, бо вучуди дастовардҳо ва натиҷаҳои муайян дар омӯзиши ин мавзуъ, масъалаи фалсафӣ-методологӣ, гносеологӣ ва, инчунин, антропологии он ба қадри кофӣ омӯхта

Душанбе: Изд-во РТСУ, 2014. – 172 с.; Бехбудов Ш.Т. Информационная реальность в парадигме антропологических ценностей человека в современном обществе // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / Ш.Т. Бехбудов. – Душанбе, 2021. – 56 с.; Ишонова С.Р. Информационные технологии и глобальная сеть в модернизационных процессах социокультурного пространства (на примере системы образования Республики Таджикистан) // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / С.Р. Ишонова. – Душанбе, 2020. – 55 с.; Туйчизода Н. Телевидение как вид экранной культуры и его роль в трансформирующемся обществе (на примере таджикского телевидения) // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.13. [Текст] / Н. Туйчизода. – Душанбе, 2019. – 26 с.; Хатамова М.Г. Мировоззренческие предпочтения молодёжи Таджикистана в условиях трансформации общества (социально-философский анализ) // дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / М.Г. Хатамова. – Худжанд, 2020. – 162 с.

¹ Маҳмадизода Н.Д. Пешгирии идеологияи ифратгарӣ ва терроризм дар муҳити ҷавонон ва шабакаи интернет дар ҷомеаи трансформатсионии тоҷик [Матн] / Н.Д. Маҳмадизода // Гузориши АМИ ҶТ. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятиносӣ. – 2018. №4. – С. 83-93.; Маҳмадизода Н.Д. Зоҳиршавии ифратгарони динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишифи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгории он (таҳлили фалсафӣ иҷтимоӣ): дисс. докт. илм. фалсафа: 09.00.11. [Матн] / Н.Д. Маҳмадизода. – Душанбе, 2020. – 320 с.; Зиёев Х.М. «Социальная иммунизация» подростков и молодежи от примыкания к экстремизму [Матн] / Х.М. Зиёев // Просвещение учителя. – Душанбе, 2016. №7. – С. 7-10; Муминов А.И. Религиозный экстремизм в контексте социальных изменений // дисс. док. филос. наук: 09.00.11. [Текст] / А.И. Муминов. – Душанбе, 2018. – 294 с.; Муминов А.И. Религиозный фактор и проблемы национальной безопасности страны (на примере Республики Таджикистан) [Текст] / А.И. Муминов // Вестник Московского государственного областного университета. Философские науки. – М.: Изд-во МГОУ, 2006. №4. – С. 84-90.; Муминов А.И. Религиозный экстремизм как социальная угроза современному обществу [Текст] / А.И. Муминов // Вестник Московского государственного областного университета. Философские науки. – М.: Изд-во МГОУ, 2007. №2. – С. 57- 62.; Муминов А.И. Воздействие религиозного фактора на духовную безопасность Республики Таджикистан [Текст] / А.И. Муминов // Вестник Педагогического университета. №1(44). 2012. – С.40-45.; Диноршоева З.М. Формирование информационного мировоззрения как фактор адаптации человека в информационном обществе [Текст] / З.М. Диноршоева // Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. – Душанбе, 2020. №4. – С. 36-40; Ҳайдаров Р.Ҷ. Роҳҳои пешгирий намудани раванди ҷалби ҷавонон ба ҳаракатҳои ифратгарони динӣ: ҷанбаи иҷтимоӣ-сиёсӣ [Матн] / Р.Ҷ. Ҳайдаров, Ҳ.Ҳ. Ҳоҷаев // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А.Баҳоваддинови АМИ ҟТ. 2018. №2. – С.90-93; Ятимов С.С Матбуоти даврӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ [Матн] / С.С. Ятимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. №8. – С. 277-279; Сафиев К.И. Информационная безопасность Республики Таджикистан в контексте современного политического процесса: сущность и приоритеты её обеспечения // дисс. канд. полит. наук: 23.00.02. [Текст] / К.И. Сафиев. – Душанбе, 2012. – 147 с.; Маҳмадов П.А. Информационная безопасность в системе политической коммуникации: состояние и приоритеты обеспечения (на материалах государств Центральной Азии) // дисс. док. полит. наук: 23.00.04. [Текст] / П.А. Маҳмадов. – Душанбе, 2018. – 3 с.; Сафарализода Х.Қ. Кибертерроризм как угроза национальной безопасности [Текст] / Х.Қ. Сафарализода // Вестник таджикского национального университета. – Душанбе, 2017, №2/4-2. – С. 271-275.

нашудааст ва муаллифи рисола кӯшиш намудааст, ки ин фазои холигии таҳқиқотиро пурра намояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзузъҳои илмӣ. Кори диссертатсионӣ дар доираи нақшай корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ «Фалсафа ва ҷаҳонбинӣ», «Таҳқиқи тамоюлҳои навин дар инкишофи фалсафа ва илми мусоир» барои солҳои 2019-2023 иҷро гардидаст.

ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот таҳлили ҳамаҷонибаи тавсифҳои илмӣ ва методологии мағҳуми иттилоот дар доираи ҷанбаҳои гуногуни воқеияти иттилоотӣ, таъсири омили афзоиши иттилоотӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон, ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ мебошад. Ҷиҳати ноил шудан ба мақсади гузошташуда иҷрои **вазифаҳои зерин** зарурӣ мебошад:

- таҳлили генезиси таърихӣ-фалсафии мағҳуми иттилоот;
- шарҳи мағҳуми иттилоот дар доираи консепсияҳо ва назарияҳои илмӣ;
- омӯзиши масъалаи гурӯҳбандӣ ва банизомдарории равишҳои асосӣ дар тавсифи чунин падидай бисёрмаъно, яъне иттилоот;
- муайян намудани таносуби дониш ва иттилоот;
- муайян намудани таъсири воқеияти иттилоотӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон;
- таҳлили ҳусусиятҳои асосии ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ;
- баҳодиҳии нақши ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар ташаккули маърифат ва ҷаҳонбинии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот фалсафаи иттилоот ва ҷанбаҳои гуногуни воқеияти иттилоотӣ мебошад.

Мавзуи (предмет) таҳқиқоти диссертациониро омӯзиш ва таҳлили фалсафӣ, методологӣ ва антропологии иттилоот дар шаклҳои гуногуни зухуроташ ташкил медиҳад.

Марҳила ва давраи таҳқиқот (доираи таърихии таҳқиқот).

Таҳқиқот масъалаҳои доир ба тасаввуроту андешаҳо оид ба мафҳуми иттилоот аз фалсафаи атиқа то замони муосир, шарҳи мафҳуми иттилоот дар доираи консепсияҳо ва назарияҳои илмӣ, таъсири омили афзоиши иттилоотӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон, таносуби иттилоот ва дониш, иттилоот ҷузъи ҷудонашавандай ҷаҳонбинии муосири илмӣ, ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ва нақши он дар ташаккули маърифат ва ҷаҳонбинии ҷавонон солҳои 2018-2022-ро дарбар мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар таҳқиқоти диссертационӣ муаллифи рисола бештар ба муқаррарот ва хуносахои назариётчиёни илмҳои фалсафӣ, муҳаққиқони хориҷӣ ва ватаниӣ, ки бевосита ба мавзуи таҳқиқотӣ, ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ва равандҳои гуногуни муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ рӯ овардаанд, такя намудааст. Дар баробари ин, корҳои илмии олимон ва муаллифон, ки дар шакли монографияҳо, дастурҳои таълимӣ, мақолаҳои илмӣ, инчунин маҳзанҳои электронии интернетӣ мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертациониро методҳои умумии маърифати илмӣ-диалектикӣ, таъриҳӣ, соҳторӣ-системавӣ, таҳлили функционалӣ, синергетикӣ, муқоисавӣ ва ғайра ташкил додаанд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқоти диссертациониро далелҳои асосноки илмӣ, ки аз ҷониби аксарияти олимон ва муҳаққиқон пазируфта шудаанд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқотро меъёрҳои муайянгардида дар методологияи таҳқиқоти илмӣ, аз қабили таҳлили ратсионалӣ, воқеъбинона ва бо далелҳои муттамад асоснокшуда ташкил додаанд. Барои таҳқики ҳамаҷонибаи мавзуъ ва кушодани ҷанбаҳои қалидии он сарчашма ва адабиёти гуногуни илмӣ ба таври васеъ истифода шудаанд.

Навғонии илмии таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур қӯшиши таҳлили фалсафӣ ва умумиилмии генезиси таърихи-фалсафии мафҳуми иттилоот ва шарҳу тавзеҳоти муосири он, таносуби иттилоот ва дониш, таъсири

воқеияти иттилоотӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон, ташаккули ҷаҳонбинии мусоири илмӣ, муайян намудани аҳамият ва зарурати ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ва нақши он дар ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонон мебошад. Дар доираи таҳқикоти диссертационии мазкур бори аввал дар фалсафа ва илми ватанӣ масъалаи таъсири омили афзоиши иттилоотӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон ва ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ матраҳ гардидааст. Масъалаҳои алоҳидай навғонии таҳқиқотро ба таври зайл муаррифӣ намудан мумкин аст:

- дар доираи таҳлили генезиси таърихӣ-фалсафӣ муайян карда шудааст, ки мағҳуми иттилоот то солҳои 20-уми аспи XX дар фаҳмиши муқаррарӣ истифода гардида, баъдан мазмуни фалсафӣ ва умуниилмиро қасб кард. Дар ин замана ба қатори мағҳумҳои бунёдии материя, энергия, ҳаракат ворид гардид;
- асоснок карда шудааст, ки яке аз масъалаҳои мубрами фалсафӣ-методологӣ дар илми мусоир гурӯҳбандӣ ва банизомдарории равишҳои асосӣ дар тавсифи чунин падидай бисёрмаъно, яъне иттилоот мебошад, инчунин дар робита бо таносуби мағҳуми иттилоот бо дигар категорияҳои фалсафӣ ва илмӣ таҳлили фалсафӣ-методологӣ амалӣ гардонида шудааст;
- дар доираи тамоюлҳои нави илмӣ таъсири рушди босуръати инттилооткунонӣ, автоматиқунонӣ, компютериқунонӣ, прогресси илмӣ-техникӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон дар фазои иттилоотии иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ахлоқии ҷомеаи мусоир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст;
- оид ба мушкилот ва ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ таҳқиқот ба анҷом расонида шудааст. Аз диди ҷаҳонбинӣ, истилоҳи «иттилоот» воқеан мағҳуми бисёристифодашаванда, дорои мазмун ва маънои васеъ мебошад. Айни ҳол, мағҳуми мазкур на танҳо доира ва худуди корбарии худро васеъ намудааст, балки мазмун ва мундариҷаи худро низ аз дидгоҳи ҷаҳонбинӣ дар чунин самтҳои илми мусоир –

равоншиносии иттилоотӣ, фарҳангшиносии иттилоотӣ, антропологияи иттилоотӣ, этикаи иттилоотӣ, синергетика ва гайра пурра намудааст;

– дар доираи мазмуни фалсафӣ ва илмӣ-гуманитарӣ масъалаи ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун масъалаи мубрами рӯз асоснок карда шудааст. Ҷунонки таҷрибаи таърихӣ гувоҳӣ медиҳад, ҳар як ҷомеа бо гузаштаз аз як марҳила ба марҳилаи дигар, ҳамчунин, ҳар як насл нисбат ба наслҳои гузашта ҳаводиси гузашта ва имрӯзаро ба таври гуногун дарк ва арзёбӣ менамояд. Аз ҷумла, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз дар давраи гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ ва технологӣ қарор дорад, ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ мақоми калидиро ишғол менамояд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванд:

1. «Иттилоот» айни ҳол аз нигоҳи методологӣ ва гносеологӣ барои ифдаи як қатор мағҳумҳои дигари алоҳида, монанди маълумот, хабар, шарҳ, баён, дастур, аломат, тавсиф, рамз ва гайра ба сифати мағҳуми умумӣ истифода бурда мешавад. Иттилоот ҳамчун мағҳуми умумиилмӣ диққати олимон, муҳаққиқон ва коршиносони ҳама соҳаҳоро аз табиатшиносӣ то гуманитарӣ ҷалб намудааст. Онҳо дар таҳқиқоти хеш иттилоотро захираи муҳими ҷомеаи мусир шуморидаанд. Аз нигоҳи онҳо имрӯз низомҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва технологӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи имрӯза решаш давонда, ба таври муттасил муҳити умумӣ ва арзишҳои моро дигаргун соҳта истодаанд. Дар чунин шароит одамонро зарур аст, ки тарзи кор, зиндагӣ ва фаъолияти хешро ба талаботи ҷомеаи нав мутобиқ гардонанд.

2. Таълимот дар бораи иттилоот дар давраҳои гуногуни гардиши маърифати илмӣ дар доираи заминаҳои гуногуни назариявӣ рушд намудааст. То солҳои 20-уми асри XX фаҳмиши муқаррарии иттилоот ҳукмрон буд. Дар солҳои 40-60-уми қарни гузашта тавсифҳои мағҳуми иттилоот дар фалсафа, информатика, семантика, биология, синергетика ва илмҳои техники ғаъдолона истифода мегардад. Дар соли 1948 математики амрикӣ Норберт Винер биниши иттилоотии низомҳои

кибернетикиро пешниҳод намудааст. Соли 1949 К. Шенон ва У. Уивер назарияи математикии иттилоотро дар ҳамбастагӣ бо мафҳуми «эҳтимолият» пешниҳод намудаанд. Ба андешаи онҳо иттилоот – ин ченаки бартарафсозии номуайянӣ дар қабулқунандаи иттилоот аст. Дигарон Р. Карнап, И. Бар-Хиллел, Ю.А. Шрейдер хусусиятҳои семантиկӣ ва семиотикии иттилоот, пеш аз ҳама, раванди дарки иттилоот ва хосиятҳои қабулқунандаи онро таҳқиқ намуданд. Олимони соҳаи биология А.С. Пресман, В.И. Корогодин ба омӯзиш ва таҳлили иттилооти генетикӣ машғул шуда, се навъи онро ҷудо намуданд: иттилооти генетикӣ, иттилооти рафторӣ ва иттилооти мантиқӣ. Консепсияи онҳо аз нигоҳи методологӣ баҳсҳои ҷиддиро ба бор овардааст. Дар раванди баҳси мазкур ҳамбастагии консепсияи иттилооти генетикӣ бо консепсияи нави синергетикии иттилоот ошкор карда шудааст. Консепсияи синергетикии иттилоотро олимон Г. Хакен, И. Пригожин ва муҳаққиқони рус Д.С. Чернавский, И.В. Мелик-Гайказян густариш додаанд. Иттилоот дар синергетика ҳамчун интихоби тасодуфӣ, ғайричашмдошт, худбарҳамхӯрӣ, худташаккулёбандада фаҳмида мешавад. Айни ҳол мафҳуми «иттилоот»-ро намояндагони илмҳои табиӣ-техникӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-гуманинӣ фаъолона коркард намуда истодаанд, ки натиҷаҳои бадастомада дарки нави фалсафиро тақозо менамояд.

3. Дар баробари нуқтаҳои назари муҳталиф оид ба тавсифҳои фалсафӣ ва илмии мафҳуми иттилоот, ҳамчунин, равишҳои субстансионалӣ, атрибутивӣ ва функционалӣ ташаккул ёфтанд. Тарафдорони равиши субстансионалӣ чунин мешуморанд, ки иттилоот ҳамчун мафҳуми умумӣ дар қатори чунин категорияҳои фалсафӣ, монанди фазо, вақт, материя, ҳаракат ва инкишоф қарор дошта, моҳияти мустақил мебошад. Дигарон – атрибутистҳо мафҳуми «иттилоот»-ро дар робита бо мафҳуми «инъикос» баррасӣ намуда, тасдиқ менамоянд, ки инъикос ба таври воқеӣ дар материяи ғайризинда ва зинда вуҷуд дорад. Тарафдорони равиши функционалӣ чунин ақида доранд, ки инъикос ва

иттилоот ин танҳо хоси материяи зинда ва баъдан низомҳои кибернетикӣ буда, дар табиати ғайризинда вуҷуд надоранд. Тавре ки дида мешавад, мушкилоти методологии байни равишҳои зикргардида оид ба табиат ва моҳияти иттилоот хеле зиёданд ва аз бисёрченакӣ, гуногуншаклии табиат ва моҳияти ин падида гувоҳӣ медиҳанд. Натиҷаҳои бадастомада дар мубоҳисаи байни ин равишҳо барои коркарди назарияи умумии иттилоот ва соҳаи нави таҳқиқот – информология, яъне илм дар бораи иттилоот, қонунҳои таҳвил, тақсимот, мубодила ва азnavсозии иттилоот хизмат менамоянд.

4. Ҳаёти имрӯзai инсонро бе ихота ва истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ тасаввур кардан номумкин аст. Воқеяти иттилоотии муосир ва тағйироти ба он вобаста дар таҳаввулоти минбаъдаи инсон нақши беназирро бозида истодаанд. Пас, саволе ба миён меояд, ки дар ояндаи наздику дур таҳаввулоти моро чӣ интизор аст? Нуқтаи назаре вуҷуд дорад, ки инсон ба иттилоот монанди ғизо ниёз дорад ва ин боис гардида истодааст, ки дар асоси ивази меҳнати ҷисмонии инсон аз ҷониби техника майна ва қосаҳонаи сари ў ҳаҷман қалон ва бадани физикии ў ҳаҷман хурд шавад. Ё худ, агар дар зинаи имрӯза ва ояндаи рушди илм меҳнати фикрии инсонро зеҳни сунъӣ иваз намояд, шояд майнаи инсон хурд ва бадани физикии ў ҳаҷман қалон гардад. Афзоиши омили иттилоотӣ ба таҳаввулоти ояндаи инсон таъсир мерасонад ё не? Имрӯз ин ва дигар саволҳо дар маркази диққати олимон, муҳаққиқон ва коршиносони соҳаҳои гуногун қарор доранд.

5. Иттилоот имрӯз дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи инсонӣ, инчунин, дар раванди маърифат ва ҷаҳонбинӣ решаш давонда истодааст. Дар воқеъ, тантанаи тафаккури технократӣ дар шароити инқилоби интернетӣ ва баландравии мақоми Интернет дар сайёра ба он оварда расонида истодааст, ки имрӯз бештари олимон, муҳаққиқон ва коршиносон дар бораи зеҳни сунъӣ, оид ба иттилоот ба ҷои дониш, оид ба хотира ба ҷои фаҳмиш сухан меронанд. Вобаста ба ин ҳолат, дар адабиёти фалсафӣ ва илмӣ зарурати баррасии масъалаи таносуби

иттилоот, дониш ва ҷаҳонбинӣ аҳамиятнок гардидааст. Имрӯз мо шоҳид ва иштирокчии фаъоли давраи нави прогресси иҷтимоӣ – ташаккули ҷомеаи нави иттилоотии глобалий мебошем. Ҷомеаи нави иттилоотӣ имконияти арзишмандро барои баланд бардоштани ташкили ҳаёт, сифати зиндагӣ ва рушди қобилиятаҳои нави эҷодӣ муҳайё месозад. Ин ҳолат ташаккули фалсафа ва ҷаҳонбинии нави иттилоотиро тақозо дорад. Инсони муосир худро бошандай на сотсиосфера, балки инфосфера – муҳити иттилоотӣ эҳсос менамояд. Дар ин замана, манзараи иттилоотии олам ҳамчун ҷавҳари ҷаҳонбинии нави илмӣ дар мағкураи одамон мақоми марказӣ касб намуда истодааст.

6. Дар баробари ғояи пайдоиши одами нав – киборг (омехтаи одаму МЭХ), гурӯҳи дигари олимон ва муҳаққиқон масъалаи ташаккули ҳомо интеллигенс ва ҳомо электроникусро ба миён гузаштаанд. Ба андешаи онҳо, имрӯзҳо технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имкон медиҳанд, ки қобилиятаҳои эҷодии инсон бо имкониятаҳои эҷодии низомҳои кибернетикӣ ва компьютерҳо муттаҳид гарданд. Ин ҳолат метавонад дар оянда ба шаклҳои рафтор, фаъолияти иҷтимоӣ, тарзи зист, инчунин ба таҳаввулоти сотсиотехникий ва антропологии инсон таъсири ҷиддӣ расонад. Баъзе олимони дигар чунин мешуморанд, ки имрӯз таҳаввулоти инсонӣ аз рӯйи принсипи интиҳоби табиии Ч.Дарвин идома дорад. Таърих гувоҳ аст, ки намуди ҳозираи одам «ҳомо сапиенс» маротибаи якум нест, ки худро аз чунин шароитҳои тақдирсоз устуворона баровардааст. Агар ин фарзия дуруст бошад, он гоҳ ҳомо сапиенс ҳамаи намудҳои киборгмонандро паси сар намуда, мавҷудияти худро идома хоҳад дод.

7. Ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ва тағйироти ба он вобаста дар рушди ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеаи мо, баҳусус, ҷавонон нақши боризро бозида истодааст. Ташаккули ҷаҳонбинии мазкур на танҳо барои ҷавонон, балки барои кулли сокинони солимфикри ҷомеаи имрӯза зарур мебошад. Воқеяти иттилоотии имрӯза нишон медиҳад, ки ҳеч як инсон, аз ҷумла шахси ҷавон аз таъсири пуршиддати омили

иттилоотӣ дар канор буда наметавонад. Сабаб дар он аст, ки иттилоот бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла тариқи маводи чопӣ, радио, телевизион, телефон, компьютер, Интернет ва амсоли инҳо ба шуур ва тафаккури онҳо ворид мегардад. Аз як тараф, таъсири омили мазкур истеъоддои технологӣ ва зеҳни чавононро пурзӯр менамояд. Аз тарафи дигар, баъзе аз чавонони сустиродаву ноогоҳи мо ҳангоми ворид шудан ба фазои иттилоотӣ ба доми гурӯҳҳои иртиҷоӣ ва ифратӣ афтида, ба миллату Ватан хиёнат менамоянд. Вобаста ба ин ҳолат ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар чавонони имрӯзай мо ҳамчун масъалаи мубрам дар фалсафа, илм, сиёsat ва фарҳанги ватанӣ мақоми қалидӣ қасб намудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертационӣ аз он иборат аст, ки муқаррапот ва ҳулосаҳои назариявӣ, натиҷаҳои дастрасшуда дар коркарди асосҳои фалсафӣ ва методологии концепсияҳои иттилоотӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ саҳми хешро мегузоранд. Рисолаи таҳқиқотии пешниҳодшуда барои бунёди тасаввуроти амиқ дар бораи воқеяти иттилоотӣ, мушкилот, равияҳо ва зиддиятҳои гуногуни ҷойдошта дар ин ҷода мусоидат менамояд. Натиҷаҳои бадастомадаи кори илмӣ-таҳқиқотӣ метавонанд дар рушди минбаъдаи коркардҳо, инчуни, дар муайян намудани равишиҳои фанҳои нави фалсафаи иттилоот ва информология истифода карда шаванд. Маводи таҳқиқотии дастрасшуда метавонад шаҳрвандони Тоҷикистон, аз ҷумла, чавононро аз таъсири ахбору иттилооти манғӣ ҳифз кунад. Инчуни, аҳамияти илмӣ-амалии рисолаи таҳқиқотӣ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои таҳқиқотро метавон ҳангоми таълими фанҳои фалсафа, фалсафаи табиатшиносӣ, фалсафаи илм, фарҳангшиносӣ, антропология ва ғайра истифода кард.

Дараҷаи эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътиимоднокии натиҷаҳо ва ҳулосаҳои асосии таҳқиқоти диссертационии гузаронидашударо асоснокии методологии муқаррапоти ибтидои назариявӣ, мувофиқати усулҳои таҳқиқот ба ҳадафҳо ва вазифаҳои он,

инчунин, истифодаи усулҳои диалектиқӣ, объективӣ, таърихӣ, мантиқӣ ва муқоисавӣ таъмин намудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти диссертационии «Фалсафаи иттилоот ва ҷаҳонбинии муосири илмӣ» барои дарёғти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисос ба шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 6D020100 – Фалсафа (6D020106 – Фалсафаи иҷтимоӣ) мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Рисола кори илмӣ-таҳқиқотии мустақилона иҷрошудаи муаллиф мебошад. Докторант мақсад ва вазифаҳои таҳқиқро дуруст муайян намуда, зимни таҳлили манбаъҳо, моҳирона интихоб намудани ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда аз методҳои мувофиқ истифода бурдааст. Хулосаҳо ва натиҷаҳо, ки дар рисола ҷой доранд, натиҷаи таҳқиқоти мустақилонаи докторант мебошанд.

Муаллиф дар тасниф ва таҳқиқи ҷобаҷогузории мавод дар бобҳо, коркарди маълумоти бадастомада ва таҳлили натиҷаҳо, ҷамъбасту хулоسابарориҳо бо сабки баёни фаҳмо ва мушаххас саҳм гузоштааст.

Тавсив ба амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Рисолаи таҳқиқотӣ дар кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода шуда, дар ҷаласаи кафедраи мазкур (суратҷаласаи №11/1 аз 10.06.2022) ва ҷаласаи васеи раёсати илм ва инноватсияи донишгоҳи зикршуда (суратҷаласаи №1/2 аз 15.09.2022) муҳокима гардида ва барои дифоъ пешниҳод шудааст. Мазмuni асосӣ ва хулосаҳои рисолаи таҳқиқотӣ дар мақолаҳои илмӣ, инчунин дар конференсияҳои илмӣ-назариявии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, дар конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Муаммо ва дурнамои ташаккули салоҳияти қасбӣ-педагогии омӯзгори оянда» (ш. Ҳуҷанд, 24 майи соли 2019) дар мавзуи «К проблеме информационной компетентности преподавателя вуза»; конференсияи

илмӣ-амалии чумхурияйӣ «Ценностные ориентации современной молодежи в условиях светского демократического государства: особенности и тенденции» (ш. Душанбе, соли 2019) дар мавзуи «Девиантное поведение молодёжи и формы его проявления»; конференсияи байналмилалии илмӣ-методӣ «Аккредитатсияи байналмилалӣ омили баланд бардоштани сифати таълим» (ш. Хуҷанд, 30 сентябри соли 2020) дар мавзуи «Мушкилоти ҳамгирои низоми таҳсилоти олий дар раванди гузариш ба фазои таҳсилоти байналмилалӣ»; конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Фояи таҳаввулотгарои умуничаҳонӣ дар фалсафаи илми муосир» (ш. Кӯлоб, соли 2020) дар мавзуи «Иттилоот ва таҳаввулот»; конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Фояи таҳаввулотгарои умуничаҳонӣ дар фалсафаи илми муосир» (ш. Кӯлоб, соли 2020) дар мавзуи «Информация как ключевое понятие в понимании современной научной картины мира»; конференсияи илмӣ-назариявии умунидонишгоҳӣ «Пешвои миллат интихоб ва ифтихори тоҷикон» (ш. Кӯлоб, 16 ноября соли 2020) дар мавзуи «Природа информации: материальные и идеальные аспекты»; конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Илми бунёдӣ – асоси такмили технологияҳо ва маводҳо» (ш. Душанбе, соли 2021) дар мавзуи «Назари фалсафӣ ба иқтисодиёти иттилоотӣ ва виртуалӣ»; конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Навгониҳо дар таҳсилоти олии касбии муосир» (ш. Кӯлоб, 19 марта соли 2021) дар мавзуи «Нақши технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолгардонии раванди таълим»; конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Диалог науки и философии в XXI веке» (ш. Душанбе, 21 апреля соли 2022) дар мавзуи «Афзоиши омили иттилоотӣ ва таъсири он ба таҳаввулоти ояндаи инсон»; конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Диалог науки и философии в XXI веке» (ш. Душанбе, 21 апреля соли 2022) дар мавзуи «Человек как объект и субъект глобальных проблем».

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ дар 6 мақолаи илмии муаллиф дар маҷаллаҳои

такризшавандай Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон ба чоп расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссерватсия. Рисола аз номгӯйи ихтиораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, ки дарбаргирандаи 8 зербоб аст, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

БОБИ I. ТАҲЛИЛИ ФАЛСАФӢ ВА УМУМИИЛМИИ МАФҲУМИ ИТТИЛООТ

1.1. Генезиси таърихӣ-фалсафӣ ва тасаввуроти тоилмӣ оид ба мафҳуми иттилоот

Дар охири чоряки асри XX ва ибтидои асри XXI инсоният ба давраи нави рушди худ – марҳилаи бунёди ҷомеаи иттилоотӣ қадам монд. Ҳамзамон бо рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ба амал омадани инқилобҳои иттилоотӣ ва бо пайдоиш, гузариш ва таваҷҷуҳи маҳсус ба ифодаи “ҷомеаи иттилоотӣ”, ки шиори асри мо гаштааст, мафҳуми иттилоот диққати муҳаққиқони ҳама самтҳоро аз гуманитарӣ то табиатшиносӣ ба худ ҷалб намудааст. Иттиллот захираи муҳими ҷомеаи муосир дониста шудааст ва, маҳсусан, истифодаи васеи манбаҳои иттилоотӣ ба гузариши ҷомеа ба дараҷаи нави рушди худ – ҷомеаи иттилоотӣ оварада расонида истодааст. Технологияҳои муосири иттилоотӣ ба тамоми самтҳои ҳаёти инсонӣ решা давонда, ба таври муттасил муҳити моро дигаргун месозанд. Дар ҷунин шароите, ки иттилоот захираи муҳимтарини ҷомеа маҳсуб мешавад, мо бояд кор ва зиндагиро бо тарзи нав омӯзем. Иттилоотонии ҷомеа бо худ таҳаввулоти илмию техникий ва иқдисодиу иҷтимоиро меорад, ки он дар навбати худ ҳаёту фаъолият ва тафаккуру арзишҳои инсониро дигаргун месозад¹.

Муттасилий ва суръати ин дигаргуншавӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки асри XXI асри информатикаву иттилоот, технология ва ҷомеаи иттилоотӣ гардида истодааст. Гуфтан мумкин аст, ки иттилоот ба мафҳуми калидии манзараи муосири илмии олам мубаддал гаштааст, ки бе фахмиши моҳияти асосии он тасаввуроти мо нисбати воқеият ботил ва галат менамоянд.

Дар ин замина дар фалсафаи муосири Farb соҳаи нави илм – «Фалсафаи иттилоот» пайдо гардид, ки бунёдгузори он файласуфи

---

¹ Комилов Ф.С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С.Комилов. – Душанбе, 2016. – С. 4.

бритониёй Лучано Флориди мебошад¹. Миёни 18 проблемаи ҳалношуда дар консепсияи «фалсафаи иттилоот»-и пешниҳоднамудаи ӯ проблемаи марказиро масъалаи муайян намудани моҳияти мафхуми «иттилоот» ишғол менамояд².

Аз муҳаққиқони мусири хориҷӣ ба проблемаи иттилоот аввалин шуда файласуфи чинӣ Лю Ган диққати маҳсус додаст³. Дар фалсафаи замони шуравӣ ба омӯзиши самти мазкур таҳқиқоти А.Д. Урсул равона гардида буд, ки аввалини онҳо соли 1968 «Дар хусуси табииати иттилоот»⁴ рӯйи нашр омада буд.

Масъалаи иттилоот ва фаҳмиши фалсафии он солҳои охир аҳамиятнок гардида, ҳамчун мавзуъҳои марказии маҷаллаҳои бонуфузи илмӣ – «Масъалаҳои фалсафӣ»⁵, «Метафизика»⁶, «Проблемаҳои фалсафии технологияҳои иттилоотӣ ва киберфазо»⁷ ва ғайра қарор гирифта, вобаста ба он конференсия ва симпозиумҳои сатҳи баланди байналмилалӣ доир мегарданд. Ҳамзамон дар анъанаҳои Farb андеша ва тасаввурот нисбати иттилоот дар ду самт – илми компьютерӣ (computer science) ва илм дар бораи иттилоот (information science) пеш меравад, ки аввалий ба коркарди додаҳо тавассути мошинаҳои ҳисоббарор ва дуюмӣ бошад, ба омӯзиши ҷанбаҳои маъногии иттилоот машғул аст. Дар забони фаронсавӣ самти якум «информатика», самти дуюм «иilm дар бораи иттилоот» номгузорӣ шудааст. Дар забони тоҷикӣ ҳардуи ин

¹ Floridi L. What is the philosophy of information? // Metaphilosophy. – Oxford, UK; Malden, USA. – V. 33, Nos. 1/2, January 2002. – P. 123–145.

² Floridi L. Open problems in philosophy of information // Metaphilosophy. Ed. By A.T. Marsoobian. – Oxford, UK; Malden, USA. – V. 35, No 4, July 2004. – P. 554– 582; [Электронный ресурс] URL: https://www.researchgate.net/publication/220175461_The_Information_Society_and_Its_Philosophy_Introduction_to_the_Special_Issue_on_The_Philosophy_of_Information_Its_Nature_and_Future_Developments (дата обращения 05.09.2019)

³ Лю Ган Философия информации и основы будущей китайской философии науки и техники [Текст] / Ган Лю // Вопросы философии. – 2007. – № 5. – С. 45-57.

⁴ Урсул А.Д. Природа информации [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Политиздат, 1968. – 288 с.

⁵ Информационный подход в междисциплинарной перспективе. Материалы «круглого стола» [Текст] // Вопросы философии. – 2010. – № 2. – С. 84-112. [Электронный ресурс] URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=103&Itemid=52 (дата обращения 05.11.2019)

⁶ Метафизика. Научный журнал. №4 (10) 2013. [Электронный ресурс] URL: <https://lib.rudn.ru/35> (дата обращения 10.11.2019)

⁷ Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. Электронный научный журнал. №1,2 2015. [Электронный ресурс] URL: <http://cyberspace.tapglu.ru> (дата обращения 20.11.2019)

равия ҳамчун информатика пеш мераванд. Аммо масъалаи муайян намудани моҳияти мафҳуми «иттилоот» то ҳол ҳалли мувваффақи худро наёфтааст.

Истилоҳи «иттилоот» аз як тараф, мафҳуми бисёристифода, аз тарафи дигар, истилоҳи бисёрмаъно ва мушкилфаҳм мебошад. Вожаи «иттилоот» ба таври интуитивӣ ба ҳар кас фаҳмост, аммо аксари одамон ҳангоми тавсиф ва фаҳми мафҳуми иттилоот ба мушкилиҳои зиёд дучор мегарданд. Зимнан ин мушкилиҳоро чи онҳое, ки дар технологияҳои муосири иттилоотӣ кам сарфаҳм мераванд ва чи онҳое, ки ҳамчун мутахассис ва коршинос ба иттилоот сару кор доранд, эҳсос менамоянд. Мафҳуми иттилоот аз як тараф, ҳамчун хабар, маълумот, ахбор, дониш фаҳмида мешавад, аз тарафи дигар, ин мафҳум дар доираи андешмандии илмӣ ниҳоят мушкилфаҳм ба назар мерасад. Аз худи замони пайдоиши фалсафа зери мафҳуми дониш логос, тартиби ҳақиқии ашёҳо дар олам, ки аз ҷониби инсон дарк шуда ва ба расмият дароварда шудаанд, фаҳмида мешавад. Дар анъанаҳои хирадгароии фалсафӣ моҳияти донишро ҷиддияти мантиқӣ, «шаффоғияти мантиқӣ» ташкил медиҳад. Баръакс, мафҳуми на он қадар пеш пайдошуҳдаи «иттилоот» робитае бо ҳақиқат надорад, аммо, маҳсусан, бо туфайли он доираи истифодаи мафҳуми дониш рӯз то рӯз танг шуда истодааст. Дар ҷомеаи муосир дар лугату адабиёти илмӣ вожаи дигареро дарёфтан мушкил аст, ки монанди мафҳуми иттилоот бисёристифодашаванда бошад. Бо вуҷуди ин, маънои он ҳангоми корбарӣ чун қоида гуногун ва номуайян мебошад.

Мафҳуми иттилоот дар таърихи илм ва забон дертар пайдо шудааст, аммо мазмун ва мундариҷаи имрӯзаи он нишон медиҳад, ки дар доираи афкори фалсафӣ он аз давраҳои қадим истифода мегардид ва этимологияи он моро ба давраҳои ибтидоии рушди фалсафа мебарад. Чунонки маълум аст, нахустсабаб ва нахустасоси табиату ҳастиро файласуфон ва дигар мутафаккирон пайваста ҷустуҷӯ менамоянд. Дар давоми зиёда аз ду ҳазор сол онҳо қӯшиш намудаанд дар олам як ҷизи умумитарин ва мутлақеро муайян намоянд, ки тамоми ҳастӣ аз он падид

омада бошад. Фояи нахустасос ҳанӯз дар фалсафай дунёи қадим ба миён гузошта шуда буд. Ҳамчунин, масъалаи ибтидои материяи зинда ва пайдоиши хирад низ диққати файласуфони дунёи қадимро ба худ ҷалб карда буд.

Дар таълимоти фалсафии Ҳиндӣ қадим бештар дуализми фалсафӣ равшан таҷассум ёфта буд. Масалан, аз фалсафай санкҳя бармеояд, ки дар олам ду мабдаъ (сарофоз)-и воқеият пракритӣ (материя, табиат) ва пуруша (руҳи мутлақ) мавҷуд аст¹.

Тавре ки дар лексияҳои таърихи фалсафай Е.А. Антонов қайд мегардад «Пуруша ва ё руҳи мутлақ новобаста аз асоси моддии олам вучуд дорад. Новобаста ба он ки онро наметавон мушоҳида ва ошкор кард, вай дар тамоми ашё ва мавҷудот ҷойгир аст. Ҳамаи маҷмуи предметҳои олами воқеӣ баъди пайвасти пракритӣ ва пуруша пайдо мешаванд. Зимнан, дар ин асос принсипҳои ибтидоии чи моддӣ (об, ҳаво, замин, оташ) ва чи руҳонӣ (зехн, шуур, худшиносӣ) мавҷуданд»².

Фалсафай ҷайнизм – ду қисмати ҳастиро ҷудо менамояд: «... гайризинда (ачива) ва зинда (чива). Гайризинда дар худ материя, вақт, муҳити аз атомҳо таркибёфта ва зинда бошад, бо ҷондор шабех карда мешавад. Чива абадӣ ва ногузаранда мебошад, аммо ба маҷмуи таҷассумот дар пардаҳои гуногуни моддии руҳ, ки аз як бадан ба бадани дигар мегузаранд, завол меёбад»³. Дар фаҳмиши муосир инро метавон ҳамчун зоҳиршавӣ ва қӯчиши иттилоот аз як барандай моддӣ (материя) ба дигар баррасӣ намуд.

Фалсафай йога низ ифодагари хусусиятҳои дуалистӣ мебошад. «Таълимоти йога ба фалсафай санкҳя наздикий дорад, ки аксари қоидаҳои худ, маҳсусан, таълимоти дуалистии пракритӣ ва пуруша, низоми бисту панҷ принципро аз он мегирад. Дар низоми йога эътиқод ба худо ҳамчун

¹ Томпсон М. Восточная философия [Текст] /М. Томпсон // перевод с англ. Ю. Бондарева. – М.: ФАИР, 2000. – 384 с.

² Антонов Е.А. История философии. Курс лекций [Текст] / Е.А. Антонов. – Белгород. Он и РИО БЮИ МВД России, 2000. – С. 29.

³ Ҳамон ҷо. – С. 29-30.

чаҳонбинии назариявӣ ва ҳамчун шарти фаъолияти муваффақи амалӣ, ки ба озодшавӣ аз роҳи карма ва сансара равона шудааст, баррасӣ мегардад. Ба сифати мавҷудоти мутлақ Ишвара эътироф мегардад»¹.

Дар фалсафаи буддизм «... худоён ва одамон оғарандагони олам набуда, худ ба амали тартиботи бешахси ҷаҳонӣ, қонуни карма» тобеъ мебошанд, ки аз мавқеи муосир метавонад ҳамчун як навъ субстансияи иттилоотӣ баррасӣ гардад².

Дар фалсафаи Чини қадим равияҳои гуногун бевосита як навъ субстансияи идоракунандай оламро, ки бештар ба фалсафаи монизм мувофиқ аст, эътироф менамоянд. Масалан, дар таълимоти Конфутсий чунин субстансия категорияи «ли» мебошад. «Бе риояи ли ҳеч чиз нигоҳ накардан ва ҳеч чиз нашунидан, бе риояи ли ҳеч чиз нагуфтан ва ҳеч чиз накардан»³.

Дар таълимоти даосизм ба сифати чунин категорияи монанд «дао» баромад менамояд. «Дао ҳамчун асос ва қонуни тамоми ҳастӣ баррасӣ гардида, ба дарки узвҳои ҳисси мо дастнорас мебошад... Дао – «асоси воқеии тамоми ашёҳо» мебошад. Вай моҳияти дохилии олами моддӣ, ибтидои ноаён аст. «Даои бузург дар ҳама ҷо вучуд дорад», вай дар фазо ва вақт беохир аст. Ба қонунҳои дао тамоми ашёву мавҷудот тобеъ гардидаанд. «Одам аз Замин бармеояд, Замин аз Осмон, Осмон аз дао, аммо дао аз табиати худ»⁴. Анъанаҳои дао ба фаҳмиши муосири таҳаввулотгарӣ дар ҳолате мувофиқ аст, ки иттилооти субстансионалии худташакӯлёбии материяро тавлид менамояд. Дао «... ба пневмаи инкории Ин ва пневмаи мусбии Ян, онҳо якҷо шуда сегонаи Осмон-Замин-Инсонро бунёд менамоянд, ниҳойӣ бошад, дар қатори худ тамоми

---

¹ Антонов Е.А. История философии. Курс лекций [Текст] / Е.А. Антонов. – Белгород. Он и РИО БЮИ МВД России, 2000. – С. 33

² Ҳамон ҷо. – С. 31.

³ Хиншун Я. Материалистическая мысль в древнем Китае [Текст] / Я. Хиншун. – М.: Наука, 1984. – С. 60.

⁴ Антонов Е.А. История философии. Курс лекций [Текст] / Е.А. Антонов. – Белгород. Он и РИО БЮИ МВД России, 2000. – С. 36.

ҳастиро тавлид менамояд. Бо вучуди ин манзараи олам бо тамоми ҳолати динамикии худ муътадилий ва ҳамоҳангиро нигоҳ медорад»¹.

Чунонки мебинем, мувофиқ ба фаҳмиши фалсафаи Чини қадим, пайдоиши одам аз замин, замин аз осмон, дар ин раванд осмон аз дао ва дао аз табиати худ бармеояд. Дар ин мазмун мо шоҳиди амали принсипи детерминизм (аз лот. determinare – муайян кардан)-и фалсафӣ мегардем, ки қонуниятӣ ва сабабнокии кулли зуҳуроти олам, табиат ва ҷамъиятро эътироф менамояд. Мутобиқи ин принсип ҳар як зуҳурот натиҷаи амали таъсири сабаби пешин мебошад, ки дар навбати худ боз сабаби зуҳуроти дигар мегардад. Яъне ҳар як натиҷа ҳамчун иттилоот сабаби пайдо шудани натиҷаи дигар чун иттилооти нав мегардад. Талаботи мазкури принсипи детерминизми фалсафӣ на танҳо дар объектҳо ва раванду ҳодисоти моддӣ, ҳамчунин дар равандҳои рӯҳӣ ва маънавӣ ҷорӣ мегарданд. Дар ин радиф метавон гуфт, ки пайдоиши сегонаи даосизм «Осмон – Замин - Инсон» аз ҳиссачаҳои манфии Ин ва мусбии Ян монанд ба занчири пайдарҳамии принсипи сабабият ҳамчун кӯчиши иттилоот аз як низом ба низоми дигар сурат мегирад.

Дар асоси даосизм ҷараёни фалсафии легизм пайдо гардид, ки сарбории муайяни идеологиро ичро намуд. Намояндаи аз ҳама машхури легизм **Хан Фэй - Тсзи** (280-223 то с.м.) мебошад, ки назарияи идораи давлатиро бунёд намуд. Ӯ даоро «... ҳамчун қонуни юридикие, ки худи осмон тобеъ мешавад, баррасӣ намуд. Ҳама ба қонунҳо тобеанд – осмон, ашёҳо, инсон. Истисно танҳо ба дао ва шоҳ тааллук дорад, ки таҷассуми давлатии дао мебошад»².

Таҳлили афкори фалсафии Шарқи қадим нишон медиҳад, ки назарияҳо оид ба нахустасоси олам шабехияти имрӯзai консепсияҳои субстанционалий, атрибутивӣ ва функционалии иттилоот мебошанд, ки дар зербобҳои дигар баррасӣ ҳоҳем кард.

¹Кемеров В.Е. Современный философский словарь [Текст] / Мышинский А.Л. Даосизм // Под общей ред. В.Е. Кемерова. – М., 1998. – С. 221.

² Антонов Е.А. История философии. Курс лекций [Текст] / Е.А. Антонов. – Белгород. Он и РИО БЮИ МВД России, 2000. – С. 38.

Чунин шабехияти баррасии мафхуми иттилоотро дар фалсафаи атика низ вохӯрдан мумкин аст. Дар фалсафаи Юнони қадим аксари файласуфон кӯшиш намудаанд, ки нахустасоси оламро дарёбанд. Бунёдгузори мактаби Милет Фалес (625-547 то с.м.) аввалин шуда, кӯшиш намуд нахустасоси оламро берун аз хulosабарориҳои мифологӣ муайян намояд. Фалес чунин мешуморид, ки асоси тамоми мавҷудотро об ташкил медиҳад. Шогирди Фалес – Анаксимандр (610-540 то с.м.) асоси тамоми мавҷудотро ҳаво, Гераклити Эфессӣ (540-480) оташ меҳисобид. Ў қайд намудааст: «Ин Кайҳон барои тамоми мавҷудот як аст, онро ягон худо ва инсон наофаридааст, ў ҳамеша буд, ҳаст ва доимо чун оташи абадии зинда, ҷенаки ҳомӯшнаванда ва ҷенаки фурӯзанда мемонад¹. Анаксимен ба сифати нахустасоси олам як навъ ибтидои абадӣ ва беохирро қабул кард, ки апейрон ном ниҳод. Тавре ки Е.А. Антонов қайд менамояд, «фалсафаи Милет масъалаи ягонагии ибтидоро ба миён гузошт, ки аз он тамоми ашёҳо ба вучуд меоянд ва ба он бармегарданд, масъаларо дар асоси ҳаракат ҳал намуд. Ҳама чизҳо дар рафт ва дар натиҷаи ҳаракат пайдо ва нест мегарданд».

Дар Юнони қадим ба ҷуз аз ҳодисоти анъанавӣ – замин, об, оташ, ва ҳаво, инчуни, ҳодисаи панҷум, ки эфир ном гирифтааст, баррасӣ мегардад. Арасту (384-322) бар он буд, ки дар асоси ҳастӣ ё субстансия ё шаклҳои зоҳиршавии он меҳобад. Имрӯзҳо дар баъзе назарияҳои физикӣ эфир ҳамчун як навъ муҳит баррасӣ мегардад ва ҳатто дар физикаи назариявӣ чунин бахш монанди эфиродинамика² мавҷуд аст, гарчанде афзалият ба вакууми физикӣ³ дода мешавад.

Бо мафхуми иттилоот монанд ва то дараҷае мувоғиқ мафхуми энтелехия (Entelechie; аз юн. en — «дар», telos — «мақсад» ва echein — «доштан; он ҷи дар ҳуд мақсад, ҳадаф дорад»), яке аз мафхумҳои

¹ Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура [Текст] / Под общ. ред. М.А. Дынника. – М.: 1955. – С. 44.

² Бураго С.Г. Эфиродинамика вселенной [Текст] / С.Г. Бураго. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 120 с.; Пеньков В.Е. Современные научные представления об эволюции материи [Текст] / В.Е. Пеньков, С.Н. Шашков. – Белгород: ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2008. 145 с.

³ Шипов Г.И. Теория физического вакуума. Теории, эксперименты и технологии [Текст] / Г.И. Шипов. – М.: Наука, 1997. – 450 с.

марказии фалсафаи Арасту, ифодакунандаи ягонагии чор сабаб, ва ё принсипҳои асосии ҳастӣ – материя, шакл, сабаби чорӣ (ҳаракат) ва мақсад мавҷуд аст. Вожаи морфе – (*morphe*) – шакл (гоя, фикр), ейдос (*eidos*) бошад, гоя (идея), некӣ, шакл дароварданро маънидод мекард. Махсусан, ин вожаҳо ба маъноҳои мазкур дар асарҳои Афлотун (427-347), баъдан Арасту «Назарияи шаклҳо» истифода гардианд.

Мафҳуми идея аз замони Афлотун барои ифодаи воқеяят, инчунин, он идеалиёте, ки идея оғаридааст, истифода мегардад. Афлотун самти маҳсус дар фалсафа – идеализмо бунёд намуд. Файласуфон-идеалистон бо мафҳуми идея, он чиро ки Афлотун дар назар дошт, маънидод мекарданд, аммо бо мурури замон ва рушди фалсафа вожаи идея маълумот, хабари тавассути як субстансияи гайримоддӣ – рӯҳ бадастовардашударо ифода мекард. Дар ин маъно «руҳ»-ро файласуф-епископи англис Чорҷ Беркли (1685-1753) ва файласуф-идеалисти немис И. Кант (1724-1804) истифода бурданд, аммо вожаи «иттилоот»-ро онҳо ба кор набурдаанд.

Дертар дар забони лотинӣ вожаи *Informatio* дар маъноҳои «намуд бахшидан», «шаклдиҳӣ», «бунёд намудан», «фикр кардан», «хабар додан», инчунин, «панддиҳӣ» ва «дастурдиҳӣ» пайдо гардид.

Нуқтаи назари дигаре низ вуҷуд дорад, ки иттилоот аз вожаи лотини *Informare* буда, ҳам маънои баён кардан, тасвир кардан, фаҳмонидан, маълумот, хабарҳои гуногун, ки одамон шифоҳӣ, хаттӣ ё ба ягон усули дигар (садоӣ, ишораҳои шартӣ, воситаҳои техникиӣ ва монанди инҳо) ба ягдигар мерасонанд ва ҳамзамон шаклу намуд бахшидан, таълим додан, омӯзониданро ифода менамояд.

Дар забонҳои аврупоӣ иттилоот дар маънои дигар, маҳсусан, ҳамчун «шакл бахшидан», «намуд додан», «барномасозӣ намудан», «руҳбахшӣ» устувор гардид. Монанди он, ки Ҳудо аз материя ё худ гили бешакл инсон меофарад, дар асри XVI ин маҳсусиятро яке аз пешвоёни яхудиён Лива Йехуда бен Батсалел (маъруф бо номи Рабби Лев) (1512-1609) бо соҳтани Голем – одами сунъии гилин пайдо кард. Аз рӯйи

ривоятҳо Рабби Лев Голем – одами сунъӣ (роботи гилин)-ро сохта, вақте зери забони ӯ «барнома» - матнро бо номи Худо мегузошт, зинда мегардид ва гӯё яхдиёнро аз хавфу хатарҳо ҳимоят мекард. (Големҳо – одамони аз гил ё хок сохташуда, қаҳрамони асотирҳои яхудӣ мебошанд. Марди аз гил сохташуда, ки онро каббалистон, дар шабехи Одам, ки ӯро Худо аз гил оваридааст, бо ёрии дониши маҳфӣ эҳё кардан). Тахминан аз ин замон вожай «иттилоот» дар маънои таҳвили дониш тавассути китоб истифода мешавад. Ҳамин тариқ, маънои ин калима аз фаҳмиши «руҳбахшӣ, зиндакунӣ» ба фаҳмиши «ҳабар, маълумот» тағиیر ёфт¹.

Баъдан дар забонҳои аврупой – англисӣ, фаронсавӣ вожай Information – маънидодкунандай мураттаби ҳабару маълумот пайдо гардида, маънои дигарро то асри XX ифода намекард ва ба қатори мафхумҳои бисёристеъмол ворид намегардид.

Дар давраи баъдӣ ғояҳои асосии монизми психофизикӣ дар асарҳои Г.В. Лейбнитс (1664-1716) ва Е.П. Блаватская (1831-1891) инъикос ёфтанд. Имрӯз ин ғояҳо асоси равиши иттилоотии коркарднамудаи В.Б. Гухман² (1939-2020) гардиданд.

Мафхуми «ҷизҳои дар ҳуд»-и И. Кантро метавон ҳамчун иттилооти дохилии низом, таъсироти берунаро ҳамчун он иттилооте, ки низом «барои мо» пешниҳод менамояд, баррасӣ намуд. И. Кант қайд менамояд, ки оламро танҳо аз рӯйи зоҳиршавиаш метавон маърифат кард, гарчанде дар асоси бунёди олам субстансияи мукаммал меҳобад.

Идеяи мутлақ (руҳи мутлақ)-и Г. Гегел (1770-1831) метавонад шабехи фаҳмиши муосири иттилоот бошад. Ӯ қайд менамояд: «Инкишофи рӯҳ ба он асос мейбад, ки вай дар се шакл вучуд дорад: дар намуди муносибат бо ҳуд (руҳи субъективӣ), дар шакли воқеият (руҳи

---

¹ Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке. Философские очерки [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1975. – 287 с.

² Гухман В.Б. Философская сущность информационного подхода [Текст] / дисс. докт. фил. наук. – Тверь: ТГТУ, 2001. 402 с.; Гухман В.Б. Философия информации: монография [Текст] / В.Б. Гухман. – 2-е изд., доп. и перераб. – Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2018. – 311 с.

объективӣ) ва ҳамчун ягонагии объективияти рух ва идеалиёти вай (рухи мутлақ).

Дар тафсироти муосир тасдиқоти якум иттилооти атрибутивӣ, дуюм – зоҳиршавии берунӣ дар намуди иттилооти функционалӣ, сеюм – томияти ҳастӣ дар фаҳмиши субстансионалистии иттилоот аст, ки дар зербобҳои баъдӣ муфассал баррасӣ мегарданд.

Дар ин ҷанбаҳои масъалаи баррасишуда мақоми маҳсусро андешаҳои мутафаккирони фалсафаи космизми рус ишғол менамоянд. Мувофиқ ба таълимоти космизм хиради инсониро Кайҳон оваридааст, ки қисми чудонашавандай он мебошад. Инсон на танҳо зери таъсири Кайҳон қарор дорад, балки худ бевосита ба он таъсир мерасонад. Идеяи асосии космизм ба он асос меёбад, ки таҳаввулоти ҳусусияти бефосиларо дорад ва бо инкишофи инсоният ба дараҷаи фаъол ба сифати ягонагии ҳамаи равандҳои маънавӣ, психофизикӣ, иҷтимоӣ ва мукаммалгардии технологий инсоният – ҷузъи асосии таҳаввулоти умумии олами органикӣ мебарояд. Оид ба масъала В.С. Стёпин (1934-2018) қайд менамояд: «Идеали фалсафаи космизм муттаҳид намудани инсоният дар миқёси сайёравӣ, коэволютсияи инсон ва табиат, идораи табиат ҳамчун организми маҳсусе, ки инсон ворид гардидааст, мебошад»¹. Субстансияи томи тақсимнашаванда, ки онро метавон ҳамчун майдони иттилоотӣ баррасӣ намуд, дар таълимоти Н. Бердяев (1874-1947) хаос (бенизомӣ)-и аввалин мебошад, ки материя ва рух аз он ташаккул ёфтаанд. Онҳо ду ибтидои ба ҳамдигар муқобил мебошанд. Файласуф, мутафаккир, бунёдгузори концепсияи ноосфера В.И. Вернадский (1863-1945) чунин мешуморад, ки таҳаввулоти материя ҳаёт, баъдан хирадро тавлид намуд. Ӯ тасдиқ менамояд, ки ноосфера дар худ имконияти инкишофи самтнокии материяро бо дарназардошти талаботи инсоният дарбар мегирад. Ҳамин тариқ, фаъолияти инсонӣ ҷузъи ҷудонашавандай

---

¹ Стёпин В. С. Универсальный эволюционизм – основа современной картины мира [Текст] / В.С. Стёпин // Мельхин С.Т. Избранные труды: Наследие и современность: в 3 т. – М., 2010. – Т. 3. – С. 171–187.

таҳаввулоти қайхонист. Ин ба андешаи он, ки таҳаввулот барномаи иттилоотонишуда ё иттилооти барномарезишудаи ҳаракати материя мебошад, шабоҳат дорад.

Дар ҳамаи таълимоти зикргардида худи мафҳуми иттилоот истифода нагардидааст, аммо мазмун ва ифодаҳои имрӯзai он дар маркази диққати мутафаккирон ва муҳаққиқони гузашта қарор дошт.

Фаҳмиши муқаррарии иттилоот инъикоси худро дар фарҳанги забони русӣ дарёфтааст. Худи мафҳуми «информатсия» (иттилоот) аз калимаи лотинии «Informatio» сарчашма гирифта, «шарҳ, баён, эзоҳ, ифода, хабар, хабардиҳӣ дар бораи ягон чиз», ҳамчун чизе танҳо хос ба шуур ва муоширати инсонӣ, яъне «дониш, маълумот, хабар» буда, шифоҳӣ, хаттӣ ва бо дигар воситаи таҳвилшаванд шарҳ дода мешуд. Ба забони русӣ ин калима дар замони Петри I ҳамчун иқтибос аз забони поляқӣ ворид гардида буд, аммо дар таҷрибаи нутқӣ то асри XX қариб ки истифода нагардидааст. Аввалин маротиба дар «Низомномаи руҳонӣ» («Духовный регламент»)* соли 1721 дар маънои «тасаввурот, фаҳмиш оид ба ягон чиз» ба қайд гирифта шудааст. Дар забонҳои аврупойӣ бошад, ин мафҳум пештар дар асрҳои XIV дар дигар маъно устувор гардидааст¹.

Дар охири асри XIX ҷунин фаҳмиш ва тафсири иттилоот пайдо гардид, ки бо «таълим, панд» алоқаманд дониста мешуд ва дар ин замина, «информатор» ҳамчун «комӯзгори хонагӣ» шарҳ меёфт².

Рушди минбаъдаи таърихӣ ва корбарии мафҳуми иттилоот дар асри XX дар таҳқиқоти Кремянский В.И. оварда шудааст³. Кӯшишҳои

* Низомномаи руҳонӣ (Духовный регламент) – қонуни дар шакли манифест аз ҷониби Петри I бароварда шудааст, ки муайянкунандай макоми ҳукукӣ калисои православӣ дар империя Россия мебошад. Бо ин низомнома ҳукумати калисой ва патриархӣ дар Россия бекор карда шуда, ба ҷойи патриарх ташкилоти машваратии идораи калисо бо тобеяни пурра ба ҳокимияти монарх таъсис ёфт.

¹ Горный Е. Русский журнал /Net-культура/, http://www.rus.ru/netkult/20010830/_gorny.html. (дата обращения 20.09.2019)

² Кремянский В.И. Методологические проблемы системного подхода к информации // автор. дисс. докт. фил. наук: 09.00.08 [Текст] / В.И Кремянский. – М., 1978. – 44 с.

³ Дмитриев А.С. Передача сообщений с использованием хаоса и классическая теория информации. / [Текст] / А.С. Дмитриев, С.О. Старков // Зарубежная радиоэлектроника. Успехи Современной радиоэлектроники, 1998, №11. – С. 4-32.

аввалини омӯзиши иттилоот дар фалсафаи шуравӣ дар доираи илмҳои гуманитарӣ, таҳқиқунандай равандҳои коммуникатсияҳои оммавӣ ва фардӣ, асосан, дар доираи рӯзноманигорӣ анҷом дода мешуд. Дар давраи шуравӣ дар адабиёти фарҳангӣ калимаи «иттилоот» аввалин маротиба дар «Лугати тафсири забони русӣ» зери таҳрири Д.Н. Ушаков¹, ки соли 1935 рӯйи чоп омада буд, пайдо гардидааст.

Ба сифати муродиф ба вожаи «иттилоот» дар фарҳангӣ синонимҳо «маълумот», «додаҳо», «мавод» оварда мешаванд².

Дар «Фарҳангӣ забони русӣ»-и С.И. Ожегов иттилоот ҳамчун «маълумот дар бораи олами атроф ва равандҳои дар он ҷоришаванда, ки аз ҷониби инсон ё низом дарк карда мешаванд», муайян мегардад³. Дар «Лугати қалони тафсири забони русӣ»-и С.А. Кузнетсов зери мағҳуми иттилоот «ҳабар оид ба ҳолати корҳо дар ягон ҷой, оид ба ягон хел ҳодиса» ё «маълумот оид ба муҳити атроф ва равандҳои дар он ҷоришаванда, ки аз ҷониби инсон ё низоми маҳсус дарк мегардад»⁴ фаҳмида мешавад. Дар лугати вожаҳои ҳориҷӣ иттилоот ҳамчун ҳабарҳои шарҳдиҳандаи ягон ҳодиса, оид ба вазъи ягон чиз, маълумот оид ба муҳити атроф ва равандҳои дар он ҷоришаванда, ки инсон ба таври визуалий ва ё тавассути дастгоҳҳои маҳсус ба даст меорад, шарҳ меёбад⁵.

Дар вожаномаи мантиқ (мантиқ ҳамчун яке аз асосҳои назариявии информатика) истилоҳи «иттилоот» чунин пешниҳод гардидааст: иттилоот – ҳабар, шарҳи корҳо, маълумот оид ба ягон чиз, ки одамон мубодила менамоянд⁶.

¹ Толковый словарь русского языка. Том 1. / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. Ин-т. «Сов. энцикл». 1395. – С. 653.

² Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: практический справочник [Текст] / З.Е. Александрова. – М.: Русский язык, 2001. – С. 164, 444.

³ Ожегов С.И. Словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов. – М.: Изд-во ОНИКС, 2006. – С. 248.

⁴ Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка [Текст] / С.А. Кузнецов. – СПб.: – Норинт, 2000. – С. 397.

⁵ Иванов В.В. Словарь иностранных слов [Текст] / В.В. Иванов. – М., 1983. – С. 70.

⁶ Горский Д.П. Краткий словарь по логике [Текст] / Д.П. Горский. – М.: «Просвещение» 1991, – С. 72.

Тавре ки аз маъноҳои мафҳуми иттилоот дида мешавад, ҳамаи онҳо ба ҳам шабеҳ буда, танҳо паҳлуи маърифатии тафаккури инсониро тавсиф менамоянд.

Аз таҳлили боло маълум гардид, ки то оғози асри XX «иттилоот» ба маъни байни кардан, шарҳ додан, огоҳонидан, ҳабар додан оид ба ягон ҳодиса, зуҳурот, фаъолият ва ғайра ифода ёфта, танҳо ба таҳвили ҳабар аз инсон ба инсон бевосита ё бо истифодаи ягон омили фосилавӣ, масалан, китоб алоқаманд дониста мешуд ва ба ин маъно истифода гардида, ба таҳқики он дикқати маҳсус дода намешуд. Танҳо аз солҳои 20-уми асри гузашта иттилоот маъни наву васеъро бо шарофати рушди кибернетика соҳиб гардида, ба қатори мафҳумҳои алоқа ва идора ҳамчун категорияи марказӣ дар кибернетикаю назарияи иттилоот ворид гардид. Дар ин хусус поёntар дар зербоби оянда сухан меравад.

Иттилоот ҳамчун мафҳуми бисёрмаъно, охири асри гузашта устуворона ба таркиби лугавии забони муосири тоҷикӣ, ҳамчун синоними калимаи байналмилалии «информатсия» ворид гаштааст. Тавре ки қайд гардид, мафҳуми информатсия аз калимаи лотинии «*informatio*» сарчашма гирифта, маъни маънидодкунӣ, фаҳмондадиҳӣ, баёнкунӣ, ҳабардоркунӣ ва ғайраро дорад. Маҳсусан, дар Энциклопедияи советии тоҷик вожаи «информатсия» (аз калимаи лотинии *informatio* – баён кардан, фаҳмонидан), яке аз мафҳумҳои асосии кибернетика шарҳ меёбад. Маълумоти гуногуни оид ба ягон система ё олами берунӣ, ки инсон бо органҳои ҳисси худ бевосита ё ки ба воситаи ягон асбоб қабул мекунад, маълумоте, ки дар вакти омӯзиш, хондан ё мубодилаи афкор ба даст меорад, ахборе, ки дар бораи ҳодиса ва воқеаҳои ҳаёти ҷамъият мегирад, бо мафҳуми информатсия ифода меёбад¹.

Калимаи «иттилоот» бошад, баромади арабӣ дорад. Вожаҳои дигари арабиасоси «ҳабар», «ахбор», «маълумот» ва ғайра баъзе

---

¹ Энциклопедияи советии тоҷик К. 2. – Душанбе: Гавҳарак-Ирланд. 1980. – С. 625.

паҳлухои ин мафҳумро маънидод менамоянд. Мафҳуми мазкур ниҳоят маъмул буда, ҳатто сигнали ягон дастгоҳ ё бӯйи ягон таъомро низ иттилоот гуфтан мумкин аст. Мафҳуми сигнал барои ифодаи таҳвили хабар аз рӯйи ягон низоми алоқа, метавон гуфт, ки аз алоқа тавассути гулхан дар қабилаҳои ваҳшӣ то алоқа дар телеграфи электрикӣ истифода гардидааст. Баъдан барои ифодаи алоқа тавассути телефон ва радио мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар замони Александр Белл ва Томас Эдисон дар қатори овоз (sound) ба таври васеъ вожаи фон (phone)-ро истифода бурданд. Аз ин хотир, таҳвили овозро тавассути хатти электрикӣ – телефон, дастгоҳи сабти овозро бошад – фонограф ном гузоштанд. Мафҳуми аломат ба таври васеъ дар биология аз Георг Иоганн Мендел, ки қонунияти ирсии аломатҳои бисёргениро ошкор намуд, мавриди истифодаи васеъ қарор мегирад. Баъдан дар биология оид ба иттилооти генетикӣ, дар робита бо он ки аломатҳои ирсӣ ба соҳтори КДН таҳвил меёбанд, сухан ронданд. Чунин муродифҳои иттилоот монанди рақам, шумора, рамз, додаҳо бо рушди техникаи ҳисоббарор, аз таҳтаи ҳисобии Абак ва калкуляторҳои механикӣ, баъдан мошинаҳои электронии ҳисобарор пайдо ва густариш ёфта, то рушди технологияҳои иттилоотӣ идома меёбанд. Дар ин радиф мафҳумҳои блог, пост (гузориш), медиа ва дигаронро метавон гуфт, ки муродифҳои нахи вожаи иттилоот дар солҳои охир гардидаанд.

Ҳамин тариқ, чунин шумурда мешавад, ки иттилоот барои як қатор мафҳумҳои сода, монанди маълумот, хабар, тавсиф, шарҳ, баён, дастур, гоя, аломат, қайд, дониш, маъно, сигнал, додаҳо, рамз ва ғайра мафҳуми умумӣ гаштааст. Ҳар яке аз ин мафҳумҳои нишондодашуда этимологияи хоси худ ва тафовут аз дигар вожаҳои муродифиро доранд, бо вучуди ин як моҳияти умумиеро доро мебошанд, ки онҳоро дар як мафҳум – иттилоот муттаҳид менамояд.

Тасаввуроти ибтидой (тоилмӣ) нисбати мафҳуми иттилоот дар доираи забони муқаррарӣ дар асоси таҷрибаи ҳаёти ҳаррӯза ва иҷтимоию иртиботӣ ба даст омадааст. Мувоғиқ ба чунин фаҳмиш

иттилоот – ин хабар ё маълумотест, ки одамон байни худ мубодила менамоянд. Ба маънои мазкур иттилоот дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ низ ҳанӯз дар ибтидои асри XIX истифода мегардид¹. Дар солҳои 20-уми асри XX бошад, ин мағхум ба доираи истифодаи илмҳои гуманитарӣ, маҳсусан, назарияи журналистика ворид гардид, ки дар он иттилоот ҳамчун тавсифи фактҳо (далелҳо) тавзех ва тафсир мегардид². Инчунин, истифодаи андешаҳо оид ба иттилоот дар бунёд ва созишҳои мантиқӣ-семантиқӣ маълуманд³. Баъдан рушди воситаҳои техникии иртиботӣ имкониятҳои муоширати инсониро васеъ намуд. Чунин ҳолат барои пайдоиши суолҳои зиёди алоқаманд чи ба табиати равандҳои иттилоотӣ дар доираи иртиботи иҷтимоӣ, ҷиҳати ҳусусиятҳои мазмунии онҳо (масъалаи арзиш, аҳамият, навгонии иттилоот дар ҷомеа), чи ташкили оқилонаи пойгоҳи техникии таҳвили маълумоту ҳабарҳо замина гузошт. Ба мағхуми ниҳоӣ, ҳусусан, масъалаҳои алоқамандии иттилоот бо ҷузъиёти энергетикии дастгоҳҳои қабулу таҳвилдиҳанда, масъалаҳои тағйири ҷузъиёти миқдории иттилоот ва ғ. доҳил мешаванд. Дар маҷмуъ, аз миёнаҳои солҳои 20-уми асри XX вазъияти сифатан нав ба амал омада, тамоюли рушд ва омӯзиши ҳамаҷонибаи иттилоот ҳамчун мағхуми маҳсуси илмӣ оғоз гардид, ки дар зербоби дуюм шарҳ меёбад.

---

¹ Бонниц М. Научное исследование и научная информация [Текст] / М. Бонниц. – М.: Наука, 1987. – С. 16.

² Ващекин Н.П. Научно-информационная деятельность: филос. - методол. проблемы [Текст] / Н.П. Ващекин. – М.: Мысль, 1984. – С. 25

³ Пирс Д.Р. Символы, сигналы, шумы. Закономерности и процессы передачи информации [Текст] / Д.Р. Пирс. – М.: Мир, 1967. – 334 с.

1.2. Шарҳи мафҳуми иттилоот дар доираи консепсияҳои назарияҳои

ИЛМИ

Тавре ки дар зербоби аввал қайд гардид, дар ибтидо маънои вожаи «иттилоот» ҳамчун чизе танҳо хос ба шуур ва муоширати инсонӣ – «дониш, маълумот, хабар» буда, шифоҳӣ, хаттӣ ва бо дигар воситаи таҳвилшавандай одамон то ибтидои асри XX шарҳ дода мешуд. Баъд аз солҳои 20-уми асри мазкур бо шарофати рушди телеграф ва дигар дастгоҳҳои мавҷӣ омӯзиши иттилоот дар ҷанбаҳои гуногун сурат гирифта, маъноҳои дигарро касб кард.

Аввалин маротиба ба мафҳуми иттилоот қатъи назар аз маънои ибтидой ва муқарариаш (хабар, маълумот) математики англис, биолог Роналд Фишер соли 1921 дар рафти коркарди методҳои статистикаи математикӣ маънои дигар, маҳсусан, додаҳои статистикӣ баҳшид. Баъдан «иттилоот» аз ҷониби Х. Найквист соли 1924 дар корбарӣ бо таҳвили хабар тавассути хати алоқа тавсиф ёфт. Зимнан, миқдори иттилоот ҳангоми ба даст овардани рамз дар алфавити забоне, ки хабар таҳвил меёфт, ҳисоб мешуд. Мутафаккир-электрики амрикӣ Ралф Хартли соли 1928 мафҳуми иттилоотро ҳамчун тағиyrёбандай математикӣ ҷорӣ намуда, аввалин шуда кӯшиш намуд, ки «ченаки иттилоот»-ро бо ҷорӣ намудани ҷенаки логарифмии иттилоот $H = K \log_2(M)$ муайян намояд, ки баъдан унвони миқдори хартлиевии иттилоотро гирифт. Ҳуди ҳамон сол Р. Хартли мафҳуми иттилооти дар хабар ҷойдоштаро ба гардиши илмӣ ворид намуд¹. Дар назарияи математикии иттилоот, ки Р. Хартли пешниҳод намуда буд, миёни мафҳумҳои «иттилоот» ва «миқдори иттилоот» тафовути принсипалӣ муқаррар нагардида, дар он зиддиятҳо ҷой доштанд².

---

¹ Хартли Р. Передача информации // Теория информации и ее приложения / Под ред. А.А. Харкевича // Сборник переводов иностранных статей по теории информации и ее приложениям к связи [Текст] / Р. Хартли. – М.: Гос. изд. физико-математической литературы. 1959. – С. 5–35.

² Коротков Н.А. Анализ смысла понятия «информация» в работе Р.Хартли и «парадокс компьютера» [Текст] / Н.А. Коротков // Материалы 61-й науч. сессии, посвящ. Дню радио. – М.: РНТО РЭС им. А.С.Попова, 2007. – С. 351–353.

Ҳамин тарик, аввалин назарияи илмии иттилоот назарияи математикӣ ё эҳтимолӣ-статистикӣ гардид. Асосҳои математикии назарияи иттилоотро, ки мутафаккири амрикӣ Р. Хартли ба миён гузошт, баъдан дар таҳқиқоти муҳаққиқи дигари амрикӣ К. Шенон «Назарияи математикии алоқа»¹ ва «Алоқа ҳангоми мавҷудияти галогула»² густариш ёфт. Мағҳуми «иттилоот»-ро К. Шенон барои ҳалли масъалаҳои амалӣ, ки муҳандисону алоқачиён дучор мегарданд, истифода бурдааст. Ба онҳо муносиб намудани рамзбандии хабар, афзоиши устувории монеаҳо (халалҳо), шинохти сигналҳо дар манзараи галогула (шумный эфир), ҳисоби гузаронидани қобилияти хати алоқа ва ғайра мансуб мебошад. К. Шенон назарияи иттилооти худро коркард намуда, кӯшиш намуд аз тасаввуроти номуайян ва норавшан дар бораи иттилоот ҳамчун таҳвили маълумот ба таҳлили мағҳуми мураттаби «миқдори иттилоот» гузарад. Мағҳуми «миқдори иттилоот» аз ҷониби ӯ дар асоси мағҳуми эҳтимолият барои тавсифи бартараф намудани ҳолати номуайянӣ шарҳ ёфт. Иттилоот ба андешаи К. Шенон ченаки бартарафсозии номуайянӣ дар гирандаи иттилоот аст.

Ҳамин тарик, назарияи математикии К. Шенон имкон медиҳад, ки миқдори иттилооти таҳвилшавандаро аз рӯйи хати алоқа, ба истиснои семантика ва маъни ӯ муайян намуд. Барои равшан намудани чунин маҳсусияти фаҳмиши иттилоот муҳаққиқон А.Д. Иванников, А.Н. Тихонов ва В.Я. Светков се ибораро барои мисол овардаанд: 1) «куштан, набояд авф кард»; 2) «куштан набояд, авф кард»; 3) «дакр, афв тшкану боядна». Аз ин се ҳолат якум ва дуюм аз рӯйи маъно ба ҳам зид, сеюмӣ бошад маъное надорад. Мувофиқи назарияи иттилооти К.Шенон онҳо миқдори яхелаи иттилоотро мекашонанд ва дорои миқдори баробари бит (воҳиди ченаки миқдори иттилоот) мебошанд³.

¹ Shannon C.E.A Mathematical Theory of Communication // Bell System Technical Journal. 1948. Vol. 27. – P. 379–423, 623–656.

² Shannon C.E. Communication in the Presence of Noise // Proceedings of the Institute of Radio Engineers. 1949. Vol. 37. – P. 10–21.

³ Иванников А.Д Основы теории информации [Текст] / А.Д. Иванников, А.Н. Тихонов, В.Я. Цветков. – М.: МАКС Пресс, 2007. – 356 с.

Аз таҳлили назарияи иттилоотии К. Шенон дид мешавад, ки ў мундариҷа ва ё мазмуни иттилоотро пурра ба эътибор нагирифта аст. Аз ҷумла, масъалаи арзиш ва семантикаи иттилоот дар ин назария гузашта нашудааст. Тавре ки И.В. Мелик-Гайказян менависад, «... қобилияти гузаронидани хати алоқаро ҳисоб намуда, диққатро ба мазмуни телеграмма равона намудан бемаъност»¹. Ҳамин тариқ, фаҳмиши иттилоот ҳамчун таҳвили маълумот аз як инсон ба инсони дигар ё гурӯҳи одамон тавассути нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ, таҳвили аломатҳои шартӣ (рамзӣ) ба воситаи дастгоҳҳои маҳсуси қабулу таҳвил то миёнаҳои асри гузашта идома ёфтааст.

Дар соли 1948 математики амрикӣ Норберт Винер бунёдгузори кибернетикаи муосир дар асари худ «Кибернетика ва ё идоракунӣ дар ҳайвонот ва мошина» биниши иттилоотии кибернетикаро ҳамчун илм дар бораи идора ва алоқа дар организмҳои ҳайвонот, ҷомеа ва мошинаҳо пешниҳод намуд. Соли 1949 дар мақолаи К. Шенон ва У. Үивер «Назарияи математикии алоқа» назарияи математикии иттилоот пешниҳод гардид, ки ба мағҳуми эҳтимолият такя менамуд. Мувофиқи назарияи алоқа ва кибернетика, зери мағҳуми иттилоот на ҳар як ҳабар, балки ҳабаре фаҳмида мешавад, ки дорои далелҳои қаблан номаълуми гирандаи он, пурракунандай тасаввуроти ў нисбат ба объект (раванд)-и омӯхташаванд ва таҳлилшаванд мебошад. Дар ин радиф, консепсияи фаҳмиши иттилоот ҳамчун бартараф намудани номуайянӣ, дар монандӣ бо энтропияи низоми физикӣ^{*} ба пайдоиши истилоҳи «негэнтропия» оварда расонид. Аллакай худи далели дар қалимаи энтропия мавҷудияти пешванди инкории нег- (аз лотинии *negativus* – инкорӣ, мухолиф) аз он шаҳодат медиҳад, ки дар мағҳуми негэнтропия чизи муқобил ба энтропия ва инкоркунандай он, як навъ энтропияи инкорӣ қарор дорад.

---

¹ Мелик-Гайказян И.В. Методология моделирования нелинейной динамики сложных систем [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян, М.В. Мелик-Гайказян, В.Ф. Тарасенко. – М.: Физматлит, 2001. – С. 96.

* Энтропия (аз қалимаи юнонии *entropía* – гардиш, табдил), мағҳуме, ки бори аввал дар термодинамика барои муайян кардани ҷенаки бебозгашти энергияи система, номуайянӣ, гайримуташаккилӣ, бенизомӣ ҷорӣ шудааст.

Мафхуми «энтропияи инкорӣ»-ро ба гардиши илмӣ физики маъруф Э. Шредингер ворид намудааст. Дар соли 1943 дар асари «Ҳаёт чист?»¹ ў идеяи Н. Борро оид ба робитаҳои чуқури қонунҳои физикӣ бо қонунҳои фалсафӣ густариш дод, ки дар мувофиқа ба он принсиipi иловагӣ метавонад асоси ҷамъоварии синтези донишҳо аз тарафи инсоният бошад ва ба дарки ягонагии олам мусоидат намояд. Э. Шредингер нишон дод, ки ҳар як низоми зинда барои энтропияи худро дар дараҷаи паст нигоҳ доштан, энтропияро содирот менамояд. Ба ибораи дигар, низоми зинда энтропияи инкориро барои ҳуднигоҳдорӣ воридот менамояд, яъне энтропияи инкорӣ барои батартибдарорӣ ва нигоҳдории низом мусоидат менамояд. Дар соли 1956 физики амрикӣ Л. Бриллюэн дар асари «Номуайяни илмӣ ва иттилоот» истилоҳи «энтропияи инкорӣ»-ро то вожаи негэнтропия қутоҳ намуда, дар ин намуд онро ба назарияи иттилоот ворид намуд². Ў тасдиқоти раванди гирифтани иттилоот дар таҷрибаҳои физикӣ бо ҳамроҳии коҳиш ёфтани энтропияро асоснок намуда, ҳулоса баровард, ки «негэнтропия эквиваленти иттилоот мебошад»³. Иттилоот ва энтропияро қиёс намуда, Л. Бриллюэн дар назарияи иттилоот принсиipi негэнтропияро ворид намуд, ки дар мувофиқа ба он «иттилоот дар худ ифодакунандаи саҳми инкорӣ дар энтропия мебошад»⁴. Аз ин замон истилоҳи «негэнтропия» дар ду маънои асосӣ – барои ифодаи миқдори иттилооти баробари тафовут миёни энтропияи ибтидой (то гирифтани ҳабар) ва ниҳоӣ (баъди гирифтани ҳабар) ва барои ифодаи ҳусусиятҳои бузургии энтропияи баръакси ифодакунандаи тартибинокии объектҳои моддӣ⁵ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Тавре ки қайд гардид, дар назарияи алоқа ва кибернетика зери мафхуми иттилоот на ҳар як ҳабар, балки ҳабаре фаҳмида мешавад, ки

¹ Шредингер Э. Что такое жизнь с точки зрения физики? [Текст] / Э. Шредингер. – М.: РИМИС, 2009. – 172 с.

² Бриллюэн Л. Научная неопределенность и информация [Текст] / Л. Бриллюэн. – М.: Мир, 1966. – 272 с.

³ Ҳамон ҷо. – С. 31.

⁴ Ҳамон ҷо. – С. 34.

⁵ Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник [Текст] / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.

дорои далелҳои қаблан номаълуми гирандаи он, пурракунандаи тасаввуроти ў нисбат ба объект (раванд)-и омӯхташаванда ва таҳлилшаванда мебошад. Ба ибораи дигар, иттилоот – маълумотест, ки ба дараҷаи каму беш сатҳи номуайяни чойдоштаро то ба даст овардан дар гирандаи он бартараф намуда, низоми объекти фаҳмиши ўро бо маълумоти муфид пурра менамояд. Дар ин замана, иттилоот на хабари ихтиёрие фаҳмида мешуд, ки одамон миёни худ мубодила менамоянд, балки он хабарҳое, ки дар гирандаи иттилоот дараҷаи номуайяниро бартараф менамоянд. Ба сифати воҳиди ченаки миқдори иттилоот чунин иттилоотеро қабул карданд, ки имкон медиҳад аз ду имконияти баробархукуқ якero интихоб намуд ва онро бит номиданд. Кибернетик ва биологи англис У.Р. Эшби таърифи иттилоотро дар асоси гуногунрангӣ пешниҳод намуд: «Иттилоот дар ҷоё вучуд дорад, ки гуногунрангӣ ҳаст»¹. Ба сифати воҳиди муқаррарии ченаки миқдори иттилоот тафовути ду объект ё тафовути элементарӣ – ду объекти гуногун 1 бит иттилоотро номиданд, қабул мегардад.

Аз таҳлили боло муайян гардид, ки аввалин концепсияҳои иттилоотии дар илм коркардшуда ҳусусияти эҳтимолӣ-статистикий доштанд ва диққатро ба ҷузъиёти миқдории иттилоот равона менамуданд. Аммо, дере нагузашта соли 1950 муҳаққиқон мубрамияти омӯзиши ҷанбаҳои сифатӣ ва арзишии иттилоотро дарк карданд. Масъалаҳои аксиологӣ ва семантикий иттилоот мақоми марказиро дар семиотика (аз қалимаи юонии *sema* - алломат) ишғол намуд, ки дар ибтиди солҳои 50-уми асри гузашта аз лингвистикаи умумӣ ҷудо гардид. Семиотика ҳамчун илм дар бораи низоми алломатҳо буда ва алломатро ҳамчун намуди маҳсуси барандаи иттилоот таҳқиқ намуда, имконияти забонҳои табиӣ ва сунъиро ҳамчун низоми алломатҳо таҳлил менамояд. Дар асоси семиотика назарияи семиотикий иттилоот пайдо гардид, ки тарафдорони он диққатро ба он равона намуданд, ки

¹ Эшби У.Р. Введение в кибернетику [Текст] / У.Р. Эшби // Под ред. В.А. Успенского. – М., Изд-во иностранные литературы. 1959. – 432 с.

хусусияти муҳимтарини иттилоот ин ҷудоинопазирии он аз барандаи худ мебошад, чуноне ки аломатҳо, қалимаҳо ва забонҳо ҷудонашаванд мебошанд. Мувоғиқи ин, миқдор, мазмун ва арзиши иттилоотро бояд аз таҳлили низоми аломатҳо баррасӣ намуд. Азбаски мазмунни иттилоот бо шаклҳои пешниҳоди он мустаҳкам пайваст аст, ҷенкуни он танҳо тавассути шакл имконпазир аст, яъне хусусиятҳои семантикий иттилоотро тавассути шаклҳои синтаксисӣ ҳангоми омӯзиши қонунияти пайваст ва мутобиқати аломатҳои ҳабар метавон ифода кард. Аввалин шуда назарияи семантикий иттилоотро R. Карнап ва И. Бар-Хиллел¹ бо истифодаи идеяҳо ва методҳои мантиқи символикӣ ва семантикаи мантиқӣ дар таҳлили мундариҷаи иттилоотии забони илм, кӯшиш карданд бунёд намоянд. Онҳо муайян намудани бузургии семантикий иттилоотро дар асоси эҳтимолияти мантиқӣ пешниҳод намуданд.

Назарияи семантикро дар тавсифи иттилоот муҳаққики рус Ю.А. Шрейдер низ коркард намудааст. Ӯ чунин мешуморад, ки ҳангоми таҳлили раванди таҳвили иттилоот аз манбаъ ба гиранда диққати асосиро бояд, маҳсусан, ба ҳосиятҳои гиранда, даркунанда ва ҷамъкунандаи иттилоот равона намуд, на ба ҳосиятҳои ҳати таҳвил. Ба андешаи Ю.А. Шрейдер, иттилооти семантиқӣ, ки онро низом дарк менамояд, метавонад бо дараҷаи тағйирёбии иттилооти маънодори дар ҳуди низом мавҷуда аз ҳисоби ҷамъоварии иттилооти беруна арзёбӣ гардад².

Барои иттилоотро дарк кардан, система бояд як навъ иттилооти ибтидой дошта бошад, ки Ю.А. Шрейдер онро бо истилоҳи «тезаурус»^{*} ифода кардааст. Агар иттилооти ибтидой имкон дихад, ки система бо гирифтани иттилооти нав аз берун тезауруси ҳудро васеъ намояд, пас тезаурус барои дарки иттилоот, фаҳмиши он зарур мебошад. Ба ақидаи

¹ Bar-Hillel Y., Carnap R.: Semantic Information. In: W. Jackson, ed.: Communication Theory, London 1953.

² Шрейдер Ю.А. Об одной модели семантической теории информации [Текст] / Ю.А. Шрейдер // Проблемы кибернетики, 1965. Вып. 13. – С. 233–240.

^{*} Тезаурус – маҷмӯи додаҳо (мағҳумҳо)-и дар бораи ягон соҳаи дониш ба низом даровардашуда мебошад, ки ба инсон, компьютер, дастгоҳ ва низомҳои кибернетикий барои самтгирӣ дар он имкон медиҳад.

Ю.А. Шрейдер «ҳамон як хабар метавонад ба таври гуногун дар қадаҳои мухталиф дарк шавад», зимнан аз ҳолати тезаурус вобаста аст, ки кадом намуди маълумоти воридотӣ қабул мегарданд ва қадомашон не¹.

Ҳамин тариқ, дар тафовут аз К. Шенон ва пайравони ў, ки диққати асосиро ба раванди таҳвили иттилоот, қобилияти гузаронидани хати алоқа равона намудаанд, намояндагони назарияи семантикий иттилоот диққати асосиро, пеш аз ҳама, ба раванди дарки иттилоот, ба хосиятҳои қабулкунандай он равона намуда, чунин мешуморанд, ки маҳсусан, аз онҳо таҳвили маъни хабар вобаста аст. Бояд қайд кард, ки бо шарофати бунёди назарияи математикий иттилоот ва кибернетика ин мағхум мақоми умумии эпистемологиро қасб намуд.

Дар нимаи дуюми аспи XX проблемаи иттилоот диққати на танҳо мутахассисони соҳаи алоқа, математикҳо, кибернетикҳо, балки биологҳоро низ ҷалб намуда, онҳо ба омӯзиш ва таҳлили иттилооти генетикӣ машғул шуданд. Маҳсусан, дар биология масъалаи арзиши иттилоот аҳамияти маҳсусро қасб менамояд. Масалан, ба андешаи биофизик А.С. Пресман, чунин сифати иттилоот, монанди арзишмандӣ танҳо дар низомҳои зинда пайдо мешавад².

Дар ҳақиқат, барои низомҳои биологӣ на миқдори иттилоот, балки сифати иттилоот муҳим аст. Интихоби табиӣ - яке аз омилҳои асосии таҳаввулот – ба афзоиши арзишмандии иттилооти генетикӣ асос ёфтааст. Зимнан, иттилооте арзишманд мебошад, ки ба азнавбувучудоии организмҳои зинда мусоидат менамояд. Таҳаввулот ва интихоби табиӣ ин тағиیرёбии генетикӣ (ирсӣ)-и организмҳои зинда мебошад, ки дар заминаи амали барномаи иттилоотӣ ба пайдоиши намуди нав мебараад. Муҳаққиқон ва коршиносони соҳаи генетика муайян намудаанд, ки ҳар як организм, аз ҷумла, одам барандаи иттилооти генетикӣ мебошад, ки он аз насл ба насл мегузарад. Новобаста ба мавҷудияти адабиёти васеи

¹ Шрейдер Ю.А. Системы и модели [Текст] / Ю.А. Шрейдер, А.А. Шаров. – М.: Радио и связь, 1982. – 152 с.

² Пресман А.С. Организация биосферы и ее космические связи [Текст] / А.С. Пресман. – М.: ГЕО-СИНТЕГ, 1997. – С. 93.

ба таҳаввулоти генетикии низомҳои зинда бахшидашуда, ин самт айни замон ба парадигмаи пурраи фалсафӣ ва умумиилмӣ мубаддал гардидааст. Дар ин радиф теъоди зиёди асарҳои илмӣ ба коркарди дастгоҳи категориявии назарияи фалсафии иттилоот бахшида шудааст.

Иттилоотро ҳамчун ҷузъи зарурии низомҳои зинда биологи рус В.И. Корогодин баррасӣ намуда, ба назарияи виталистӣ (аз лотинии *vita* - ҳаёт)-и иттилоот замина гузаштааст. Назарияи виталистӣ таъсири худро на фақат ба фаҳмиши масъалаҳои моҳияти ҳаёт, физиологӣ, психологӣ ва амсоли онҳо, инчуни, дар тафсири масъалаҳои идеализми биологӣ дар фалсафа гузаштааст. Иттилоотро дар низомҳои биологӣ таҳлил намуда, В.И. Корогодин се навъи онро чудо намуд: иттилооти генетикӣ, ки дар маҷмуи генҳои назораткунандай синтези пайвастагиҳо мавҷуд буда, таъминкунадаи дучанд шудани молекулаҳои КДН мебошанд; иттилооти рафтторӣ, ки дар асоси аксуамалҳои модарзодии рафтторӣ хобида, ба таври генетикӣ дар низоми асаб барномарезишуда мебошанд; иттилооти мантиқӣ, ки танҳо хос ба инсон буда ва бо пайдоиши забонҳои вербалиӣ ва визуалиӣ алоқамандӣ доштаа, таъминкунандай пайдарпайӣ, муттасилӣ ва рушди фарҳанг мебошад¹.

Ба сифати ҳусусиятҳои асосии иттилоот В.И. Корогодин «бақайдгирӣ ва амалкунӣ»-ро ном мебарад. Ӯ нишон дод, ки танҳо бо нигоҳдории барандаи моддӣ иттилоот метавонад вучуд дошта бошад. Амалкунии иттилоот, ба андешаи В.И. Корогодин, ба он асос меёбад, ки имкон медиҳад амалҳои мақсаднокро амалӣ намуд. Барои ин иттилоот дар чунин «операторҳо» - технологияҳои ноил шудан ба ҳадаф – алгоритмҳо, барномаҳо, дастурҳо таҷассум меёбад².

Мисоли операторҳо дар иттилооти генетикӣ, ба андешаи В.И. Корогодин, метавонанд унсурҳои соматикӣ, дар иттилооти рафтторӣ –

---

¹ Корогодин В.И. Определение понятия «информация» и возможности его использования в биологии [Текст] / В.И. Корогодин // Биофизика. 1983. Т. 28. Вып. 1. – С. 171–177.

² Ҳамон ҷо.

рефлексҳои шартӣ ва ғайришартӣ, дар иттилооти мантиқӣ – ниҳодҳои иҷтимоӣ бошанд.

Консепсияи иттилоотии В.И. Корогодин аз нигоҳи методологӣ баҳсҳои илмии ҷиддиро ба бор овард ва, аз тарафи дигар, ба пайдоиши консепсияҳои нави илмӣ, маҳсусан, синергетикӣ (аз қалимаи юн. *Sinergia* – ҳамкорӣ, иттиҳодия) оварда расонид. Предмети синергетикаро низомҳои худташаккулёбанд, пайдошавӣ ба тарзи тасодуфӣ, гайричашмдошт, худбарҳамхӯрӣ ва амсоли инҳо ташкил додааст. Консепсияи синергетикии иттилоот ба ғояҳои Г. Ҳакен дар бораи робитаи худташаккулёбӣ, худбарҳамхӯрӣ ва иттилоот, И.Р. Пригожин оид ба бебозгаштии вақт ва созандагии бемувозинатӣ, бенизомӣ, Е.Н. Князева ва С.П. Курдюмов¹ оид ба нақши соҳторҳо-атракторҳои тамоюлҳои аз оянда рушди ҳозираро ҷалбқунанда асос меёбад. Аз ҷумла, Г. Ҳакен дар асараи «Синергетика» қайд менамояд: «...Ман фанни навро на танҳо барои он синергетика номидам, ки он амали муштараки аксари унсурҳои низомро таҳқиқ менамояд, ҳамчунин, барои он ки баҳри дарёфти принсипҳои умумии идоракуни худташаккулёбӣ муттаҳид шудани фанҳои зиёди гуногун ниёз дорад»².

Ба ақидаи И. Пригожин «...низомнокӣ аз «бенизомӣ» тавлид меёбад. Дар инкишофи ояндаи низом ногузир иттилоот нақши муайянро мебозад»³. Бояд қайд кард, ки имрӯз ғояи «низомнокӣ аз бенизомӣ» дар фалсафа, сиёsatшиносӣ ва дигар илмҳои ҷомеашиносӣ баҳсҳои гуногунро ба миён овардааст, ки таҳлили муфассали ин масъала мавзуи алоҳида мебошад.

Дар информатика ва назарияи иттилоот ғояҳои синергетикаро муҳаққиқони рус Д.С. Чернавский ва И.В. Мелик-Гайказян густариш

¹ Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. – М.: Наука. 1994. – 122 с; Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. – СПб., Алетейя. 2002. – 414 с; Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики: Человек конструирующий себя и свою будущее. – М.: КомКнига. 2010. – 232 с.

² Ҳакен Г. Синергетика [Текст] / Г. Ҳакен. – М., 1980. – С. 83.

³ Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой [Текст] / И.Р. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – С. 96.

доданд. Консепсияҳои синергетикии иттилоот дикқатро ба нақши он дар низомҳои техникий ва биологӣ равона намуда ва ҷанбаҳои миқдорӣ ва сифатии иттилоотро омӯхта, баҳамалоқамандии иттилоот ва энтропияро таҳлил намуда, проблемаи арзишмандии иттилоотро баррасӣ менамояд. Иттилоот дар синергетика ҳамчун интихоби тасодуфӣ ва дарҳотиршудаи як вариант аз имкони якчанд ва баробар фаҳмида мешавад.

Фаҳмиши синергетикии иттилоот, ки аз ҷониби Д.С. Чернавский коркард шудааст, дар навбати худ унвони динамикиро гирифтааст. Ӯ равандҳои иттилоотиро дар табиати зинда омӯхта ва механизмҳои нигоҳдорӣ ва истифодаи иттилооти генетикиро баррасӣ намуда, дар соли 1975 амсилаи пайдоиши иттилооти қимати биологиро дар мисоли рамзи ягонаи биологӣ нишон додааст.

Мувофиқи андешаи биохимики амрикӣ Г. Кастлер «иттилоот интихоби тасодуфӣ ва дарҳотиршудаи варианти имкони бисёр ва баробархукуқ мебошад»¹.

Ба ибораи дигар, иттилоот дар намуди ҳодисаи тасодуфӣ зоҳир мешавад, ки ба низом имкони дар хотир гирифтани натиҷаи он амалӣ мегардад. Бо вуҷуди ин қобилиятаҳои ҳосил кардани ҳодисаҳои тасодуфӣ (флуктуатсия аз лот. - лағжишҳо) ва дар хотир доштани натиҷаҳои онҳо дар низом, инчунин, бо ин алоқамандии қобилияти ҳудтакрористехсолқунӣ аз мураккабии низом вобаста аст. Чи қадаре ки низом сода бошад, ҳамон қадар майл ба таназзул меафзояд ва чи қадаре ки вай мураккаб бошад, эҳтимоли мӯътадилии динамикӣ ва ҳудтарақиқунии он зиёд аст. Тавсифи Г. Кастлерро таҳлил намуда, Д. Чернавский ду вожаи калидии тавсифқунандай интихоб – «тасодуфӣ» ва «ҳифзшуда»-ро ҷудо менамояд. Вожаи «тасодуфӣ» дар ин тавсиф ба тарзи интихоб мансуб аст, ба ибораи дигар, истилоҳи «тасодуфӣ» ҳуди раванди интихобро тавсиф менамояд. Воқеан ҳам аз рӯйи таълимоти синергетикий, дар нуқтаҳои бифуркатсионӣ низом ногузир ба тасодуф

¹ Quastler H. The emergence of biological organization. New Haven and London: Yale University Press, 1964. – 83 р.

дучор мегардад, ки ин ҳолат аз нигоҳи фалсафа мақоми калидири ишғол менамояд. Принципи тасодуф дар фалсафа ногузир ба самти номуайян ишора менамояд. Маълум нест, ки ин ҳолат кай ва дар кучо ба вучуд меояд? Аз ин рӯ, мутобиқи принципи тасодуф мо ояндаи дилҳоҳ низомро амиқ муайян карда наметавонем, чунки оянда ба мо пешакӣ дода нашудааст.

Тавсифи дар боло овардашудаи Г. Каствлерро оид ба иттилоот Д.С. Чернавский мукаммал намуда, инро ба таври зайл ифода намудааст: «Иттилоот ин интихоби ҳифзшудаи як вариант аз имкони якчандто баробархуқуқ мебошад»¹.

Ин тавсиф, аз як тараф, ба шарҳи заминавии иттилоот дар табиатшиносӣ зид намебарояд ва имкон медиҳад, ки дастгоҳи математикиро барои ҳисоби ҷузъиёти миқдории иттилоот ба кор бурд, аз тарафи дигар, имкон медиҳад, ки диққатро ба пайдоиши иттилоот ва арзиши он равона намуд. Зимнан, арзиши иттилоот аз ҳадафе вобаста аст, ки низоми онро даркӯнанада дунболагирӣ дорад. Ҳамчунин, аз тарафи Д.С. Чернавский методҳои тавсифи миқдории арзиши иттилоот коркард гардидааст. Агар ноилшавии ҳадаф бо якчанд роҳ имконпазир бошад, арзиши иттилоот бо коҳиши ҳарчи моддӣ ва вақтӣ бо туфайли истифодаи он муайян мегардад. Агар ноилшавии ҳадаф шарт набуда, шояд эҳтимол бошад, он гоҳ барои ҷенкунии арзиш таҳлили эҳтимоли ноилшавии мақсад то гирифтани иттилоот ва баъди гирифтани он зарур аст. Д.С. Чернавский исбот менамояд, ки арзиши иттилоот субъективист. Арзиши ҳамон як худи миқдори иттилоот дар як ҳолат метавонад баланд набошад, дар ҳолати дигар ба сифр баробар бошад. Зимнан, ба андешаи ё, ошкор намудан вазифаи мубрамиест, ки чи гуна иттилоот таҳаввул меёбад: иттилооти беарзиш арзишманд мегардад, бемаъно – маънодор ва баръакс².

---

¹ Чернавский Д.С. Синергетика и информация: Динамическая теория информации [Текст] / Д.С. Чернавский. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 13.

² Ҳамон ҷо. – С. 19

Андешаҳои синергетикии Д.С. Чернавский ва В.И. Корогодинро густариш дода, И.В. Мелик-Гайказян пешниҳод менамояд, ки иттилоотро бояд ҳамчун раванд баррасӣ намуд¹. Раванди иттилоотӣ, ба андешаи И.В. Мелик-Гайказян, давраҳои ҳосил ва рамзбандии иттилоотро дарбар мегирад. Дар давраи ҳосил низом интихоб тасодуфии якеро аз имкони якчанд вариант амалӣ менамояд. Ин интихоб ҳифзшаванда аст, яъне ў дар барандаи моддӣ нигоҳ дошта мешавад. Давраи рамзбандӣ дар омодагии сигнал ба таҳвили минбаъда, ки ба андоза ва намуд (формат)-и пахш мувоғиқ аст, асос меёбад.

И.В. Мелик-Гайказян ба шабоҳат кардани иттилоот ва негэнтропия зид мебарояд². Ў ин ғояро асоснок намуда, қайд менамояд, ки аз нигоҳи синергетика ҳосил кардани иттилооти нав дар низомҳои худташакқулёбанда дар ҳолатҳои бифуркатсия (лотинии bifurcation – дутақсимкунӣ, bis – ду карат, furca - шоҳаҳо) ба амал меояд, ки аз онҳо танҳо якеаш татбиқшаванда аст. Гузариши бифуркатсионӣ шарти гуногунхаттӣ, яъне хусусияти гуногунсamtӣ ва алтернативӣ доштани инкишофи низомро муайян менамояд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки иттилоот ҳамчун натиҷаи баромад аз ҳолати бесарусомонӣ ҳосил мешавад³.

И.В. Мелик-Гайказян иттилоотро ҳамчун раванд баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки ивази истилоҳи «қабул кардан» ба «дарк кардан» гайриқонунист, ин танҳо дар ҳолати таҳлили низомҳои олами органикӣ ҷоиз аст. Синергетика имкон медиҳад, ки ба раванди қабули иттилоот бо нигоҳи нав нигарист. Синергетика қабул кардани иттилоотро ҳамчун раванди бебозгашт, нобаробарвазн шарҳ дода, низоми ретсепториро ҳамчун низоми диссипативӣ (диссипатсия – парешон шудани неру, пошхӯранда) баррасӣ менамояд, ки қобилияти беихтиёрони афзоиши дараҷаи тартиботи худро дорад. Мутобиқи назариёти синергетикӣ

¹ Мелик-Гайказян И.В. Методология моделирования нелинейной динамики сложных систем [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян, М.В. Мелик-Гайказян, В.Ф. Тарасенко. – М.: Физматлит, 2001. – С. 91.

² Ҳамон чо. – С. 123.

³ Мелик-Гайказян И.В. Информация и самоорганизация: Методологический анализ [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян. – Томск: Изд-во ТПУ, 1995. – С. 9-33.

назариёти дисспативӣ, умуман, хосияти күшодагӣ доранд, яъне пайваста бо амали атрактор дар робитаи мубаддалшавӣ қарор доранд, ки чунин хусусияти онҳо дар раванди иваз гардидани бенизомӣ (хаос) ба низомнокӣ мусоидат менамоянд. Олимон Г. Хакен, И. Пригожин, Э. Тоффлер, Н.Н. Моисеев муайян намудаанд, ки агар дар термодинамикаи анъанавӣ (классикӣ) чудо гардидани гармӣ ва сарф намудани он манбаи асосии бенизомӣ, бетартибӣ, бесару сомонӣ (хаос) дониста шавад, он гоҳ дар синергетика диссипатсия манбаъ ва омили асосии пайдо гардидани низому низомнокӣ мебошад.

Аз нигоҳи И.В. Мелик-Гайказян дар давраи қабулкунӣ «иттилооти бунёдшуда дар муҳити нобаробарвазн дарк карда мешавад, ки қобилияти бунёд намудани низомҳои асиметрии тавассути қоидаҳои мувоғиқ муҳосиракунанда (қонунҳои нигоҳдорӣ, термодинамика), интихоби табиӣ, аксуамалҳои рафторӣ, намудҳои ретсепепсияро дорад»¹. И.В. Мелик-Гайказян пешниҳод менамояд, ки иттилоотро метавон ба таври зайл муайян намуд: «Падидаи иттилоот раванди бисёрдавра, бебозгашти ташаккули соҳтор дар низоми күшодаи нобаробарвазн, оғозшаванда аз интихоби тасодуфии ҳифзшуда мебошад, ки ин низом, бо гузариш аз бесарусомонӣ ба тартиб ва амали мақсадноки тамомшавандаи мувоғиқа бо алгоритм ва ё барномаи ҷавобгу бе семантикаи интихоб мебошад»².

Ба сифати давраҳои асосии раванди иттилоотӣ И.В. Мелик-Гайказян инҳоро чудо менамояд: ҳосил кардани иттилоот – интихоби яке аз роҳҳои имконпазири рушди минбаъда, идора ва нигоҳдории иттилоот, объективиқунонии он; рамзбандии иттилоот; пахш (транслятсия)-и иттилооти дарбаргирандаи раванди таҳвили иттилоот аз як баранда ба дигар барандаҳо, рамзкушӣ ва гирандаи иттилоот; бунёди оператори

¹ Мелик-Гайказян И.В.Методология моделирования взаимосвязей необратимости, сложности и информационных процессов [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян // Бюллетень сибирской медицины. 2006. № 5. – С. 105.

² Мелик-Гайказян И.В. Методология моделирования нелинейной динамики сложных систем [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян, М.В. Мелик-Гайказян, В.Ф. Тарасенко. – М.: Физматлит, 2001. – С. 121.

барои ичро намудани амалҳои мақсаднок; таҷдиди иттилоот ва амсоли инҳо¹.

Ҳамин тавр, аз таҳлили боло муайян гардид, ки шарҳи мағҳуми иттилоот дар доираи консепсияҳо ва назариёти гуногуни илмӣ ба таври мухталиф дода шудааст. Чунон ки аз таҳлили фаҳмиши иттилоот дар доираи назарияҳои синергетикӣ равшан гардид, синергетика ба афкори фалсафӣ, эпистемологӣ, назариёти илмӣ-табии таъсири назаррас расонидааст. Дар ибтидо асосгузорони синергетика Г. Ҳакен, И. Пригожин, И. Стенгерс истифодабарии принципҳо ва талаботи фанни нави синергетикаро нисбат ба фанҳои ҷомеашиносӣ намеписандиданд. Баъдан, онҳо ба хулосае омаданд, ки омӯзиши ҷомеа ҳамчун низоми мураккаб ба воқеяти фарроҳи иттилоотиаш ба истифодабарии принципҳо ва талаботи калидии синергетика ниёзи ҷиддӣ дорад.

Солҳои охир оид ба масъалаи иттилоот ва моҳияти он миёни олимон, файласуфон ва коршиносон баҳсҳо идома дошта, конференсияву симпозиумҳои гуногуни илмӣ сурат гирифта истодааст. Аммо, новобаста ба он ки тавсифҳои гуногуни он аз нуқтаи назари илмҳои ҳусусӣ муайян гардидааст, ин мағҳум то ҳол таърифи ягонаи умуниқабулро соҳиб нагаштааст. Вале вобаста ба соҳаи донише, ки таҳқиқот гузаронида мешавад, тавсифҳои зерини он муайян гардиаданд, ки ба ин ё он ҷанба ё паҳлуи ин мағҳуми бисёрмаъно равшани миандозанд:

- иттилоот ифодаи мазмунест, ки аз олами беруна дар раванди мутобиқшавӣ бо он ба даст меояд (Н. Винер)², - таъриф аз нуқтаи назари илмҳои кибернетикӣ;
- иттилоот энтропия инкорӣ (Л. Бриллюэн)³, таъриф аз нуқтаи назари илмҳои физики;

---

¹ Мелик-Гайказян И.В. Методология моделирования взаимосвязей необратимости, сложности и информационных процессов [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян // Бюллетень сибирской медицины. 2006. № 5. – С. 105-109.

² Винер Н. Кибернетика и общество [Текст] / Н. Винер. – М.: «Иностранная литература», 1958 – 200 с.

³ Бриллюэн Л. Научная неопределенность и информация [Текст] / Л. Бриллюэн. – М.: Мир, 1966. – 272 с.

- иттилоот гузариш аз бенизомӣ ба низомнокӣ (И. Пригожин, И. Стенгерс)¹, таъриф аз нуқтаи назари синергетика;
- иттилоот – муошират ва робита, ки дар раванди он номуайянӣ бартараф мегардад (К. Шенон)², таъриф аз нуқтаи назари информатикаи назаряйӣ;
- иттилоот – интиқоли гуногунрангӣ (У.Р. Эшби)³, таъриф аз нуқтаи назари психология;
- иттилоот – эҳтимоли интихоб (А.М. Яглом, И.М. Яглом)⁴, таъриф аз нуқтаи назари назарияи эҳтимолият;
- иттилоот – ченаки мураккабии низомҳо, ченаки тартибнокии низомҳои моддӣ (А. Мол)⁵;
- иттилоот ченаки гуногунрангии тақсимоти материя ва энергия дар фазо ва вақт (В.М. Глушков)⁶;
- иттилоот маълумот оид ба объект ва ҳодисаҳои олами атроф, ҷузъиёти онҳо, хосият ва ҳолати онҳо, ки норасогии дараҷаи номуайянӣ ва донишро дар онҳо кам мегардонад (Н.В. Макарова)⁷;
- иттилоот гуногунрангии инъикос (А.Д. Урсул)⁸ ва ғайра.

Дар ин замана, дар фалсафа иттилоот ҳамчун моҳияти маҳсуси баҳамгузариши моддӣ ва идеалиӣ баррасӣ мегардад. Ҳамзамон, дар физикаи мусир низ шарҳ ва тавсифи мағҳуми иттилоот мазмуни навро қасб намудааст: «Иттилоот – дилҳоҳ маълумот ва додаҳо, инъикоскунанадаи хосиятҳои объектҳо дар низомҳои табиӣ (биологӣ, физикӣ ва ғ.), иҷтимоӣ ва техникеӣ ва таҳвилшаванде ба таври садоӣ,

---

¹ Пригожин И.Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой [Текст] / И.Р. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

² Shannon C.E. Communication in the Presence of Noise // Proceedings of the Institute of Radio Engineers. 1949. Vol. 37. – Р. 10–21.

³ Эшби У.Р. Введение в кибернетику [Текст] / У.Р. Эшби // под ред. В.А. Успенского. – М., Изд-во иностранные литературы. 1959. – 432 с.

⁴ Яглом А.М. Вероятность и информация [Текст] / А.М. Яглом, И.М. Яглом. – М.: Наука, 1973. – 511 с.

⁵ Моль А. Социодинамика культуры. [Текст] / А. Моль // пер. с фр. / Предисл. Б.В. Бирюкова. Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.

⁶ Глушков В.М. О кибернетике как науке [Текст] / В.М. Глушков // Кибернетика, мышление, жизнь. – М.: Мысль. 1964. – С. 53–62.

⁷ Макарова Н.В. Информатика: учебник для вузов [Текст] / Н.В. Макарова, В.Б. Волков. – СПб. Питер, 2015. – С. 18.

⁸ Урсул А.Д. Природа информации [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Политиздат, 1968. – 288 с.

графикӣ (маҳсусан, ҳаттӣ) ва дигар намуд бе истифодаи воситаҳои техникий мебошад»¹.

Ба дарк ва фаҳмиши мағҳуми «иттилоот» ҳам олимон ва файласуфон якчанд даҳсолаи охир машғуланд. Таълимот дар бораи иттилоотро илми ғайрикласикӣ дар доираи кибернетика густариш дода, ин мағҳум бо принсипҳои таҳаввулотгарӣ ва синергетика ҳамҷоя гардид. Агар мазмуни онро ба таври муҳтасар муайян қунем, пас, эҳтимол, аз ҳама бештар таърифи зерини он муваффақ менамояд: «иттилоот ин бартараф намудани номуайянист»².

Ҳамин тарик, маълум гардид, ки то ибтидои асри XX фаҳмиши муқаррарии иттилоот хукмрон буда, дар қаринаи илмӣ қариб ки ин мағҳум истифода намегардид. Дар солҳои 40-60-уми асри XX тавсифҳои фалсафӣ ва илмии мағҳуми иттилоот паҳн гардиданд. Ҳамзамон, равишҳои математикӣ, эҳтимолӣ-статистикӣ, миқдории иттилоот пешсаф буданд, ки ташакқули онҳо дар доираи илмҳои техникий шарт меёбад. Баъдан дар қатори равишҳои миқдорӣ равишҳои сифатӣ, семантикий, виталистии иттилоот густариш меёбанд, дар сафи пеш бошад, мағҳуми арзишмандии иттилоот қарор мегирад. Ба ин дикқати намояндагони илмҳои табиатшиносӣ – физикҳо ва биологҳо ба равандҳои иттилоотӣ мусоидат менамояд. Дар солҳои 1980-1990-ум концепсияи синергетикии иттилоот бунёд мегардад, ки синтезкунандай равишҳои миқдорӣ ва сифатӣ мебошад. Ибтидои асри XXI бо дарки нави табиати иттилоот, кӯшишҳои муттаҳид кардани принсипҳои синергетикӣ, статистикӣ ва семантикий таҳқиқи он тавсиф меёбад.

---

¹ Физическая энциклопедия [Текст] / Под ред. А.М. Прохорова. – Т. 2. – М.: Наука, 1990. – С. 176

² Дзема А.И. О философском смысле понятия «информация» [Текст] / А.И. Дзема // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. – Казань, 2008. – С. 248.

1.3. Тамоюлхой асосӣ дар таҳқиқ ва тавзехи мағҳуми иттилоот

Густариши мағҳуми иттилоот дар илми муосир ба пайдоиши тафсирҳои гуногун, аз дидгоҳи ҷаҳонбинӣ, маҳсусан, ҷаҳонбинии фалсафӣ (табиати трансценденталӣ, яъне фавқуътабӣ, иттилоот дар неотомизм; иттилоот ҳамчун падидаи субъективӣ дар неопозитивизм ва экзистенсиализм ва гайра) оварда расонид. Мутаассифона, то ҳол масъалаи он, ки афзоиши миқдори иттилоот ба коҳиш ва афзоиши энтропия (назарияи кибернетика ба ин муқобил посух медиҳад) бурда мерасонад, ҳалли худро наёфтааст. Дар ин замина, бисёр масъалаҳои фалсафии ҳалношуда пайдо мегарданд, масалан, оид ба соҳаи предметии мағҳуми иттилоот, ки оё он хосияти ҳамаи объектҳои моддӣ аст, ё танҳо хоси мавҷудоти зинда, ё танҳо онҳое, ки бошуур ва худидора мебошанд?

Автоматикунонии ҳисобу натиҷаҳо дар асоси технологияҳои нави электронӣ ҳамчун замина барои бунёди компьютерҳо ва, дар маҷмуъ, компьютеркунонии илму ҷомеа гардиданд. Самти нави илм – информатика баҳшҳои математика, физика, техника ва кибернетикаро муттаҳид намуда, мошинҳои нав ва забонҳои мантиқиро барои МЭҲ коркард намуд. Дар информатика истеҳсол, коркард, азнавсозӣ, нигоҳдорӣ, таҳвил ва паҳн намудани ҳама намуди иттилоот дар ҷомеа, табиат ва дастгоҳҳои техникӣ ба таври ҳамоҳангӣ ҳамгиро гардид.

Аз ин рӯ, яке аз масъалаҳои мубрами фалсафаи муосири информатика ва фалсафаи иттилоот ин гурӯҳбандӣ ва базизомдарории равиҷҳо (тамоюлҳо)-и асосӣ дар тавсифи чунин падидаи бисёрмаъно – иттилоот мебошад. Ба сифати равиҷҳои асосии фалсафии иттилоот концепсияҳои субстансионалӣ, атрибутивӣ ва функционалӣ ҷудо мегарданд.

Тавре ки дар зербоби боло қайд гардид, аввалин назарияи илмии иттилоот математикӣ ё эҳтимолӣ-статистикӣ буд. Аз солҳои 1950 асри гузашта ҷанбаҳои миқдорӣ ва арзишии иттилоот дар ташаккули назарияҳои семантикӣ ва виталистии (аз қалимаи лотитинии *vitallis* - зинда) иттилоот, дар солҳои 1980-1990 бошад, концепсияи синергетикии

иттилоот ташаккул меёбад. Синергетика тасаввуроти пешинаро роچеъ ба низомҳо ва инкишофи онҳо тағиیر дод, ки ин барои омӯзиши низомҳои «бемувозинатиашон баланд», пешгӯинашаванда роҳ кушод. Аз ҷумла, Н.Н. Моисеев ва Э. Тоффлер ба синергетика мақоми инқилоби навтаририро лоиқ диданд. Дар айни замон категорияи иттилоотро намояндагони илмҳои табиӣ, техникӣ, иҷтимоӣ-гуманитарӣ фаъолона коркард менамоянд, ки дарки нави фалсафӣ ва ошкору муайян намудани хосиятҳои моҳияти онро тақозо менамояд.

Ҳадафи таҳқиқоти мо низ дар зербоби мазкур аз банизомдарорӣ, гурӯҳбандӣ ва таҳлили фалсафӣ-методологии равишҳо (тамоюлҳо)-и асосӣ дар тавсифи мағҳуми «иттилоот» дар фалсафа, информатика, семантика, биология, синергетика, инчуунин, аз ошкор намудани хосиятҳои асосии иттилоот иборат мебошад. Таҳқиқи мағҳуми иттилоот бо истифодаи маҳакҳои сифатӣ самти дурнамо дар роҳи шарҳи моҳияти ин падида гардиш. Аммо, маҳакҳои сифатии иттилоот низ тавре муҳаққиқон қайд менамоянд, монанди дигар маҳакҳо маҳдудияти худро муайян намуданд. Аз ҷумла, дар ин ё он дараҷа равандҳои иттилоотиро дар соҳаи иҷтимоӣ шарҳ додаанд, ки наметавонанд дар шарҳи падидаҳои иттилоотӣ дар низомҳои функционалии пеш аз дараҷаи иҷтимоӣ ба кор бурда шаванд¹.

Кӯшиши ба амал баровардани таҳқиқот аз доираи воқеяти иҷтимоии маҳдуд дар робита бо таҳлили таносуби мағҳуми иттилоот бо дигар категорияҳои фалсафӣ ва илмӣ амалӣ гардонида шудааст. Алалхусус, робитаи иттилоот бо «гуногунрангӣ», ки моҳиятан тасаввуротро оид ба мазмуни мағҳуми «иттилоот» васеъ менамояд, муқаррар карда шуд. Ин барои муқаррар намудани робитаи мағҳуми «микдори иттилоот» бо категорияи тағовут (гуногунрангӣ) имкон фароҳам овард, ки дар навбати худ ба истифодаи иттилоот дар объекҳои табииати гайризинда имкон дод².

---

¹ Суханов А.П. Информация и прогресс [Текст] / А.П. Суханов. – Новосибирск: Наука, 1988. – С. 30.

² Ҳамон ҷо. – С. 29.

Дар ин хусус, А.Д.Урсул чунин хulosai фалсафиро ба таври боварибахш баён менамояд, ки иттилоот хосияти умумии материя, ченаки гуногунрангии низомҳои моддӣ мебошад. Ӯ дар асоси таърифи умумии иттилоот ду аломати муҳими онро гузаштааст: якум, иттилоот бо гуногунрангии тафовут ва дуюм, бо инъикос алоқаманд аст. Дар мувофиқа бо ин, иттилоот ҳамчун инъикоси гуногунрангӣ муайян мегардад¹. Чунин навъи гуногунрангии аз як предмет ба предмети дигар дар раванди инъикос таҳвилёбандаро А.Д.Урсул ҳамчун моҳияти ҳаракати иттилоотии материя баррасӣ менамояд².

Маълум аст, ки баррасии мағҳуми «иттилоот» дар робита бо мағҳуми «инъикос» ифодакунандаи давраи сифатан нав дар омӯзиши падидай иттилоот мебошад. Ин мархила бо баҳси бисёрсолаи равишҳои фалсафии онтологӣ ва гносеологӣ дар фаҳмиши падидай иттилоот, ки, маҳсусан, дар солҳои 80-уми асри гузашта авҷ гирифта буд, рост меояд.

Дар робита бо ин кӯшишҳои тафсири моддии мағҳуми «иттилоот» аз мавқеи назарияи инъикос анҷом дода шуданд. Дар назарияи маърифат (гносеология) инъикос чунин хосияти умумии материя, монанди ҳаракат муайян карда шудааст. Гносеология яке аз қисматҳои таркибии фалсафа, таҳқиқи шаклҳо ва методҳои маърифат, алоқамандии зинаҳои таҷрибавӣ, назариявӣ ва илмии раванди донишро дарбар гирифтааст. Мағҳуми калидии назарияи маърифат, яъне инъикосро дониш ташкил додааст. Сарфи назар аз он ки дониш ва иттилоот ҳарду инъикос мебошанд, вале онҳо айни ҳамдигар ва ҳаммазмун нестанд, чунки на ҳар як иттилоот дониш шуда метавонад. Аз нигоҳи фалсафӣ-гносеологӣ дониш қисми таркибии шуурро, ки ба инсон хос мебошад, ташкил медиҳад. Вобаста ба ин ҳолат, ҳар навъ иттилоот он вақт ба дониш табдил ҳоҳад ёфт, ки далели шуури инсон гардад. Гуфтан мумкин аст, ки дар ҳолате, ки онро инсон азбар карда, сарфаҳм рафта тавонад. Дар ин

¹ Урсул А.Д. Отражение, информация, управление [Текст] / А.Д. Урсул // Ленинская теория отражения и современная наука: Теория отражения и естествознание. – София, 1973. – С. 295-298.

² Чуринов Н.М. Философские основания информологии [Текст] / Н.М. Чуринов. – Красноярск.: Изд-во Крас. гос. ун-та, 1990. – С. 13.

радиф файласуфи замони шуравӣ И.Б. Новик ба баҳамалоқамандии иттилоот ва инъикос ишора намуда, қайд менамояд, ки «иттилоот худ ифодакунандаи ҳолати сифатӣ ва миқдории муташаккилӣ, батартибоварии инъикос мебошад»¹.

Яке аз бунёдгузорони барномасозии назариявӣ ва системавӣ дар собиқ Иттиҳоди шуравӣ академик А.П. Ершов қайд намудааст, ки иттилоот дар нимаи дуюми асри XX категорияи бунёдии фалсафӣ гардид, ки «ҳамчун яке аз атрибутиҳои муҳими материя, инъикоскунандаи соҳтори он баррасӣ мегардад. Фаҳмиши табиати ягонаи иттилоот пас аз муқаррар намудани табиати ягонаи материя ва энергия қадами муҳим барои дарки ягонагии моддии олам гардид»².

Инъикос хосияти низомҳои моддӣ дар раванди таъсири мутақобилаи сабт ва қайд кардани пайгириҳои таъсири низоми дигар ва ҷамъ кардани онҳо дар соҳтори худ мебошад. Ин шакли ғайрифаъоли инъикос, асосан, ба таъсири мутақобилаи физикии объектҳои табиати ғайризинда хос мебошад. Ҳатто дар соҳтори субатомзарраҳо нишонаҳои муайяни ҳиссии ҷалб ва теладиҳӣ, валентнокии атомӣ, робитаи молекулавӣ мавҷуд аст.

Инъикос яке аз хосиятҳои материя, монанди фазо, вақт ва ҳаракат, омили муҳимтарини муайянкунандаи хосияти таъсири мутақобила буда, шаклҳои он таърихан дар якҷоягӣ бо инкишофи материя рушд меёбанд. Дараҷаҳои баланди инкишофи материя шаклҳои мукаммали инъикосро доро мебошанд. Ҳама маҳсули фаъолияти маърифатии инсон инъикоси фаъоли воқеият мебошад. На масса ва на энергия, балки дараҷаи ташкил инкишофро дар низоми қобилияти инъикосӣ тавсиф мекунад. Мутаассиршавӣ дар табиати ғайризинда дар асоси инъикос, чун қоида дар шароитҳои амиқи ҳарактери статистикидошта ба амал меояд, барои ин на ҳама инъикос метавонад дар баҳамтаъсиррасони амалий шавад.

¹ Новик И.Б. В.И. Ленин о единстве мира [Текст] / И.Б. Новик // Великое произведение воинствующего материализма. – М.: Соцэкономиздат, 1959. – С. 165-181.

² Ершов А.П. О предмете информатики [Текст] / А.П. Ершов // Вестник АН СССР. 1984. № 2. – С. 115.

Чузъхой низом дар натицаи инъикос ва мутаасиршавӣ дар асоси қонуниятҳои физикий, химивӣ ва қонунҳои эҳтимолият соҳтори ботартиби афзалиятноки устуворро ба вучуд меоранд. Инъикос дар табиати ғайризинда мақоми мустақилона вучуд доштанро надорад, вале дар шароитҳои муайян равандҳои худташакулёбии содалавҳона ва ҷориshawандаи суст пайдо мешаванд. Инъикоси ғайрифаъоли хоси олами гайриорганикӣ ин «заминаҳои генетикий» ва «асоси функционалий»-и пайдоиши шаклҳои нисбатан олии инъикос дар табиати зинда ва ҷомеаи инсонӣ мебошад. Фаъолнокии инъикос дар он зоҳир мешавад, ки организмҳои поёнӣ «ҳассосияти мақсаднокро» ба даст меоварданд. Ибтидои мубаддалшавии инъикос ба омили сигналӣ-иттилоотӣ дар аксуламалҳои каталикии низомҳои пешазбиологӣ ба пайдоиши ҷанинҳои худташакулёбандай биологӣ ва худидоракунӣ хизмат менамояд.

Таъсири сиклӣ-пайвастаи давомдори фазоӣ-вақтии олам дар соҳторҳои устувор ба тағийирёбии сифатӣ дар нахустасоси биологӣ ба худташакулебии соҳтории ҳамроҳикунандаи мураккабии ҳусусиятҳои функционалии он бурда мерасонад. Дар мавриди низомҳои биологӣ инъикос ҳамчун қобилияти ба ин ва ё он таъсири ҳаётан муҳим ҷавоб додани организми зинда буда, бо ҳамин он аз навъи инъикоси дар олами гайриорганикӣ мушоҳидашаванда фарқ мекунад. Навъи содатарини инъикос дар олами низомҳои биологӣ мутаассиршавӣ мебошад. Мутаассиршавӣ воситаи маҳсуси мубодила ва ба муҳит мутобиқ шудани организм аст. Дар зинаи мутаассиршавӣ инъикос ҳусусияти фаъол ва интихобӣ пайдо мекунад. Бе мутаассиршавӣ дар байни организм ва муҳит ягон навъи робита барқарор намегардад. Организмҳои зинда аз маҷмуи нақши таъсири мутақобила ба ҷудокунии ҷанбаи иттилоот оғоз мекунанд. Онҳо ба гуногунрангӣ мутаассир шуда, густариши аксуламалҳои мураккабро дар низоми организми зинда муайян менамоянд, ки аз ҳодисаҳои олами беруна пеш мегузаранд. Дар асоси функцияи мақсадноки нигоҳдории томияти худ, низомҳои зинда

қобилияти мутаассиршавиро на танҳо ба арзиши мутлақи таъсирот, балки дар муносибат бо ҷузъиёти худ низ пайдо мекунанд. Бо болоравии дараҷаи ташкил, барои дуруст мутаассир ва мувофиқ шудан ба муҳити атроф, организм бояд тавре иттилоотро оид ба тағйирёбии ин муҳит қайд намояд, ки дар онҳо тадриҷан қобилияти рамзбандии иттилоот пайдо шавад. Дар ин замана, шакли нави сабабнокии иттилоотӣ пайдо мешавад. Ин сабабнокӣ бо роҳи рамзгузории аксуламалҳо ба таъсироти пешинай ҳаводиси олами беруна, дарҳотиргии онҳо дар рамзи генетикӣ бо имконияти истифода дар таъсироти ҷорӣ, дар раванди фаъолияти ҳаётӣ амалӣ мешавад. Ин имконияти нави муборизаро бо энтропия ба миён меоварад. Инъикоси пешсафи бевосита бо мувофиқшавӣ алоқаманд ва ҳудомӯзӣ дар заманаи робитаҳои баръакс, минбаъд инкишофи прогрессивии организмҳои зинадаро муайян менамояд. Атрибути асосии организмҳои зинда - ин мушахассии ташкилий мебошад. Он аз ду ҷузъи ба ҳам алоқаманд – ташкили сохторӣ ва функционалий шакл мегирад. Модда бо тартиб мураккаб мегардад, ба зинанизомҳои бисёр меафзояд ва дар асоси инъикос, робитаҳои баръакс дар шароити муҳити мубориз фаъолият менамояд. Муҳит ҳавасмандгардонии фаъолияти низом буда ва муборизаро идома дода, ҳаракат ва ҳудинкишофёбиро бунёд мекунад. Илова бар ин, инъикос ба ташкили функционалий боис мегардад¹.

Ҳамин тарик, дида мешавад, ки иттилоот ҳамчун категорияи фалсафӣ ба қатори чунин мағҳумҳои бунёдӣ монанди фазо, вақт, материя ва ҳаракат ворид мегардад. Аммо, масъала ба он асос меёбад, ки зери мағҳуми иттилоот ҳамчун як навъ инъикос чӣ фаҳмида мешавад. Дар ин ҷо андешаҳо гуногун буда, равишҳо (тамоюлҳо)-и гуногунро дар тавсифи мағҳуми иттилоот ба вуҷуд меоранд. Як гурӯҳ муҳаққиқон – тарафдорони равиши атрибутивӣ (атрибут – хосияти ҷудонашавандай модда, предмету ашё) – бар он назаранд, ки иттилоот ҳамчун инъикос ба

¹ Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.

таври объективӣ дар материали зинда ва ғайризинда вучуд дорад. Онҳо дар пайравӣ ба андешаҳои А.Д.Урсул ба хулосае омаданд, ки «иттилоот ба ҳама намуд ва шаклҳои ҳаракати материя, алалхусус, ба табииати гайриорганикӣ низ хос мебошад...»¹.

Гурӯҳи дигар – тарафдорони равиши функционалий чунин меҳисобанд, ки инъикос бояд танҳо як навъ «билқувва» баррасӣ карда шавад ва иттилоот бошад, танҳо бо дараҷаи низомҳои кибернетикӣ алоқаманд мебошад. Аз ин хотир, ба андешаи онҳо, дар табииати гайриорганикӣ иттилоот вучуд надорад. Мавҷудияти равандҳои иттилоотиро дар низомҳои иттилоотии ғайризиндаи ба таври сунъӣ оваридашуда тарафдорони ин тафсирот ҳамчун амали пешакӣ банақшагирифтай инсон шарҳ медиҳанд. Ба андешаи онҳо, маҳсусан, инсон дар ҳолати мазкур ба сифати ибтидои ташкили равандҳои иттилоотӣ баромад менамояд. Бе иштироки фаъолонаи ӯ, иттилоот дар чунин навъ низомҳо наметавонад ҷой дошта бошад. Гурӯҳи сеюм – пайравони равиши субстансионалий чунин мешуморанд, ки иттилоот ин субстансия (аз қалимаи лотинии *substantia* – моҳият, он ҷи қи дар асос меҳобад), яъне моҳияти мустақил аст. Тарафдорони ин равиш аз тасаввуроти асосгузори кибернетика, математик ва файласуфи амрикӣ Норберт Винер дар бораи иттилоот пайравӣ менамоянд, ки, ба андешаи ӯ, ба ҷуз аз материя ва энергия дар олам ҷизи «сеюм» - иттилоот мавҷуд аст. Ҳама намояндагони равиши субстансионалий чунин андешаи Н. Винерро: «Иттилоот – иттилоот аст, на материя ва на энергия» иқтибос меоранд². Бояд қайд намуд, ки ин нуқтаи назари Н. Винер ташаккули минбаъдаи худро соҳиб нашуд, аммо ба дарки иттилоот ҳамчун категорияи бунёдии фалсафӣ такон баҳшид.

Бунёдгузори равиши системавӣ Л. Берталанфи иттилоотро ҳамчун ҷенаки физикий, ки аз рӯйи маъно бо мағҳуми энергия дар физика

¹ Маритен Ж. О человеческом знании [Текст] / Ж. Маритен // Вопросы философии. – 1997. – №5. – С. 9.

² Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине [Текст] / Н. Винер. – М.: Советское радио, 1958. – 216 с.

қиёсшаванда аст, ифода мекунад¹. Мутафаккири амрикoi Т. Стониер мустақилияти мақоми иттилоот, новобаста будани онро аз субъект ва ба он нисбат додани сарбории арзишӣ-маъноиро қайд карда буд. Ў чунин менависад: «Иттилоот вуҷуд дорад. Барои мавҷудият он ба дарки худ эҳтиёҷ надорад. Барои мавҷудият ў эҳтиёҷ надорад, ки ўро фаҳманд. Он барои тафсироти худ заҳмати фикриро талаб наменамояд. Барои мавҷудият он маъноро талаб намекунад. Он вуҷуд дорад»².

Ҳамчунин, равиши субстансионалиро ба тавсифи мағҳуми иттилоот муҳаққиқони маъруфи рус Р.Ф. Абдеев³, В.А. Гадасин⁴, Б.Б. Кадомцев⁵ ва дигарон тарафдорӣ менамоянд. Чунонки В.А. Гадасин қайд менамояд, иттилоотро наметавон на ба материя ва на ба идея муносиб донист. «Дар асл иттилоот падидай ғайримоддист, монанди дигар падидаҳои гайриашӣ – сухан, идея, фикр, ҳуқуқ, эҳсос. Ҳосили иттилоот бояд дар намуди маҳсулоти моддӣ бошад: ҳодиса – ҷисм, ашё, предмет ё ҳодиса – энергия, ҳаракат, раванд»⁶. В.А. Гадасин мавҷудияти се субстансияи баробармаъно – материя, иттилоот ва шуурро қайд намудааст. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки иттилоотро тариқи зайл бояд муайян намуд: «Иттилоот ин тартибот аст (изоморфизм) - ин ба таври детерминистӣ муқаррар намудани аксари параметрҳои андозашавандай физикий, масолех – баранда, предмети дар фазо бақайдгирифташуда, ё раванди дар вақт бақайдгирифташуда мебошад»⁷.

Барои муайян намудани шарҳи сода ва фаҳмотари табииати иттилоот мисоли зеринро баррасӣ менамоем. Масалан, китоб аз рӯйи

¹ Берталанфи Л. Общая теория систем: Критический обзор [Текст] / Л. Бертанлафи // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов; общ. ред. и вст. ст. В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – С. 31

² Stonier T. Information and the Internal Structure of the Universe: An Exploration into Information Physics. – London: Springer-Verlag, 1990. – P. 21

³ Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.

⁴ Гадасин В.А. Концепция триад – понятие «информация» как субстанция [Текст] / В.А. Гадасин // Ежегодник ВНИИПВТИ: Сб. научных трудов. – Минск, 2007. – С. 186–190.

⁵ Кадомцев Б.П. Динамика и информация / [Текст] / Б.Б. Кадомцев. – М.: «Успехи физических наук», 1999. – 397 с.

⁶ Гадасин В.А. Концепция триад – понятие «информация» как субстанция [Текст] / В.А. Гадасин // Ежегодник ВНИИПВТИ: Сб. научных трудов. – Минск, 2007. – С. 191.

⁷ Ҳамон чо.

моҳияти худ ашёи моддӣ буда, дорои хосиятҳо ва ҷузъиёти физикӣ ва химиявӣ мебошад, яъне масса дошта, дар фазо ҷойи муайянро ишғол менамояд, аз элементҳои химиявӣ таркиб ёфтааст. Аммо, мо мазмуни китобро тавассути дастгоҳҳо, микроскоп дида наметавонем, ба ҷуз аз маҷмуи атомҳо ва холигии миёни онҳо, яъне мо танҳо таркиботи химиявӣ ва хосиятҳои физикии онро мушоҳида намуда, таркиботи иттилоотии онро дида наметавонем. Бо вучуди ин, комилан метавон таъкид намуд, ки дар китоб қаҳрамон, ҳодиса, сюжет, масалан Гамлет ҷой дорад. Барои пай бурдани ин барои мо дастгоҳҳо, микроскоп лозим намеояд, танҳо кӯшода хондан лозим аст. Предмет ҳамон як аст, аммо дар равиши таҳқиқ ва муносибати мо ба он тафовут ҷой дорад. Яъне, мо бо он қадом амалро анҷом медиҳем: дар ҳолати баркашидан китоб ҳамчун ашёи моддӣ, аммо дар сурати мутолиа кардан моҳияти гайримоддист.

Мувофиқ бо андешаи равиши атрибутивӣ иттилоот хосияти умумии модда, атрибути он яъне хосияти моҳиятан ҷудонашаванда мебошад. Ин равиширо бештар олимони шуравӣ тарафдорӣ менамуданд, ки дар коркарди он аз назарияи инъикоси диалектикаи матриалистӣ ибтидо мегиранд. Тарафдорони ин равиш (И.Б. Новик, А.Д. Урсул ва дигарон) бар онанд, ки иттилоот хоси ҳамаи равандҳо ва низомҳои физикист.

Тарафдорони равиши атрибутивӣ иттилоотро бо гуногунрангӣ, тафовут ё гуногунчинсӣ алоқаманд ва ҳатто шабеҳ медонанд, чунонки файласуфи маъруф А.Д. Урсул моҳияти иттилоотро дар асоси категорияҳои тафовут ва инъикос ошкор ва равshan менамояд¹. Ӯ андешаашро асоснок намуда, қайд намудааст, ки иттилоот танҳо дар ҷое ҳаст, ки тафовут вучуд дорад ва дар ҷое, ки тафовут нест, иттилоот низ нест. Аз мавқеи назарияи инъикос «иттилоот ҳамчун тафовути инъикосӣ,

---

¹ Урсул А.Д. Отражение и информация [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Мысль, 1973. – 231 с.

махсусан гуногунрангие метавонад пешниҳод гардад, ки як объект оид ба объекти дигарро дар худ мегирад»¹.

Ба андешаи А.Д. Урсул иттилоот «хос чӣ ба моддиёт ва чӣ ба идеалиёт аст. Он ҳам ба хосиятҳои материя ва ҳам ба хосиятҳои шуур мувофиқ аст. Агар иттилооти объективӣ (ва потенциалӣ барои субъект) метавонад хосияти материя ҳисоб шавад, иттилооти идеалиӣ, субъективӣ бошад, инъикоси иттилооти объективӣ, моддӣ мебошад»².

Академик В.М. Глушков иттилоотро «ҳамчун ченаки гуногунчинсии тақсимоти материя ва энергия дар фазо ва вакӯт, ченаки тағиироте, ки дар олам ба ҳама равандҳои ҷоришаванда ҳамроҳ мебошад», муайян намудааст³.

Тарафдорони фаҳмиши атрибутивии иттилоот, албатта, нуқтаи назари равиши функционалистонро, ки иттилоотро танҳо хоси низомҳои зинда ва баъдан кибернетикӣ меҳисобанд, маҳдуд мешуморанд. Барои мисол, А.Д. Урсул қайд менамояд, ки «Концепсияи пайдоиши иттилоот дар дараҷаи ҳаёт ба таври методологӣ барои табиатшиносӣ самарабахш нест, аз ин хотир маҳдуд буда, қобили шарҳи корбарии васеи методҳои назарияи иттилоотро дар физика, химия, геология ва гайра надорад»⁴.

Тавре ки аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, мушкилоти методологии таърифи моҳияти иттилоот бо бисёрченакии ин падида алоқаманд аст. Бо вучуди ин, бисёрченакии тафсироти гуногун ҷанбаҳои тафовутии ин падидаро инъикос намуда, барои имкони вучуд доштан иттилоотро устувор мегардонад.

Дар ин замина, ба андешаи як катор муаллифон, аз ҷумла Ю.А. Абрамов, ки мо низ ба он ҳамфиррем, «ҷунин гуногуншаклӣ аз ҳисоби густариши воситаҳои равиши атрибутивӣ ба иттилоот, бо дарбаргирии

---

¹ Урсул А.Д. Природа информации: философский очерк [Текст] / А.Д. Урсул. 2-е изд. – Челябинск, 2010. – С. 177.

² Ҳамон ҷо. – С. 229.

³ Глушков В.М. О кибернетике как науке [Текст] / В.М. Глушков // Кибернетика, мышление, жизнь. – М.: Мысль. 1964. – С. 53-62.

⁴ Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке. Философские очерки [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1975. – С. 269.

дар он چузъиёти равиши функционалӣ бо тафсири васеъшаванда метавонад бартарф гардад»¹. Ин аз ҳисоби ҳудудмуайянкуни мантиқӣ-назариявии «иттилоот» ва «равандҳои иттилоотӣ», инчунин, доираи истифодаи «равандҳои иттилоотӣ» дар табиати ғайризинда бартараф мегардад. Чунин «шарҳ»-и мафхумҳо моҳиятан дар равона намудани дикқат ба таҳқиқи хусусиятҳои низомӣ ва соҳтории мафҳуми иттилоот алоқаманд аст².

Инак, аз мавқеи равиши атрибутивӣ иттилоот на танҳо дар шуури инсон, балки новобаста ба он дар табиати зинда ва ғайризинда вуҷуд дорад. Тарафдорони равиши функционалӣ (П.В. Копнин, Б.С. Украинцев ва дигарон) баръакс чунин мешуморанд, ки иттилоот танҳо хосияти низомҳои ҳудташаккулӯбанд буда, бо фаъолияти онҳо алоқаманд аст. Чунон ки П.В. Копнин тасдиқ менамояд, иттилоот «атрибути материя набуда, ба ҳама шаклҳо ва намудҳои он мансуб намебошад... Иттилоот ... ба тараф, ҳолат ва намудҳои алоҳидай инъикос рабт дорад. Агар рефлекс бо майна пайваст бошад, пас иттилоот бо низоми мураккаби динамикии идорае пайваст аст, ки қобили мутобиқшавӣ ба тағири шароитҳоро дорад... Иттилоот дар тафовут аз инъикос, умуман, дар дараҷаи муайяни ташкили материя ба вуҷуд меояд»³.

Фояҳои мазкурро Б.С. Украинцев густариш дода, нуқтаи назарero ҳимоя менамояд, ки иттилоот танҳо дар материяҳои олиташкил ба вуҷуд меояд ва бо раванди идора алоқаманд аст. Ӯ қайд намудааст, ки «бе раванди идора ... иттилоот вуҷуд дошта наметавонад»⁴.

Ба андешеи тарафдорони равиши функционалӣ иттилоот дорои се چузъиёт: синтаксисӣ, семантиқӣ, прагматикий мебошад. Ҷузъиёти семантиқӣ ва прагматикий худ бо худ ба объекти физикий хос намебошанд,

¹ Абрамов Ю.Ф. Картина мира и информация (философские очерки) [Текст] / Ю.Ф. Абрамов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1988. – С. 46.

² Ҳамон ҷо.

³ Копнин П.В. Введение в марксистскую гносеологию [Текст] / П.В. Копнин. – Киев: Наукова думка, 1966. – С. 116.

⁴ Украинцев Б.С. Информация и отражение [Текст] / Б.С. Украинцев // Вопросы философии. 1963. № 2. – С. 36.

онҳо ба раванди идора алоқаманд буда, танҳо дар низомҳои олиташкил ва идорашаванда ба вучуд меоянд.

Тавре Р.Ф. Абдеев оқилона қайд менамояд, бо туфайли шакли гайрифаъоли инъикос дар табииати гайризинда, инчунин, дар шароитҳои муайян равандҳои табиии суст ҷоришавандай худташаккуллёбанда пайдо мегарданд. Маълум аст, ки дар ин дараҷаи инъикос тамоюлҳои негэнтропӣ дар намуди авторегулятсияҳо зоҳир мегарданд¹.

Бо васеъшавии доира ва сарҳади фаҳмиши самти нави илм – информатика, дарбаргирандаи на танҳо иттилооти илмӣ ва методҳои кор бо он, балки назарияи алоқа, математикаи амалий ва мантиқи математикий, барномасозӣ худи мағҳуми иттилоот тағиیر ёфт ва барои худ баъзан паҳлуҳои техникии илми навро интихоб намуд, ки барои равиши функционалий илҳом бахшид.

Ҳанӯз соли 1955 дар мақолаи С.Л. Соболев, А.И. Китов ва А.А. Ляпунов «Хусусиятҳои асосии кибернетика»² мағҳуми иттилоот тақвияти техникӣ касб намуда, маъноҳои қаблии ин мағҳум тағиир меёбад. Ба мағҳуми иттилоот маънои васеи фарогирандаи ҳам ҳар як навъ додаҳои берунаи тавассути ягон низоми муайян даркшавандаву таҳвилшаванда ва чи ҳам додаҳое, ки дар доҳили низом коркард ва ҳосил мешаванд, нисбат дода мешавад. Аз ҷумла, гуфта мешавад, ки ҳама намуди таъсиррасонии муҳити беруна ба организми инсон ва ҳайвонот, донишу маълумот, ки инсон дар раванди таълим мегирад, хабархое, ки барои таҳвил тавассути ягон намуди хати алоқа муқаррар шудаанд; додаҳои ибтидой, фосилавӣ ва ниҳоӣ дар мошинаҳои ҳисоббарор ва гайра метавонанд ҳамчун иттилоот баррасӣ гарданд. Нуктаи назари нав дар асоси омӯзиши равандҳо дар дастгоҳҳои автоматӣ пайдо гардид. Барои ҳама намуди иттилоот ҳосияти умумӣ ин аст, ки маълумот ва

---

¹ Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 153.

² Соболев С.Л., Китов А.И., Ляпунов А.А. Основные черты кибернетики [Текст] / С.Л. Соболев, А.И. Китов, А.А. Ляпунов // Вопросы философии. №4. – 1955. – С. 136-148.

хабарҳо доимо дар намуди ягон пайдарпайи вақтӣ, яъне дар намуди функцияи вақт дода мешаванд.

Миқдори иттилооти таҳвилшуда, маҳсусан, натиҷаи таъсири иттилоот ба қабулкунанда бо ҳаҷми энергияи барои таҳвили иттилоот сарфшуда муайян намегардад. Масалан, тавассути гуфтугӯи телефонӣ метавон фаъолияти корхонаро аз кор монд, оташнишониро даъват кард, бо ҷашн табрик гуфт. Торҳои асад, ки аз узвҳои ҳис ба майнаи сар равонаанд, метавонанд бо худ ҳиссииёти гармӣ ё сардӣ, хурсандӣ ё ҳавфро қашонанд. Моҳияти принципи идора ба он асос меёбад, ки ҳаракат ва амали массаҳои зиёд ё таҳвил ва азnavsозии миқдори зиёди энергия тавассути на он қадар масса ва миқдори энергияи барандаи иттилоот равона ва идора карда мешавад. Ин принципи идора дар асоси ташкил ва амали дилҳоҳ низоми идорашаванда – машинаҳои автоматӣ ва организмҳои зинда меҳобад.

Дилҳоҳ низоми автоматӣ идорашаванда аз ду қисми асосӣ – идоракунандай объект ва танзима иборат аст ва бо мавҷудияти занчири сарбастай таҳвили иттилоот тавсиф меёбад. Танзима иттилооти тавсифкунандай ҳолати воқеии объектро ба иттилооти идора, яъне иттилооте, ки бояд ҳолати ояндаи объектро муайян намояд, табдил медиҳад. Ҳамин тарик, танзима худ ифодакунандай дастгоҳи табдили иттилоот мебошад. Аксуамали низоми идоракунанда таъсирест, ки комилан аз таъсири иттилоот вобаста аст. Арзиши иттилоот бо худи объект, соҳтори дохилии он, тезауруси дар хотира ҷошудаи иттилоот муайян мегардад.

Барои низомҳои мураккаби идора, масалан, монанди низоми асади ҳайвонот ва инсон аҳамияти ҳалкунанда принципи алоқаи баръакс дорад. Ҳангоми ичрои ягон намуд амал сигналҳои идорӣ дар намуди торҳои асад аз майнаи сар ба узвҳои ичроӣ таҳвил ёфта, ҳаракати мушакиро ба вуҷуд меоранд. Ҳатти алоқаи баръаксро сигналҳои аз органҳои ҳис, инчуни, сигналҳои кинетикии мушакӣ, ҳолатҳои ба

майнаи сар таҳвилёбанда ва тавсифкунандаи ҳолатҳои воқеии узвҳои иҷроӣ ифода мекунад.

Бо пайдоиши синергетика (таҳқиқоти И. Пригожин ва Г. Хакен), падидай худташаккулёбӣ дар табиати ғайризинда асосноккунии илмӣ-табииро соҳиб мегардад. Махсусан, дар синергетика «гояҳо оид ба хусусияти умумӣ-универсалии равандҳои худташаккулёбии материя бо тасаввурот оид ба табиати атрибутиви падидай иттилоот, иштироки ташкилӣ-сохтории он дар рафти пайдоиши сохторҳои устувори моддӣ аз бенизомӣ дар марҳилаҳои ибтидоии (пешазбиологии) таҳаввулоти олам устуворона пайванд гардиданд»¹.

Падидай иттилоот ҳамчун «раванди бисёрмарҳила, бебозгашти ташаккули сохторҳо дар низомҳои кушодаи бемувозинат, ибтидогиронда аз интиҳоби тасодуфии ҳифзшуда, ки ин низом ичро менамояд, гузариш аз бенизомӣ ба тартибу низом ва бо амали мақсадноки хотимаёбанда мувофиқ ба алгоритм ё барномаи ба семантикаи интиҳоб ҷавобгӯй» пайдо мешавад².

Ҳамаи гуфтаҳо имкон медиҳанд, ки оид ба иттилоот ҳамчун хосияти бунёдии материя, ки дар ин ё он шакл худро дар дараҷаҳои гуногуни ташкили материя дармеёбад, сухан ронд. Чунон ки маълум гардид, хусусияти яқдигарро пурра намудани равишҳои атрибутивӣ ва функционалӣ дар фаҳмиши табиати равандҳои иттилоотӣ дида мешавад, ки ин ифодакунандаи далели асосӣ барои қабули мавҷудияти дараҷа ва шаклҳои гуногуни ташкили иттилоот аст. Андешаи мазкурро густариш дода, метавон вобастагии бевоситаи дараҷаи ташкили иттилоотро аз дараҷаи ташкили материя пай бурд: чи қадаре шакли материя мураккаб бошад, он ҳамон қадар иттилоотро дорост ва баръакс³.

---

¹ Абрамов Ю.Ф. Картина информационной реальности (мировоззренческо-методологический аспект) // автореф. дис. . д-ра филос. наук: 09.00.08 [Текст] / Ю.Ф. Абрамов. СПб, 1992. – 42 с.

² Мелик-Гайказян И.В. Информационные процессы и реальность [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян. – М.: Наука, 1997. – С. 53.

³ Суханов А.П. Информация и прогресс [Текст] / А.П. Суханов. – Новосибирск: Наука, 1988. – С. 14.

Мүхокима оид ба табиат ва моҳияти иттилоот, ки дар рафти он маҷмӯи васеи категорияҳо ва принсипҳо баррасӣ гардианд, ҳамчун асос барои коркарди назарияи умумии иттилоот хизмат менамояд ва аз рӯйи пешниҳоди Э.П. Семенюк ва В.И. Сифоров таълимоти мазкур унвони информологияро гирифт. Информология ҳамчун илм дар бораи иттилоот, қонунҳои таҳвил, тақсимот, коркард, мубодила ва азnavsозии иттилоот фаҳмида мешавад¹.

Информология иттилоотро ҳамчун категорияи бунёдии нахустасос ва хосияти умумии олам баррасӣ менамояд. Мувоғиқ ба ин илм, иттилоот тамоми сарчашмаҳои мавҷудаи нахустсабабҳои ҳаводис ва равандҳо дар микро, макро ва мегасоҳторҳои олам мебошад, яъне иттилоот аввалин буда, материя бошад, дуюмин аст. Аз ин бармеояд, ки иттилоот хосияти умумии олам бояд дар ҳама дараҷаҳои он (микро, макро, мега) ва ҳама намуди низомҳо (зинда, ғайризинда, иҷтимоӣ, кибернетикӣ), дар фазо ва вақт ва ҳам берун аз онҳо дорои хосиятҳои беохирӣ, абадият, доимијат, ҳамаҷоӣ мебошад. Бо дарназардоши ин иттилоот тамоми донишҳоро оид ба олам дошта, ҳамчун субстансияи мутлақ ҳисоб мешавад.

Модда ва энергия баранда ва сарчашмаи иттилоот мебошанд, масалан, об нигоҳдоранда ва иқтиқолдиҳандай иттилоот буда, дорои хотира мебошад, хун ва лимфа ҳамчунин иттилоотро ба ҳамаи ҳуҷайраҳои организм бурда мерасонад.

Тавассути дилҳоҳ низом анбӯҳи модда, энергия ва иттилоот мегузарад. Ҳангоми даромад ба низом онҳо дорои як ҷузъиёт, ҳангоми баромад дорои ҷузъиёти дигар мебошанд. Дар тафовут аз модда ва энергия фурӯбарӣ ва азхудкуни иттилоот дар низомҳои зинда ба коҳиши бенизомӣ (энтропия) ва афзоиши тартибинӣ мебарад. Ҳар навъ

---

1 Семенюк Э.П. Информатика: достижения, перспективы, возможности [Текст] / Э.П. Семенюк. – М.: Наука, 1988. – 173 с.; Сифоров В.И. Информология и проблемы информационных сетей. Методологические аспекты и перспективы науки об информации [Текст] / В.И. Сифоров // Информация и информационные сети. – М.: Наука, 1977. – С. 5-31.; Сифоров В.И. Методологические вопросы разработки науки об информации [Текст] / В.И. Сифоров // Кибернетика и современное научное познание. – М.: Наука, 1976. – С. 150-165.

таҳаввулот ҳамчун ҳодиса бо шарофати истифода (истеъмол) ва фурӯбарии иттилоот ба амал меояд.

Дар тағовут аз модда ва энергия, иттилоот вазифаи кӯчиши маъно (мағхум, концепт, мазмун, дониш, тавсиф, шарҳ, хосият, аломат) ва табодули додаҳоро ичро менамояд. Тамоми объектҳо миёни худ мубодилаи иттилоотӣ менамоянд. Иттилоот ҳамеша ва дар ҳама ҷо вучуд дорад, яъне ҳусусияти фазо ва вақт дар иттилоот баробар ба беохирест, аз ин хотир онро наметавон ба материя мансуб донист.

Намудҳо ва шаклҳои иттилоот маълум аст, ки беохиранд, масалан, иттилоот дар намуди дониш, маълумот, фикр, образ, мағхум, аломат, нурафқаний, сигналҳо ва гайра. Агар микро, макро ва мегаолам беохир бошанд, дар ин сурат иттилоот дар бораи онҳо низ беохир мебошад. Тамоми хосиятҳои дилҳоҳ объект – ин иттилоот дар бораи он ва хосиятҳои он мебошад.

Дар соли 1990 Н.М. Чуринов анъанаҳои беҳтарини консепсияи атрибутивии иттилоотро идома дода, варианти информологияи худро ҳамчун назарияи воқеияти иттилоотӣ пешниҳод намуд¹. Ба андешаи ў «асосҳои фалсафии информологияро он омили назариявӣ ташкил медиҳад, ки аз рӯйи моҳияташ омӯзиши иттилоотро маҳдуд накарда, онро то дараҷаи маърифати воқеияти иттилоотӣ ва қонунҳои информатсиогенез боло мебарад»². Мағхуми «воқеияти иттилоотӣ», моҳиятан, муҳокимаҳои зиёдро оид ба табиат ва моҳияти иттилоот ба вучуд овард, ки дар рафти онҳо чунин мағхумҳо, монанди «метаиттилоот», «коиниттилоот», «ҳаракати иттилоот», «паттерни иттилоот», «қатори иттилоотӣ», «информатив» ва гайра пайдо гардида, барои пайдоиши мағхуми умумитар – «воқеияти иттилоотӣ» замина гузоштанд.

---

¹ Чуринов Н.М. Философские основания информологии [Текст] / Н.М. Чуринов. – Красноярск.: Изд-во Крас. гос. ун-та, 1990. – 233 с.

² Ҳамон ҷо. – С. 93.

Аз нигоҳи Н.М. Чуринов воқеияти иттилоотӣ бо чунин ҷузъиёти ҳастии худ, монанди гуногунрангӣ, ташкилёбӣ, тартибинокӣ, мураккабӣ, низомнокӣ тавсиф меёбад. Ба ибораи дигар, иттилоот ҳамчун зуҳороти инъикоси гуногунрангӣ, тартибинокӣ, мураккабӣ, низомнокӣ, ҳамчун ҳолати маҳсуси воқеияти иттилоотӣ баромад менамояд. Аз нигоҳи методологӣ, мағҳуми «воқеияти иттилоотӣ» имкон медиҳад ҷанбаҳои иттилоотии муносибатҳои сохторӣ (чи генетикӣ ва чи функционалӣ)-ро ҷудо намуд, ки ба ҳама шаклҳои ҳаракати материя, ба сифати объекти мустақили маърифат ҳос мебошанд.

Дар натиҷаи таҳқиқи иттилоот дар сарҳади фазо ва вақт ҳастии воқеияти иттилоотӣ ҳамчун раванди мураккаб ва бисёрдараҷа (дар доираи шаклҳои амиқи ташкили иттилоот) муайян мегардад. Чунин фаҳмиши воқеияти иттилоотӣ, инчуни, динамикаи ҳаракат, рушди он заманаи муайяни методологиро барои баррасии мақом ва нақши равандҳои иттилоотӣ дар маърифат бунёд менамояд. Дар воқеъ, раванди маърифат метавонад дар намуди майдони иттилоотӣ (комбинатсияҳо, баҳамтаъсиrrасонии майдонҳои иттилоотӣ) пешниҳод гардад, ки дар ин радиф ҷузъиёти фазоӣ ва вақтӣ дар дараҷаи муайян сохтор ва динамикаи раванди маърифатиро ифода ҳоҳанд кард. Барои он ки назарияи маърифат дар фалсафа боз ҳам мукаммал гардонида шавад, бояд дар баробари дигар ҷанбаҳои воқеияти реалий воқеияти иттилоотиро низ дарбар гирифта бошад.

Ҳамин тарик, мебояд бо он мувофиқ гашт, ки дар маънои нишондодашудаи раванди маърифат, инчуни, раванди информацисиогенез, ки паттерн, информоген, информатив, қатори иттилоотӣ ва ғайраро дарбар мегирад, мақоми хосаро ишғол намудааст. Оё ин ҳолат маънои шабехияти дониш ва иттилоотро надорад? Посух ба саволи мазкур талаби таҳқиқи нисбатан васеътари таносуби дониш ва иттилоотро дорад, ки дар боби дуюми рисола шарҳ меёбад.

БОБИ П. ИТТИЛООТ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ

2.1. Тамоюлоти таҳаввулоти инсон дар шароити воқеияти иттилоотӣ

Таҳаввулот дар инқилоби давраҳои гуногуни халқиятҳои муҳталиф аз рӯйи оқибатҳои худ мураккаб, гуногунранг буда, ба таври гуногун арзёбӣ мегардад. Таърих гувоҳ аст, ки гузариш аз давраи totaъrihi ба давраи таъrihi бо се таркиботи бунёдии ҷомеаи инсонӣ – тамаддун, фарҳанг ва аҳамияти индивидуалии шахсият асос меёбад. Ба ибораи дигар, давраи totaъrihi ибтидои индивидуалии инсониро дар хотир надошт, ба ин васила фарҳанг ба фаҳмиши муосир ҳамчун низоми идоракунанда ва мустаҳками индивидуалий ва нотакрор дар ҳаёт ва фаъолияти сотсиумҳои гуногун доро набуд. Дар ҷамоати ибтидой оғози қабилавӣ ва намудӣ ҳукмрон буд. Археология барои мо силсилаи дурӯз дарози аҷдодони гузаштаамон – ҳомо ҳабилус, ҳомо эректусро кушода равшан намуд ва нишон дод, ки чи тавр дигаргуниҳо дар ҳаёту фаъолият, воситаи мутобиқшавии меҳнат ва ташкилёбии иҷтимоӣ бо тағиیرёбии намуди инсон, таҳаввулоти ҳусусиятҳои биологӣ ва биоиҷтимоии ў ҳамроҳ буданд. Питекантропҳо, синантропҳо, одамони гилдербейгӣ, неандерталҳо ва кроманионҳо дар зинаҳои гуногуни таҳаввулот қарор доштанд. Гузариш аз давраи totaъrihi ба давраи таъrihi бо пайдоиши шоҳай охир дар раванди сотсиоантропогенез – пайдоиши ҳомо сапиенс (*Homo sapiens*) – инсони дорои хирад унвон мегирад.

Тағиироти биологии инсон нисбат ба тағиироти иҷтимоӣ суст ба амал меоянд. Тахмин меравад, ки ҳомо сапиенс наздики 40-50 ҳазор арзи ҳастӣ намуд. Аз ин замон гӯё таҳаввулоти биологии инсон ба итном расида, ҳаракати минбаъдаи таъrihi дигар ҳусусиятҳои биоантропиро дарбар нағирифта, дар он бештар моҳияти иҷтимоии инсон пурра дигаргун гашт. Давраҳои таърихиро паси сар намуда, инсон фардият, исми шахсӣ ва тақдири нотакрори худро ба даст овард. Инсон аз ин

давра ба равандҳои шахсиятӣ, фарҳангӣ ва тамаддунӣ зич алоқаманд гардида, ба ҳаракати мураккаби таърихӣ дохил мешавад, ки умумиаҳамиятнок ва такроршаванда доимо тавассути фардӣ ва нотакрорӣ зоҳир ва амал менамояд. Вале нодуруст мебуд, агар гӯем, ки гӯё чудо шудани инсон аз табиат маъни ҷудоии пурра аз асоси табиии ӯро дорад. Баръакс, ҷиҳати табиӣ дар инсон боқӣ мемонад, танҳо бозсозӣ шуда, ба барномаи иҷтимоии ӯ мепайвандад. Шахсияти ғулом ва ғуломдор, дехқони крепостной ва феодал, коргар ва буржуаз, шахсияти сотсиалистӣ – ҷунин аст нуқтаҳои гиреҳи ҷенаки таҳаввулоти инсонӣ ҳамчун мавҷудоти иҷтимоишуда.

Бояд зикр намуд, ки моҳияти биологӣ дар инсон муайянкунанда намебошад. Бешубҳа, хусусиятҳои биологӣ, яъне тамоюли ирсӣ-биологӣ дар ташаккули инсон ва ин ё он сифатҳои иҷтимоӣ ва равонии ӯ нақши муайянро мебозад, аммо муқаррароти ниҳоӣ (сифатҳои иҷтимоии инсон) аз ин вобастагии қалони бевоситаро надорад. Моҳияти биологӣ танҳо замина барои ташаккули инсон, рушди сифатҳои ҷамъиятӣ, ҳосиятҳо ва қобилияты ӯ мебошад. Ташаккули инсон ҳамчун вучуди иҷтимоишуда ба натиҷаи амали омилҳои тартиби иҷтимоӣ боис гардидааст. Аҳамияти асосиро дар густариши сифатҳои иҷтимоии ӯ қаблан фаъолияти меҳнатӣ ва истеҳсолӣ қасб намудааст. Инсон на барои он инсон аст, ки аз узвҳо, бофтаҳо, хӯҷайраҳо ташкил ёфта, нафасу гизо гирифта, насл мегузорад, балки барои он ки қобилияти меҳнат қардан, андешидан, сухан рондан ва қобилияти истеҳсоли олоти меҳнатро дошта, бо ёрии он ба олами атроф таъсир мерасонад, тавассути фаъолияти эҷодкоронаи худ онро дигаргун месозад, барои худ шароити нав ва табиати дуюмро меофарад, инчунин, қобилияти дар раванди меҳнат, ҳаёт ва муносибатҳои ҷамъиятӣ бо доираи муносибатҳо ва ҳамbastagii дигар одамон ворид гардиданро дорад¹. Пас, маълум мегардад, ки ӯ одамияти худро на аз тавлид бо

---

¹ Афанасьев В.Г. О системности, целостности человека. О кибернетике живого: Человек в разных аспектах [Текст] / В.Г. Афанасьев. – М.: Наука, 1985. – С. 14

шарофати табиати биологии худ, балки дар раванди ҳаёт, фаъолияти меҳнатӣ ва омӯзиш дар олам ба даст меорад.

Табиати иҷтимоии инсон комилан бо принципҳои дигари иттилоотӣ бунёд гардидааст. Дар ин ҷо аҳамияти ҳалкунандаро на иттилооти ирсӣ, балки иттилооти иҷтимоӣ мебозад. Беҳамтогӣ ва ягонагии намуди ҳомо сапиенс ба он шарт ёфтааст, ки дар тафовут аз ҳайвонот ин намуд, дар қатори барномаи генетикӣ, бо шарофати мавҷудияти шуур барномаи дуюми муайянкунандай рушди худро дар ҳар як насли минбаъда дорад. Ин барномаи дуюмро метавон барномаи мероси иҷтимоӣ номид¹. Объекти мероси иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, иттилоот мебошад, ки чи дар табиати якум ва чи дар олами оғаридай инсон, олоти меҳнат ва дигар предметҳо дар шаклҳои гуногун – ҳуҷҷатӣ (китобҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, бойгониҳо), бадеӣ-маҷозӣ (осори адабиёт ва санъат, Интернет), шифоҳӣ, садоӣ ва ғайра таҷассум ёфта устувор гардидааст. Махсусан, барои ин ҳар як насли нави инсонӣ бо туфайли иттилоот комёбихои истеҳсолот, ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва маънавии наслҳои пешинро мерос гирифта, зарурати аз сари нав оғоз намудани оғаридани дастовардҳои тайёрро дар маърифат ва таҷриба надорад.

Олимон тасдиқ менамоянд, ки дар таърихи тамаддуни инсонӣ якчанд инқилоб-дигаргуниҳои бузурги иттилоотӣ ба амал омада, бо коркарди иттилоот муносибатҳои ҷамъият, ҳаёт ва ҳастии инсониро тағиیر додаанд. Аз ҷумла, инқилоби якум бо ихтирои хат алоқаманд аст, ки ба ҷаҳиши бузурги миқдорӣ ва сифатӣ оварда расонид. Ин ба интиқоли донишҳо (иттилоот) аз насл ба насл имкон дод. Инқилоби дуюмӣ (миёнаҳои асри XV) ба ихтирои дастгоҳи китобчопкуни рост меояд, ки аз ҷониби Иоганн Гутенберги олмонӣ сурат гирифта, фарҳанг ва ташкили фаъолиятре дигаргун намуд. Ҳангоме ки дастгоҳи китобчопкуни дар ҷомеа ба истеҳсоли оммавӣ ва стандартикунонии

¹ Дубинин Н.П. Философские и социальные аспекты генетики человека[Текст] / Н.П. Дубинин // – Вопросы философии, 1971. №1. – С.36

коркарди иттилоот оварда расонид, ниҳодҳои чомеа, маҳсусан, илм ва маориф тағиیر ёфтанд. Инқилоби сеюм ба ихтирои энергияи барқ вобаста аст, ки бо шарофати он телеграф, телефон, радио пайдо гардида, имкон пайдо гардид, ки иттилооти дилҳоҳ ҳаҷм фаврӣ таҳвил ё ҷамъоварӣ карда шавад. Инқилоби ҷорум (солҳои 70-уми асри XX) бо ихтирои технологияҳои микропротессорӣ ва пайдоиши компьютерҳои фардӣ алоқаманд аст. Қисми муҳими таркибии давраи мазкур, албатта, интернет, шабакаҳои интернетӣ ва технологияҳои рақами мебошанд.

Файласуф, ҷомеашинос ва футурологи маъруфи амрикӣ Элвин Тоффлер (англ. Alvin Toffler) яке аз бунёдгузорони концепсияи «ҷомеаи иттилоотӣ» дар таҳқиқоти худ «Мавчи сеюм»¹ қайд карда буд, ки «...инсоният бо гузашти «Мавчи якум» - инқилоби аграрӣ ва «Мавчи дуюм» - инқилоби саноатӣ ба инқилоби нави иттилоотӣ қадам монда истодааст»². Ҳар як инқилоби баамаломада дар таҳаввулоти инсон, ҳаёт ва муҳити зисти ӯ таъсири бузург расонида, доираи имкониятҳои инсонро васеъ намуда, биниши ӯро нисбат ба олам ва мақоми худ дар он дигаргун намуданд.

Акнун, рушди бошиддати техникаи компьютерӣ ва технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ аз нимаи дуюми асри XX ба густариши зинаи нави таҳаввулоти ҷомеа – ҷомеаи иттилоотӣ такони бузург бахшид, ки ба истифодаи иттилооти гуногун тавассути технологияҳои иттилоотӣ асос меёбад. Ҕомеаи имрӯзаро ҳамчун ҷомеаи иттилоотӣ, ҷомеаи дониш ё ҷомеаи ба дониш асосёфта, ҷомеаи пасосаноатӣ, инфосфера* ва дигар унвонҳо ном бурдан мумкин аст, зоро тамоми он ҷизе, ки моро иҳота кардааст таркиботи фазои иттилоотӣ мебошад. Китобҳо, маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ва дигар намуди маводҳои нашрӣ,

¹ Тоффлер Э. Третья волна: [пер. с англ.] [Текст] / Э. Тоффлер; науч. ред. П.С. Гуревич. – Москва: АСТ, 1999. – 781 с.

² Шрайберг Я.Л. Время перемен: глобальные информационные тренды и перспективы Ежегодный доклад Второго Международного профессионального форума «Крым–2016» [Текст] / Я.Л. Шрайберг. – Крым. 2016. – С. 19

* Инфосфера (иттилоот + курра) – категорияи фалсафӣ, ифодакунандай соҳаи иттилоотии ҷомеаи инсонӣ буда, монанди биосфера, фазои иттилоотӣ, додаҳо, донишҳо ва иртибот мебошад.

почтаҳои электронӣ, сомонаҳои иҷтимоӣ, интернет-сервисҳо, омору ҳисобот, ҳуҷҷатҳо, корхонаҳо, мактабу донишгоҳҳо, пойгоҳи додаҳо, бойгониҳо, рекламаҳо, фильмҳо, расму наворҳо, умуман, ҳама он предмет, раванду ҳодисот ва объектҳои иҷтимоие, ки моро иҳота кардааст, ҳамчун таркиботи иттилоотӣ буда, бевосита ба зеҳну майнаи инсон таъсир мерасонанд. Таҷрибаи рӯзгор ва дониши одамон нисбат ба ҳаводиси муҳити атроф дар ҳамbastagӣ ба коркард ва азхудкунии иттилоот рушд меёбад, ки раванди мазкур ба ташаккулёбии инфосфера оварда расонидааст. Вокеан, тамоми фаъолияти ҳаётии инсон аз бунёд, ба даст овардан, коркард, таҳвил ва истифодаи иттилоот иборат мебошад.

Инқилоби чоруми зикршуда як қатор мушкилоти бевосита ба ҳаёти инсон робитадоштаро тавлид менамояд. Он на танҳо чизҳои оғаридаи инсон, балки худшиносӣ, фазои шахсӣ, амсилаҳои истифодашаванда, тарзи фаъолияти кориву истироҳат, тарзи расидан мансаб, рушди малака, саломатӣ, раванди таълиму тарбия, ҷисми физикий ва андозае биниши ӯро нисбат ба олам ва ояндаи худ дигаргун месозад. Инчунин, дар оянда ба аугментатсия (пайвандкуниӣ, афзункунии узви бадан бо узви сунъӣ)-и узвҳои инсон оварда мерасонад, ки ба ӯ қобилияти фавқулинсонӣ медиҳад. Аз ҳама оқибатҳои манфии инқилоби чорум дар он аст, ки ба раванди роботиқунонӣ ва бегонашавии маънавии инсон бурда мерасонад¹. Тавре ки Клаус Шваб қайд намудааст «...дар натиҷаи инқилоби иттилоотӣ-компьютерӣ айни замон ҷаҳиши бузурги илмӣ аз рамзқушоии иттилоотӣ дар генҳои инсон ҷойдошта то нанотехнологияҳо, аз захираҳои энергетикии барқароршаванда то ҳисоббарориҳои квантӣ ба амал меояд...»².

Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ ҳуди ҳарактери инсон, ҳусусиятҳои равонии ӯ низ тағиیر меёбанд. Бо пайдоиши технологияҳои

¹ Шваб К. Четвертая промышленная революция. Что она собой представляет и как на нее реагировать [Текст] К. Шваб // Геополитика и безопасность. 2016 №1 (33). – С. 124-125.

² Шваб К. Четвертая промышленная революция (перевод с английского языка) [Текст] / К. Шваб. – М.: Из-во «Эксмо», 2018. – С. 19-20.

navи ба тағири табиати инсон равонашуда машғулияти асосии инсон на тағири муҳити атроф, балки шуур ва чисми физикии худ мегардад. Инсон ба чунин дараҷаи рушде наздик мегардад, ки ба ӯ барои маърифати олам дониши зиёд лозим нест, зоро ҳадафи асосии ӯ – созгор намудани Олам барои худ ва ҷисм-шуур барои ҳаёлоти хеш мебошад¹.

Имрӯз иттилоот ба ғизои бисёрталаби иҷтимоӣ мубаддал гардидааст. Метавон ба андешаи Б.Б. Славин розӣ шуд, ки қобилияти мубодилаи иттилоот нисбат ба қобилияти тафаккур ва фаъолияти олотӣ ин ҳосияти нисбатан бунёдии инсон ҳамчун мавҷудоти иҷтимоист². Нақш ва аҳамияти иттилоот ҳангоми таҳқиқи равандҳои табиии организмҳои зинда, инчунин, рушди инсон ва ҷомеа босуръат боло рафта истодааст, ки аксари муҳаққиқон инро қайд менамоянд. Аз нигоҳи методологӣ проблематикаи мазкурро дар илми муносир масъалаи муҳими аҳамиятнок ва стратегӣ шуморидан мумкин аст.

Ҳаёти имрӯзаи инсонро бе иҳота ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникационӣ тасаввур намудан номумкин аст. Пас, саволҳое ба миён меоянд, ки оё муҳити тағириёftai инсон бо таҳаввулоти биологиву иҷтимоии вай таъсир мерасонад ё не? Рушди босуръати техника ва технология, прогресси илмӣ-техникии имрӯза, ки нисбат ба прогресси иҷтимоӣ ва инкишофи майна фаъолтар аст, инсониятро дар оянда ба қучо мебарад? Мо ҳамчун «ҳомо сапиенс» ба қадом самти инкишоф ва таҳаввулот равонем ва зинаи нави таҳаввулоти мо ҷӣ гуна аст? Дар ояндаи наздику дур таҳаввулоти моро ҷӣ интизор аст? Ё худ, дар натиҷаи прогресси илмӣ-техникӣ инсон моҳияти биологии худро дар оянда нигоҳ дошта метавонад ё не ва ғайра. Имрӯз ин ва дигар саволҳо дар маркази таваҷҷӯҳи олимон, муҳаққиқон ва коршиносон қарор доранд. Ин вобаста ба он аст, ки дар олами беканор

---

¹ Кефели И.Ф. Жизненный мир человека в тисках четвертой промышленной революции [Текст] / И.Ф. Кефели // Четвертая промышленная революция: реалии и современные вызовы. Сборник материалов Международной научной конференции (13-14 апреля 2018). Санкт-Петербург. Россия. – СПб.: Изд-во Политех. ун-т. 2018. – С. 49-50.

² Славин Б.Б. Эпоха коллективного разума. О роли информации в обществе и о коммуникационной природе человека [Текст] / Б.Б. Славин. – М., 2014. – С. 61-62.

инсон ҳамчун ягонагии моддиву маънавӣ, биологиву иҷтимоӣ, нодирӯ нотакрор ва эҷодкор боқӣ мондааст. Ё худ, ҳамасола, ки миллионҳо одамон тавассути амалиёти тиббӣ узвҳои биологии худро ба сунъӣ иваз менамоянд, оё дар чунин ҳолат низоми биологии инсон тағйир намеёбад?

Дар адабиёти фалсафӣ аллакай аз солҳои 60-70-уми қарни гузашта мағҳуми «киборг» – омехтаи биологии техникии инсон пайдо гардида буд. Татбиқи техника дар вучуди биологии инсон имрӯз ба таври васеъ ба мушоҳида мерасад. Шояд мо дар зинаи баланди инкишофи «ҳомо сапиенс» ва намуди биологии худ қарор дошта бошем ва таҳаввулоти минбаъдаи мо ба самти «ҳомо техник» равона бошад. Марбут ба ин масъала, нуқтаи назаре вучуд дорад, ки таҳаввулоти биологии инсон дар давраи гузариш ба «ҳомо сапинес» тақрибан 40-50 ҳазор сол қабл қатъ гардида, инкишоф ва дигаргуниҳои минбаъдаи инсон дар самти иҷтимиёт сурат гирифта истодааст. Инсони имрӯза, ки дар иҳотаи проблемаҳои глобалий ва буҳрони иттилоотӣ қарор дорад, маҷбур аст тамоми ҳодисоти дар Олам баамаломадаро пайгирий намояд. Ӯ ба иттилоот монанди физо ниёз дорад ва маҷbur аст дар шароити буҳрон ва афзоиши ҳаҷми иттилоот қобилиятҳои худро таҳқим бахшад. Ҳамзамон буҳрони иттилоотӣ ва ҳаҷми иттилооти афзоянда метавонад ба дигагунии соҳт ва ҳаҷми майна, ҳатто ба сакта (инсульт)-и зеҳнӣ – ҳолати кундзеҳнӣ аз ниҳоят барзиёдии иттилоот ва дониш бурда расонад. Вобаста ба ин ҳолат, масъалаи таҳаввулоти ояндаи инсон яке аз мавзуъҳои калидии илми муосир боқӣ мемонад. Таҳлилгарони донишгоҳи Калифорнияи ИМА нишон доданд, ки агар дар тамоми давраи таърихии инсоният 12 экзабайт иттилоот бунёд шуда бошад, ҳамин миқдор дар ду соли охир бунёд шудааст¹. Ҳоло буҳрони иттилоотӣ метавонад ба дигагунии соҳт ва ҳаҷми майна, ҳатто ба сакта (инсульт)-и зеҳнӣ – ҳолати кундзеҳнӣ аз ниҳоят барзиёд будани иттилоот ва дониш бурда расонад. Миқдори бисёру барзиёдии иттилоот бошад, ба

¹ Шрайберг Я.Л. Время перемен: глобальные информационные тренды и перспективы Ежегодный доклад Второго Международного профессионального форума «Крым–2016» [Текст] / Я.Л. Шрайберг. – Крым. 2016. – С. 11.

дарки иттилооти муфид барои истифодабаранда мушкилӣ ва монеагӣ эҷод менамояд¹.

Олимон ва коршиносон дар хусуси таҳаввулоти инсон назарҳои гуногун доранд, баҳусус, оид ба он ки мо имрӯз дар таҳаввулот қарор дорем ё не? Хулосае вуҷуд дорад, ки раванди умумии инкишоф таҳаввулоти биологии моро қатъ намуда, ҳама намуди дигаргуниҳоро ба самти иҷтимиёти равона сохтааст. То имрӯз таҳаввулоти инсонӣ аз рӯйи принципи интиҳоби табиии Ч. Дарвин идома дорад. Маълум аст, ки агар мутатсияҳо сурат гиранд, онгоҳ намудро зарур аст, ки худро дар маҳдудияти муайян қарор диҳад². Агар таҳаввулоти ҳаёт ва одам чунин сурат гирад, онгоҳ инсони ояндаро чи гуна метавон тасаввур кард? Ҷавоб ба ин савол номуайян боқӣ мемонад. Аз тарафи дигар, дастовардҳои илми муосир ба инсон имкон медиҳанд, ки самти таҳаввулоти худро аз рӯйи принципи интиҳоби сунъӣ ба роҳ монад.

Фояи дигаре низ пешниҳод гардидааст, ки дар оянда тафовути этниқӣ аз байн меравад ва ҳамаи инсонҳо ба ҳам монанд мегарданд. Боруҷди нақлиёти ҷаҳонӣ, бартараф гардиданӣ маҳдудияти сарҳадӣ робита миёни одамони ҳама минтақаҳои сайёра васеъ гардида, тамоюли никоҳи байнинажодӣ ва ассимилятсияи миллатҳо ба амал меояд. Гарчанде имрӯз омили ҷуғрофӣ имкон намедиҳад, ки сокинони як минтақа ба минтақаи дигар оила бунёд намояд, ин дар 50 соли оянда амалӣ хоҳад гашт. Ҷаҳонишавие, ки дар дараҷаи фарҳанг ва иқтисодиёти рӯҳ дода истодааст, ба дараҷаи муайян ба барномаи ирсии инсоният низ таъсири худро мерасонад.

Чуноне ки қайд гардид, ҳанӯз дар солҳои 60-уми асри гузашта, дар адабиёти илмӣ-фантастикӣ мағҳуми киборг – омехтаи одаму МЭҲ, саромади аксари модификатсияҳои иттилоотӣ-фалсафӣ пайдо гардида буд. Мағҳуми «киборг» ва «киборгиунонӣ» (аз англ. – «cybernetic

¹ Николаев К. «Интеллектуальный инсульт». Как лишние знания нас отупляют [Текст] / [Электронный ресурс]. URL: http://www.chaskor.ru/article/intellektualnyj_insult_40410. (дата обращения 05.12.2020)

² Будущее человека: эволюция и неестественный отбор. [Электронный ресурс]. https://www.bbc.com/russian/science/2016/05/160510_5floor_future_human_evolution. (дата обращения 10.12.2020)

organism»)-ро аввалин маротиба соли 1960 ихтироъкори аэрокайхонӣ Манфред Клайнс ва табиб Натан Клайд, муҳаққиқони лабораторияи Амсиласозии динамикӣ дар Ню-Йорк, ки ба масъалаҳои технологияҳои иттилоотии изофакунандай рафтори одам, барои организми инсон дар шароити сафарҳои кайхонӣ зарурӣ машғул буданд, ба гардиши илмӣ ворид намуданд¹.

Баъдан, ин мафхумҳо дар адабиёти илмӣ ва фарҳанги оммавӣ бо шарофати нашри китобҳо ва таҳияи фильмҳои зиёд нисбати ояндаи ҳаёти инсонӣ ва техника устувор гардианд. Ҳуди мафхуми робот дар ибтидо дар осори фантастикии К. Чапек пайдо шуда буд. Умуман, бештари воқеиятҳои пешрафти муосири илмӣ-техникӣ ба сифати гувоҳ ва намуна аз сарҳади илм берун то татбиқи худ пайдо гардида буданд. Фояи «киборг» дар якчанд муносибат манфиатбахш аст: дар он якҷояшавии системаҳои микропротессорӣ бо инсон ба мушоҳида мерасад, чорроҳаи таҳаввулоти биологӣ ва технологӣ ошкор мегардад, роҳҳои нави сотсиоантропогенез ишора мешаванд. Ин омехтаи «техноантропоидӣ», дорои зеҳни табиӣ ва қобилияти ниҳоят баланди корӣ мебошад. Ба ӯ натанҳо дарозумрӣ, имконияти нави иҷтимоӣ кафолат дода мешавад, балки он мавҷудоте мебошад, ки дар аксар ҳусусиятҳо «ҳомо сапиенс»-ро гузашта олами нави иҷтимоӣ-фарҳангӣ бунёд менамояд.

Дар илм мавзуи васл намудани организми инсонӣ бо мошинаҳо ва ҷузъиёти он дар соҳаи тиб ва трансплантатсияи узвҳои сунъӣ, соҳаи бунёди маводи нав дар нанотехнологияҳо, дар инкишофи технологияҳои иттилоотӣ-когнитивӣ рушди худро ба даст овард. Заминаҳои онро метавон дар ғояҳои космизми рус дид, ки ба самти таҳаввулоти ноосфера ва назарияҳои муосири трансгуманизм, сингулярий – прогресси босуръати илмӣ равонаанд, ки ба бунёди зеҳни сунъӣ ва киборгиунонии зина ба зинаи инсоният оварда мерасонад. Дар ин замана як қатор мутафаккирон диққати хешро ба масъалаи мазкур ва таъсрии

---

¹ Clynes M.E., Nathan S.K. Cyborgs and Space // Astronautics. 1969. № 26-27 (September). – Р. 74-76.

киборгиунонии инсон равона намуданд. Аз чумла, яке аз чунин муаллифон ихтироъкори амрикӣ, барномасоз, футуролог, директори техникии ширкати Гугл «Google», бунёдгузори Донишгоҳи Сингулярӣ, яке аз падарони трансгуманизм Реймонд Куртсвейл мебошад¹. Ӯ чунин мешуморад, ки зеҳни постбиологӣ ба наздиқӣ дар роботҳо наасб карда мешавад, тавре ки имрӯз наасби таъминоти барномавӣ дар компьютерҳо дида мешавад. Ба андешаи ӽ, киборгиунонӣ (cyborgization) ин гузариш аз таҳаввулоти биологӣ ба таҳаввулоти техникиӣ мебошад, ки пурра аз ҷониби мавҷудоти нави техноантропоидӣ идора карда мешавад. Муаллифи дигар, П.Н. Барышников зимни таҳлили назарияҳои муосири «фанонопазирии технологий инсон (технологическое бессмертие человека)» дар анъанаҳои трансгуманизм қайд менамояд, ки рушди кибертехнологияҳо бунёди шароитҳои сиёсӣ, маънавӣ, иҷтимоиро ҷиҳати амалигардонии лоиҳаи намирандагии технологий инсон дар назар дорад².

Қисми дигари олимон, маҳсусан, намояндагони илмҳои гуманитарӣ дигаргуниҳои пешомадаи антпорогенезро ба самти киборгиунонӣ мунақидона баҳо медиҳанд. Ба андешаи муҳаққики рус В.А. Емелин дар илми муосир се равиши асосӣ дар муносибат бо киборгиунонӣ афзалият пайдо кардааст: якум, пурра рад кардани киборгҳо ҳамчун душмани инсонӣ (неолуддизм); дуюм, ба наздиқшавии максималии инсоният бо зеҳни машинӣ асос меёбад (трансгуманизм); сеюм, мавҷеи миёнарав буда, аз мавҷудияти «сулҳ»-и инсону техника, рушди механизмҳои мутобиқшавӣ бо воқеияти технологий ҷомеаи иттилоотӣ бармеояд³.

Инчунин, муҳаққиқон Нил Уайтхед ва Майкл Уэск дар таҳқиқоти худ («Дигар инсон нест: субъективияти рақамӣ, ашёҳои ғайриинсонӣ,

¹ Kurzweil R. How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed. – New York: Viking Books, 2012.

² Барышников П.Н. Типология бессмертия в теоретическом поле французского трансгуманизма [Текст] / П.Н. Барышников // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. 2014. № 1 (7). – С.98-127.

³ Емелин В.А. Cyborgization и инвалидизация технологически расширенного человека [Текст] / В.А. Емелин // Национальный психологический журнал. – 2013. № 1 (9). – С. 62-70.

анчоми антропология») оид ба хавфи канда шудани модификатсияи технологий инсон ва айнияти ичтимоии ў сухан ронда, қайд менамоянд, ки модификатсияи технологий бадан (чисми физикии инсон) қодир аст ба талафоти мансубияти инсон ба намуди биологии худ, инчуни кандашавӣ аз муҳити иҷтимоӣ оварда расонад¹.

Ҳамзамон, баъзе аз муҳаққиқон нисбати буҳрони инсонӣ худдорӣ менамоянд. Масалан, Ҷ. Уэллс дар таҳқиқоти худ («Оромиро нигоҳ доред ва инсон бимонед: чи тавр мо дар назарияҳои “антропологияи технологӣ” ҳамеша Cyborgs будем») дар асоси таҳлили ғояи киборгикунонӣ чунин хулоса мебарорад, ки киборгикунонӣ ба самти таҳқими мутобиқшавии қобилияти организм ба даъватҳои муҳит бо нигоҳдории мувозинатӣ гомеостаз инкишоф хоҳад ёфт².

Муҳаққиқони дигари рус И.Ю. Алекссеева, В.И. Аршинов, В.В. Чеклетсов диққатро ба масъалаи унвони инсони оянда равона намуда, чунин мешуморанд, ки унвони киборг, биоробот ё пасоинсон бо беинсонӣ монанд мебошад ва муносиб дониста намешаванд, чунки аз ибтидо низомҳои мувофиқ барои он муқаррар гардидаанд, ки ирадаи инсонро ичро намоянд, аммо баромади онҳо аз тобеияти инсон ҳамчун фалокат баррасӣ мегардад. Муҳаққиқон унвони «техноинсон»-ро нисбатан мағҳуми мувофиқ ҳисобида, онро ҳамчун муродифи «одами технологишуда» шумурда, чунин шарҳ медиҳанд: «ин на танҳо мавҷудияти самти таҳаввулотро беҳтар тавсиф мекунад, балки барои бунёди ҷанбаи мусбати арзишӣ-эмотсионалӣ, ҳамчунин, барои ташакқули барномаи ҷаҳонбинии технобиорушд мувофиқ аст»³.

Масъалаи рушди кибертехнологияҳо ва бунёди киборг аз мавқеи гуногуни соҳаҳои илмӣ таҳқиқ меёбад. Ҷунончӣ, ҷанбаҳои экологӣ-

¹ Whitehead N.L., Wesch M. Human No More: Digital Subjectivities, Unhuman Subjects, and the End of Anthropology. Colorado: University Press of Colorado, 2012. – Р. 177-198.

² Wells J.J. Keep Calm and Remain Human: How We Have Always Been Cyborgs and Theories on the Technological Present of Anthropology. Reviews in Anthropology. 2014. Vo l. 43, Iss. 1. – Р. 5-34.

³ Алексеева И.Ю. «Технолюди» против «постлюдей»: НБИКС-революция и будущее человека [Текст] / И.Ю. Алексеева, В.И. Аршинов, В.В. Чеклецов // Вопросы философии. 2013. № 3. – С. 12-21.

биологии ин масъаларо Т. Стеббинг тавсиф намудааст¹. Омӯзиши масъалаи киборгҳо дар қаринаи технологияҳои виртуалий дар таҳқиқоти К. Сандвик² ва Д.И. Чонсон³ оварда шудаанд.

Таҳлили ҷанбаҳои динӣ-ахлоқии масъалаи бунёди киборгҳоро муҳаққики олмонӣ Дерек Сприн⁴ анҷом додааст. Ҷанбаҳои когнитивии масъалаи ташакқули киберҷомеа ва киберинсон дар таҳқиқоти К. Сайре⁵ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Муҳаққики дигари рус Л.В. Баева⁶ дар таҳқиқоти худ образи киберинсонро дар илм ва фарҳанги муосир қайд намуда, чунин мешуморад, ки дар фарҳанги оммавии нимаи дуюми асри XX образи киборг бо достонҳо ва филмҳои фантастикӣ алоқаманд гардидааст, ки намудҳои гуногуни иваз намудани ҷисми инсон бо қисмҳои сунъӣ то монандкуни пурраи компьютер ё барнома дар онҳо инъикос ёфтааст.

Ҳамасола дар олам миллионҳо амалиёти ҷарроҳии тиббӣ аз рӯйи ивазнамоии сунъӣ (трансплантатсия)-и узвҳои гуногуни бадани инсон ва наасби сохторҳои гуногуни электронӣ дар организм, монанди стимуляторҳои дил ва дигар узвҳо гузаронида мешаванд. Вобаста ба ин ҳолат метавон гуфт, ки давраи ибтидои киборгиунонии инсон – давраи протокиборгҳо оғоз гардида истодааст. Дар самти мазкур, ҳоло бешубҳа қадамҳои ибтидой гузошта мешаванд ва афкори фалсафӣ наметавонад аз таҳлили ин падида дар канор бошад. Имрӯзҳо танҳо метавон тасдиқ кард, ки протокиборгҳо як навъ даъват ба тағийирёбии ҳусусияти таҳаввулоти антропологӣ мебошанд, ки қайҳост ҳамчун раванди биологӣ баромад намекунанд. Пурра имконпазир аст, ки протокиборгҳо яке аз шохаҳои типикӣ мебошанд, ки дар таҳаввулоти қаблан биологӣ ва

¹ Stebbing T.A Cybernetic View of Biological Growth: Cambridge University Press, 2010.

² Sandvik K. The Player, the Controller and the amazing Avatar: Extending the human body into virtual environments // Papers of Conference “Erlebnis und Erfahrung: Aesthetics of Pervasiveness”. Denmark, København. 6-7 November 2007. – Р. 30.

³ Johnson D.E. Programming of life. Sylacauga, Alabama: Big Mac Publishers, 2010. – 127 p.

⁴ Spreen D. Was ver-spricht der Cyborg? [Электронный ресурс]. URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-207098> (дата обращения 15.10.2020)

⁵ Sayre K. Cybernetics and the Philosophy of Mind. London: Routledge, 1976. – 270 p.

⁶ Баева Л.В. Электронная культура [Текст] / Л.В. Баева // Вопросы философии. 2013. № 5. – С. 75-83; Баева Л.В. Образ киберчеловека в современной науке и культуре [Текст] / Л.В. Баева // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. 2015. №1. – С. 56-69.

технологӣ пештар ба амал омада буд. Истисно нест, ки бо вучуди ин протокиборгҳо қобили зиндагии кофӣ ва ҳалқаи якум дар раванди таҳаввулоти нави сотсиоантропотехнологӣ мегарданд ва дар онҳо системаҳо ва воситаҳои протсессории ултрамикроскопӣ нақши ҳалкунандаро мебозад.

Ким Эрик Дрекслер яке аз бунёдгузорони нанотехнология ба дастовардҳо ва маълумоти муосири биологияи молекулявӣ ва илмҳои компьютерӣ такя намуда, ба хulosai ниҳоят муҳими методологӣ меояд, ки дар ояндаи начандон дур, инсоният ба имконияти бунёди компьютерҳои протеинӣ – молекулаҳои дараҷаи баланд барномарезишуда даст меёбад, ки қобилияти пайдарпай бунёди низомҳои биологӣ, таъмиру таҷдид, амсиласозӣ, табдилдихӣ, умуман, амали ҳама узвҳои инсон, инчунин, майнаро дошта, экосистемаҳои нави бузурги техникую зиндаро метавонанд дар кайҳон бунёд намоянд¹.

Компьютерҳои протеинӣ на танҳо ҳама воситаҳои истеҳсолот, ҳамаи осори мавҷуда, балки худи инсонро низ ба таври қатъӣ метавонанд тағйир диҳанд. Ҳоло чунин андешаҳои К.Э. Дрекслер баъзан ба таври киноя ва танз арзёбӣ мегарданд, вале таҳмин меравад, ки ин дар амал тадбиқшаванда мебошад.

Воқеан, дар олами муосири пур аз зиддиятҳои иқтисодӣ, низоъҳои миллӣ, бухронҳои мураккаби иқтисодӣ, дар оламе, ки пандемия бар асари бемориҳои сироятӣ паҳн гашта, миллионҳо одамон аз гуруснагӣ ва қашшоқӣ азият мекашанд, худи муҳокимаи киборгикционии инсон мулоҳизаи даҳшатнок менамояд. Аммо рефлексияи эстетикии давраи Эҳёро ба хотир меорем, ки мутафаккирон ва равшанфирони беҳтарини Аврупо қӯшиш намуданд ба сирри мукаммалшавии эстетикӣ, маънии эҷодиёт ва кушодани ҳамоҳангии универсалии математикии олам даст ёбанд. Ин дар замоне буд, ки дар олам ҳар як чандсола эпидемияҳо, бар асари тоун (чума) ва вабо сар зада, ҷангҳои бефосила ба амал

---

¹ Дрекслер Э.К. Машины создания: Грядущая эра нанотехнологий. [Текст] / Э.К. Дрекслер, М. Марвин. – 1987 (переиздана 2007). – 520 с.

меомаданд, дар роҳҳои Аврупо ва Осиё ҳазорон нодору маъюб овора буданд. Акнун метавон гуфт, ки бо шарофати рефлексияи фалсафӣ-илмӣ имконият ба пеш рафт ва инсоният тавонист аз қашшоқиву бадбахтиҳои зиёд раҳо ёбад. Албатта, амали киборгиунонии бошиддати инсон дар ояндаи наздик аз воқеият дуртар мебошад. Аммо худи андеша оид ба техникиунонии ҳаёт, компьютеркунонӣ, ҷорӣ, коркард ва ҷаббиши осорҳои интеллектуалӣ дар соҳтори муносибатҳои антропогенӣ ҳамчун предмети манфиатноки муҳокима ва таҳқиқот ифода меёбад.

Ба гояи «киборг» консепсияи дигари аҳамияти фалсафӣ-методологидошта – ташаккули «ҳомо интелигенс» ва «ҳомо электроникус» алоқамандии зич дорад. Ҳанӯз дар солҳои 80-уми асри гузашта ҷомеашинос ва футурологи ҷононӣ Ё. Масуда консепсияи ҷомеаи иттилоотии худро пешниҳод намуда, коркарди идеяи пайдоиши намуди нави одам – «ҳомо интелигенс»-ро ба миён гузашта буд¹. Аз нигоҳи ӯ майна – комёбии баланди таҳаввулоти биологӣ буда, дорои соҳтори ниҳоят мукаммали интеллектуалӣ мебошад. Бо шарофати вай инсон тавонист аз сарҳади таҳаввулоти биологии худ берун баромада, аз дигар рақибони худ пешсаф шавад. Аммо дар давраҳои қаблии инкишофи хеш фаъолияти майна бо роҳҳои анъанавӣ сурат гирифта, садди роҳи азхудкунии иттилоот мегардид. Ҳамчунин, азхудкунӣ, коркард ва паҳн намудани иттилоот, ҳаҷми хотираи биологӣ, суръати хониш, нутқи табиӣ ва ғайра низ маҳдуд буд. Ин маҳдудият дар дараҷаи муайян ба рушди техника ва технологияи анъанавӣ низ монеа мешуд. Имрӯзҳо ин маҳдудият бо туфайли технологияҳои муосири иттилоотӣ бартараф гашта истодааст. Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки якуяқбора дараҷаи иттилоотонии инсонро боло бурда, неруи эҷодии онро сифатан тағиیر дода, хотираро куллан иваз намуд ва кӯшишу заҳматҳоро барои он вазифаҳое, ки ба компьютер имконнозазиранд, муттаҳид намуд. Ҳамзамон, қобилияти эҷодии инсон бо имконияти

---

¹ Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Wash.: World Future Soc., – 1983.

Эчодии компьютерҳо пурра ва ғанӣ гардонида мешавад, ки ин метавонад ба шаклҳои рафтор, фаъолияти иҷтимоӣ, тарзи зисти инсон, инчуни, ба таҳаввулоти сотсиотехникию антропологӣ таъсири инқилобӣ расонад.

Ба ғояи «ҳомоинтеллиганс» идеяи «ҳомо электроникус» наздикии зиёд дорад. Ин ду намуди ҳомо қариб ки аз ҳамдигар тафовут надоранд, vale фарқиятҳои ҷузъӣ миёни онҳо диде мешавад. Мағҳуми «ҳомо электроникус» ифодакунандаи он аст, ки дар худи фаъолияти инсонӣ дар миқёси глобалиӣ беш аз ҳама ҳамкорӣ ва баҳамтаъсиррасонӣ ба воситаҳои дастгоҳи дараҷаи баланди технологӣ буда, ин фаъолият дар муҳити бойи иттилоотӣ амалиӣ мегардад. Аз ин хотир, «ҳомо электроникус» ҳамзамон «ҳомо информатикус» мебошад. Албатта, дар ҷаҳон даҳҳо давлатҳои қафомонда диде мешаванд, ки раванди иттилоотикунонӣ ва компьютерикунонӣ оғоз нагардидааст, аммо, агар дурнамои воқеии иттилоотикунонӣ ва технологикунонии босуръати ҷомеаи имрӯзаро дар сатҳи мамлакатҳои пешрафта гирем, маъни концепсияи намуди нави инсон мазмуни фалсафӣ-гуманистаридоштаро қасб менамояд.

Барои ҳар як давраи таърихӣ биниши маҳсуси фалсафии Олам, фаҳмиш ва нигоҳи фалсафии он хос аст. Охири асри XX ва ибтидои асри XXI мақоми фалсафаро тавре муайян менамояд, ки чи тавр он ба ҳаёти технологӣ ва маънавии ҷомеа, фаъолияти одамон баҳо медиҳад. Дар пешорӯи афкори фалсафӣ вазифаи муаяйн намудани мазмун ва дурнамои тағиироти минбаъда қарор дорад. Вазифаи мазкур бо он мураккаб мегардад, ки инқилоби иттилоотӣ-компьютерӣ ва раванди иттилоотикунонӣ дар давлатҳо ва минтақаҳои гуногуни олам бо шаклҳои гуногуни суръат ва вусъатёбӣ ба амал меояд. Дар ин раванд, яке аз масъалаҳои бунёдии таҳлили иҷтимоӣ-фалсафии инқилоби иттилоотӣ-компьютерӣ масъалаи таъсири он ба раванди сотсиоантропогенез мебошад¹.

---

¹ Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1991. – С. 218.

Дар даҳсолаи охири асри гузашта атрофи масъалаи оқибатҳои инқилоби иттилоотӣ-компьютерӣ адабиёти васеи таҳқиқотӣ рӯйи нашр омада буд. Махсусан, муҳаққиқи швейтсарӣ К. Хессиг дар китоби худ «Тарс дар назди компьютер» («Страх перед компьютером»)¹ масъалаи таъсири инқилоби иттилоотӣ-компьютерӣ, автоматикунонии инсон, ҷомеаи иттилоотӣ, иҷтимоишавии иттилоот, тафаккури технотрониро қайд карда буд. Тибқи гуфтаҳои К. Хессиг тағйироти қуллӣ дар ҳаёт ва фаъолияти одамон ба автоматикунонӣ ва роботикунонии истеҳсолот алоқаманд аст.

Беҳтар гардидани шароити зист, таъмин бо озуқа, рӯзгор ва ғайра, пайдоиши воситаҳои гуногуни фаъолноккунии биологӣ метавонанд ба таври муайян ба беҳтаргардонии нишониҳандаҳои биоантропологии инсон - саломатӣ, тарзи зист, тавонойӣ, давомнокии ҳаёт, инчунин, нигоҳдории фаъолнокии эҷодкорӣ таъсир расонанд. Агар пештар қобилияти зеҳни инсон бештар ба таъмини воситаҳо ва шароити ҳастии физикӣ ва зиндамонӣ дар мубориза барои зист сарф мешуданд, дар шароитҳои нав бошад, худи зиндамонӣ на аз тоқатпазирии физикӣ, неруи мушакӣ, далериву ҷолоқӣ ва ғайра, балки аз дараҷаи иттилоотонӣ, аз қобилияти интеллектуалӣ, аз тавоноии ақлонӣ, таҳассусмандӣ ва фаъолият дар олами бойи электронӣ вобастагӣ дорад. Яъне дар ҷомеаи пасосаноатӣ иттилоот ва дониш манбаи асосии пешрафти ҷамъият дониста мешавад ва мавқеи иҷтимоии инсон на аз рӯйи дороиҳо ва мансубияти синфию табақавӣ, балки аз рӯйи қобилият, қасбият, саводнокии компьютерӣ муайян карда мешавад. Ҳамаи ин дар маҷмуъ бояд на танҳо ба тарзи зист, ҳарактери муносибатҳои иҷтимоӣ, балки имкон аст дар маҷмуъ ба сермаҳсулии неруи биоинтеллектуалии инсон таъсир расонад.

Оқибатҳои мусбат ва манғии автоматикунонӣ ва роботикунонӣ метавонанд чи дар миқёси глобалӣ, чи дар миқёси давлат, вилоят ва

---

¹ Hassig C. Angst vor dem Computer Die Schweiz angesichts einer modernen Technologie. – Bern; Stuttgart; Haupt, – 1987.

шахрхои алоҳида зухур ёбанд. Хусусияти автоматикунонӣ ва роботикунонӣ аз он иборат аст, ки инсониятро аз меҳнати пурмашаққати ҷисмонӣ озод менамояд. Дар ҳолати умумӣ гардидани автоматикунонӣ одамонро мебояд на танҳо тарзи ҳаёти худро иваз намоянд, балки маҷбуранд ба ин раванд амалҳо ва ҷораҳои ҷавобӣ ҷӯянд. Робот ва автомат аз як тараф меҳнати ҷисмонии инсонро осон мегардонад, аз тарафи дигар, инсон худ қурбони онҳо мегардад. Эҳтимол аст мутобиқшавии равонӣ ба истеҳсолоти автоматишуда ва роботикунонишуда яке аз проблемаҳои асосии оянда гардад. Аз тарафи дигар, автоматикунонӣ ва роботикунони меҳнати зеҳнӣ дар доираи миқёси қалон – таълим, кори илмӣ-таҳқиқотӣ, банақшагирӣ, ҳатто фаъолияти бадеӣ ба демассификатсияи равандҳои мувоғиқ, фардикунони онҳо ва ниҳоят ба афзоиши неруи эҷодӣ бурда мерасонад.

Ҳанӯз аз замоне ки инсон ба дастгоҳ, механизми худкор (тавассути энергияи буғ, барқ амалкунанда) даст ёфт, тамоюли аз раванди истеҳсолот дур гардидани меҳнати физикиӣ (ҷисмонӣ) ба амал омада буд, яъне ба ҷои амалҳои инсон техника фаъолият намуда, доираи имконияти инсонро зиёд гардонид. Аз рӯзе, ки инсон ба ихтирои зеҳни сунъӣ қадам мондааст, акнун тамоюли аз раванди истеҳсолот дур намудани меҳнати фикриӣ низ ба миён омада истодааст. Ин маъни онро дорад, ки наздики 50 соли оянда аксарияти қасбҳои инсонро амали техникиӣ иваз менамояд. Техника бо иқтидори худ аз инсон болотар рафта, муҳаррики асосии истеҳсолотро ташкил медиҳад. Аз тарафи дигар, эҳтимол аст, ки техникаи дорои зеҳни сунъӣ дар худташаккулёбӣ, худидора, худбарқароршавӣ мустақилият пайдо намояд. Дар чунин ҳолат шояд зеҳни сунъӣ аз доираи идораи инсон берун баромада, мақоми иҷтимоӣ талаб намояд. Вақте ки аз бунёдгузори кибернетика Н.Винер мухбира суол мекунад, ки оё дар оянда имкон дорад «мошинаҳои зеҳнӣ»-и

дараачаи баланд инсонро ба ғуломӣ табдил диҳанд? Н.Винер чунин посух дод: агар ин ба амал ояд, бо айби худи инсон хоҳад буд¹.

Аллакай дар охири асри гузашта маълум гардид, ки зеҳни кибернетикӣ зеҳни инсониро дар фаъолнокӣ гузашта истодааст. Далели ин бурди компьютер дар бозии шоҳмот мебошад. Вақте ки солҳои 1989, 1991, 1998 суперкомпьютери Deep Blue шоҳмотбози бузурги ҷаҳонӣ Гарри Каспаровро дар бозӣ бурид, ин аввалин ҳолате буд, ки зеҳни сунъӣ зеҳни табииро мағлуб кард². Дар фазои иттилоотӣ «рақобат»-и имконияти компютерӣ ва инсонӣ ба манфиати компютерҳо анҷом ёфт, зоро технологияҳои муосири қабул, таҳвил, коркард ва нигоҳдории иттилоот ба суръати қайҳонӣ густариш ёфта истодаанд.

Бо вучуди ин, инсон на ифодакунандай мошини ратсионалист. Тахаллуси «сапиенс» паҳлуи эмотсионалиро дар фаъолияти индивидуалиӣ ва колективӣ истисно намекунад. Таҷрибаи таърихиӯа ҳаррӯза тасдиқ менамояд, ки инсонро шавқ, рағбат, ғуур, ҳоҳишҳо, эмотсияҳои манғӣ (ҳасад, бадбинӣ, шубҳанокӣ, ҳокимијатдӯстӣ, тамаъкорӣ, бетоқатӣ ва гайра) бештар аз мотивҳо, меъёрҳо ва стандартҳои ратсионалистӣ роҳбаладӣ мекунанд. Бо вучуди ин, қобилияти илоҳӣ ва иблисона (тинат)-и инсон ба эҷодиёт гайриратсионалист. Гап сари он аст, ратсионалиӣ ҳамчун низом, стандарт, қоидаҳои тафаккур ва фаъолияти умумиқабул ба ҳалли проблемаҳо ва вазифаҳои намудстандартӣ, кухна, муқаррарии умумиқабул ба ҳисоб гирифта шудааст. Инсон дар ҳолати гайристандартӣ бо проблемаҳои принсипалиӣ ва гайримуқаррарии пешин рӯ ба рӯ гашта, ба ҳолати қабул намудани хулосаҳои эҷодкоронаи гайристандартӣ, нодуруст, номуайян, аммо ба вучуди ин, самаранок дучор мегардад. «Ҳомо интеллиганс», «ҳомо электроникус» ва «ҳомо информатикус» ба низоми иттилоотӣ-компютерӣ, базаҳои донишу

¹ Анохин П.К. Философский смысл проблемы естественного и искусственного интеллекта [Текст] / П.К. Анохин // Кибернетика живого. Человек в разных аспектах. – М. Наука. 1985. – С. 29.

² Шрайберг Я.Л. Время перемен: глобальные информационные тренды и перспективы Ежегодный доклад Второго Международного профессионального форума «Крым–2016» [Текст] / Я.Л. Шрайберг. – Крым. 2016. – С. 8.

маълумоти автоматикунонидашуда, электроника ва технологияҳои баланд, яъне низоми комил ва мутлақо ратсионалий таъя менамоянд.

Олимони соҳаи физиологияи мусосири илми асаб ва равоншиносии эҷодиёт ба хулосае омаданд, ки равандҳои эҷодӣ дар ҳолати маҳсуси фаъолияти ҳуҷайраҳои майна амалий мегарданд ва ин ҳолатҳо бештар ба равандҳои мураккаби биохимиявии бо синтез ва пароканда шудани моддаҳои маҳсуси фаъоли биологӣ, гармонҳо ва нейропептидҳо муайян мегарданд. Агар ин дарвоҷеъ чунин бошад, дар дараҷаи баланди мағҳуми мӯжаррад ва дар дурнамои дур метавон хулоса баровард, ки ин равандҳо ва соҳторҳои агентҳои физикӣ-химиявии дар онҳо ширкаткунанда дер ё наздик омӯхта шуда, дар донишҳои мувофиқ ба низом дароварда мешаванд. Дар ин ҳолат масъалаи эҷодиёти компьютерӣ ҳал гардида, компьютерҳои пуриқтидори оянда бошад, ба таври гайристандартӣ ҳалли проблемаҳои наvro оғоз менамоянд.

Аллакай дарҳостҳо оид ба бунёди компьютерҳои эҷодкор (роботи ҳудҳаракатқунандаи мушоҳидачӣ, қобил ба шинохти предметҳои гуногун, робот-пилот) мавҷуданд. Аммо имрӯзҳо низомҳои иттилоотӣ-компьютерӣ бо баъзан ҷузъиёти эҷодӣ бештар ба мифология мансубанд, на ба воқеият ва дар ҳолати рақобатпазир ба қобилияти эҷодии инсон қарор доранд. Бо вуҷуди ин, суоли имконияти бунёди дастгоҳи интеллектуалии қодир ба рақобатпазирӣ бо инсон, ҷаҳони эмотсионалии инсон, ҳадафу ғурурҳои онро доро набуда, имконпазир боқӣ мемонад. Эҳтимол аст, ҳуди мавҷудияти гайриратсионалий ва ирратсионалии механизмҳои ҷаҳони равонии инсон шарти муҳим ва фазои маҳсус барои хирадгарии инсонӣ мебошад. Агар ин фарзия дуруст бошад, имконияти мавҷудияти «сапиенс» бе «ҳомо» ва мубаддалшавии «ҳомо» ба «ҳомо интеллигенс»-и хунсард татбиқнашаванд мегардад.

Аз гуфтаҳои боло чунин маълум мегардад, ки масъалаи пайдоиши намуди нави инсон ва фаъолияти ў дурнамои дур аст. Танҳо як чиз маълум аст: то қадом андоза, дар қадом воситаҳои ҳаёт, воситаҳои истеҳсолоти фаъолияти интеллектуалий метавонанд ба равандҳои

сотсиоантропогенӣ таъсири ғайричашмдошт расонанд. Аз тарафи дигар, электроникунонӣ, компьютерикунонӣ, медиатизатсия ва иттилооткунонии чомеа ҳамчун омилҳои бузурги антропогенӣ боқӣ хоҳанд монд. Дар пеши чашми мо тағийирёбии таносубият дар муҳити табиӣ ва сунъии ишғолкарда, вайрон гардидан тавозуни биоэкологӣ, пайдоиши ғализии технологӣ дар як қатор минтақаҳои дунё аллакай ба таҳаввулоти биологӣ таъсир расонида, ба нестшавии баъзе намудҳои биологӣ оварда расонидааст. Мутаассифона, ин равандҳои номатлуби экологӣ идома ёфта, авҷ гирифта истодаанд. Вале нодуруст мебуд, агар тасаввур намоем, ки чунин чудо шудани инсон аз табиат маънои чудо шудани пурра аз табиати биологии ўро дошта бошад. Баръакс, дар раванди зикргардида ҷиҳатҳои биологии инсон гум намешаванд, балки бозсозӣ шуда, ба муҳити зисти нави технологӣ ва иттилоотӣ мепайванданд. Монанд ба ин, дар тамаддуни муосири инсонӣ бо дарназардошти тағийир ёфтани таносуби интеллекти табиию сунъӣ дар чомеа муҳити зисти сотситехникӣ ва иттилоотӣ ба амал омада истодааст. Ин равандҳо бештар дар мамлакатҳои мутараққӣ бошиддат рушд ёфта истодаанд. Аз ин хотир, ба оқибатҳои мусбат ва манфии ин равандҳо тайёрии ҷиддӣ бояд дид. Лозим ба ёдоварист, ки «ҳомо сапиенс» маротибаи якум нест, ки худро аз чунин шароит устуворона баровардааст. Ин хулоса заминаи методологии дуруст фахмидани таносуби проблемаи мубрами иттилоот ва таҳаввулотро дорад, ки таҳқиқи алоҳидаро талаб менамояд.

2.2. Таносуби иттилоот ва дониш

Охири асри XX ва ибтидои қарни XXI-ро, беш аз ҳама, бо рушд ва бартарияти технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд медонанд, ки ба аксари соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ворид гардида, ба он оварда расонида истодааст, ки қисми зиёди равандҳои иттилоотии дар ҷомеа баамаломада бо низомҳои иттилоотии техникӣ гайримустақим алоқаманданд. Бо вуҷуди ин, таъсири иттилоот ба ҷомеа ҳамчун олоти муҳими идора баромад менамояд. Имрӯз мо шоҳид ва иштирокчии ташаккули навъи нави ҷомеа мебошем, ки хусусият ва мазмуни онро метавон ҳамчун «ҷомеаи постиндустриалий» (пасосаноатӣ) (Д. Белл), «технотронӣ» (З. Бзежинский), «ҷомеаи иттилоотӣ» (Ё. Масуда, Э. Тоффлер, Н.Н. Моисеев), «ҷомеаи ноосферӣ» (В.И. Вернадский), «ҷомеаи кушод» (К. Поппер), «тамаддуни техногенӣ» (В.С. Стёпин, Э.С. Демиденко) ва гайра ифода намуд. Нишонаи бунёдии ҷунун ҷомеа имконияти дастрасии ҳар як субъект (инсон, гурӯҳ ва ғ.) амалан дар дилҳоҳ вақт ба даст овардани дилҳоҳ иттилоот аз рӯйи масъалаи таваҷҷуҳшуда буда, диққати олимон ва файласуфонро ба масъалаи маърифат бештар намуд. Ҳамзамон ин боис гардид, ки илмҳои когнитивӣ пайдо гардида, муҳаққиқони муосир ба робитаи раванди маърифат бо ҷунун падидай бисёрмаъно ва то ҳол номаълум – падидай иттилоот таваҷҷуҳ намоянд. Новобаста ба мураккабии мағҳуми иттилоот, маълум аст, ки «дилҳоҳ ҷомеа аз Бобулистон сар карда, бо ёрии истеҳсол ва паҳн намудани иттилоот ташаккул ёфт»¹, роҳҳо ва шаклҳои гуногуни нигоҳдорӣ ва таҳвили он андешида шуд. Дар давоми якчанд даҳсолаи охир иттилоот ба маҳсулоти аз рӯйи мазмун арзишманд ва аз рӯйи шакл оммавӣ мубаддал гардид, ки истифадабарандай он тамоми ҷомеа мебошад. Дар қатори иртиботи байнишахсӣ беш аз ҳама иртибот дар низоми «инсон – мошин (компьютер)», «компьютер - компьютер» бошиддат густариш ёфта истодааст. Олам беш аз ҳама

---

¹ Krippendorff K. On Communicating. Otherness, Meaning, and Information Text. / K. Krippendorff. Routledge, 2009. – P. 94.

баҳамалоқаманд ва баҳамвобаста гардида истодааст. Тавоноии ҳар як давлат акнун бо он иқтидори иттилоотие муайян мегардад, ки онро доро буда, имконияти бештари зуд ва боэътимоди ба даст овардан ва коркарди миқдори зиёди иттилоотро дорад.

«Иттилоот» имрӯз дар ҳама соҳаҳои фаъолияти ҳаётии инсонӣ, инчунин, дар раванди маърифат истифода мегардад. Чуноне ки аз таҳлили боби пешин муайян гардид, новобаста ба он ки иттилоот мақоми умумиилмиро соҳиб гардидааст, то ҳол шарҳ ва фаҳмиши бештарро талаб менамояд. Таҳлили адабиёти илмии солҳои охир аз мавҷудияти нуқтаҳои назари номувоғик дар бораи «иттилоот» ва шарҳи он шаҳодат медиҳад, ки аз як тараф, ба зарурати баррасии илмии ҷанбаҳои муҳими падидай иттилоот, дар асоси ягона таҳлил намудани равандҳои иттилоотии на танҳо дар ҷомеа, балки дар табиат (аз ҷумла, кӯшиши баррасии падидай иттилоот дар доираи консепсияи воқеяти иттилоотӣ – шакли иттилоотии ҳаракати материя ба ин алоқаманд аст) ба амаломада ва аз тарафи дигар, ба зарурати муайян намудани таносуб миёни мағҳуми иттилоот ва дониш оварда расонид.

Мавриди баррасӣ қарор додани таносуби дониш ва иттилоот аз масъалаҳои ҷиддии ҳам фалсафа ва ҳам илм ба шумор меравад. Дар фалсафаи атика таълимот дар бораи дониш ҳамчун фаҳмиши ҳаққонӣ оид ба ягон чиз ва фарқ доштани он аз ақидаи ғалат коркард шудааст. Дар фалсафаи асримиёнагӣ дониш бештар дар таносуб ба эътиқод бо Ҳудо (илоҳиётшиносӣ) фаҳмида мешуд. Дар замони Эҳё ва Нав гносеологияи фалсафӣ дар пайвастагӣ бо қашфиёти илмҳои табиатшиносӣ ташаккул ёфта буд. Ҳоло баррасӣ намудани мавзуоти дониш ва иттилоот рӯз то рӯз мубрам гашта истодааст.

Дарвоҷеъ, тантанаи тафаккури технократӣ дар шароити инқилоби компьютерӣ, ҷомеаи иттилоотӣ ва ғалабаи Интернет дар сайёра ба он оварда расонид, ки имрӯз бештар дар бораи зеҳни сунъӣ, оид ба иттилоот ба ҷои дониш, оид ба хотира ба ҷои фаҳмиш сухан меравад. Ин ба он оварда расонида истодааст, ки дар адабиёти фалсафӣ ва илмӣ

дениш бештар бо иттилоот шабеҳ карда мешавад. Бо вучуди ин, ташаккули навъи нави тамаддун ва низоми нави маориф ба таври қатъӣ аз нав кардани ҳадаф ва мазмuni онро тақозо менамояд. Дар робита бо ин, масъалаи таносуби «иттилоот» ва «дениш» дар ҷанбаи равандҳои иттилоотӣ-маърифатии дар ҷомеа баамаломада муҳимиyaт ва аҳамиyati махsusи назариявӣ ва амалиро касб менамояд.

Воқеан, бо шарофати рушди кибернетика, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, Интернет ва, умуман, дар раванди компьютеркунонӣ иттилоот аз манбаҳои гуногуни дениш ба аксари аҳолии сайёра дастрас гардид, ҳаҷм ва сифати он доимо дар вақти воқеӣ афзоиш ёфта, худи Интернетро ба низоми худинкишофӯбандай баҳамалоқамандӣ ва ҳамкории мутақобила мубаддал менамояд. Бо вучуди ин, истифодаи мағҳуми иттилоот дар соҳаҳои гуногуни дениш ифодакунандай номувофиқӣ ва бисёрмаъногӣ буда, ба номуайяни ин мағҳум бурда мерасонад. Ҳатто олимон ва коршиносони соҳа аз таърифи умумии он худдорӣ намуда, тавсифҳои хосро ба соҳаи алоҳидаи дениш қайд намудаанд. Дар аксари ҳолатҳо бо феъли «донистан» мавҷудияти ягон иттилоот ё маҷмуи малакаҳо барои иҷрои ин ё он фаъолият дар назар дошта мешавад. Суханони Людвиг Витгенштейн роҷеъ ба он ки истифодаи якмâни мағҳуми «дениш» вучуд надорад, имрӯзҳо низ боадолатона менамоянд¹.

Дар адабиёти фалсафӣ ва илмӣ ба мағҳумҳои «иттилоот» ва «дениш» доираи васеи таҳқиқот бахшида шудааст. Моҳиятан ҳар яке аз мағҳумҳои ишора шуда проблемаи алоҳидаи илмиро ифода менамояд. Масъалаи дениш, ба андешаи муҳаққики маъруфи рус Н.Ф. Овчинников, ифодакунандай «масъалаи дардноки афкори фалсафӣ» мебошад ва тавассути тамоми таърихи маърифати фалсафӣ мегузарад².

---

¹ Сайд С.Н. Фалсафа ва методологияи илм [Матн] / С.Н. Сайд, М.А. Назаров. – Душанбе: Маориф, 2016. – С. 44.

² Овчинников Н.Ф. Знание – болевой нерв философской мысли (к истории концепции знания от Платона до Поппера) [Текст] / Н.Ф. Овчинников // Вопросы философии. – 2001. №1. – С. 83-114;

Чунон ки дар боби пешин қайд гардид, дар фалсафа самти маҳсуси таҳқиқот таҳти унвони назарияи маърифат – гносеология (аз юн. gnosis – дониш, logos - таълимот) мавҷуд аст. Таъйиноти назарияи маърифат ҳамчун мавзуи таркибии фалсафа аз таҳқиқи раванди пайдоиши зинаҳои таҷрибавӣ (эмпирикӣ) ва назариявӣ (ратсионалӣ)-и дониш, шаклҳо ва методҳои дониш, аз муайян намудани шарти эътимодбахшӣ ва ҳаққонияти дониш иборатанд. Таҳлили ҳамаҷонибаи ин масъала аз доираи мавзуи мо берун аст. Аммо, ҳеч як самт ва ҷараёне дар таърихи афкори фалсафӣ дида намешавад, ки ба масъалаи дониш дикқат надода, онро дар қаринаи томи проблематикаи назарияи маърифат баррасӣ накарда бошад. Дар қарни XX тамоюли амиқ ба ҷудонамоии проблематикаи дониш ба соҳаи алоҳидаи фалсафаи маърифат – эпистемология муайян мегардад, ки, бешубҳа, пайдоиши он равиҷҳои нави фалсафӣ-методологиро ба мағҳуми дониш пурра ва мукаммал намуд. Дар охир қарни мазкур муҳаққиқон А.И. Ракитов ва А.И. Уваров дар робита ба рушди тасаввуротҳо нисбат ба мағҳуми иттилоот эпистемологии иттилоотиро пешниҳод менамоянд, ки вазифаи асосии он таҳқиқи роҳу воситаҳои табдили иттилоот ба дониш мебошад¹.

Пайдоиши технологияҳои интеллектуалӣ ва дикқати бештар ба табиати иттилоот ва имконияти тафаккури мошинӣ, ки инқилоби компьютериро тавлид намуд, ба ташакқули соҳаи нав – эпистемологии иттилоотӣ оварда расонид. Эпистемологияи иттилоотӣ роҳу воситаҳои табдили иттилоотро ба шакли олии он – дониш таҳлил намуда, на ин ё он навъ дониши илмӣ, балки донишро, умуман, аз мавқеи коркард ва азnavsозии иттилоот меомӯзад. Ин соҳаи нав роҳҳои гуногуни ифодаи дониш ва имконияти бунёди донишро бо ёрии низомҳои техникӣ таҳқиқ

---

¹ Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – Москва, Политиздат, 1991. – 287 с.; Уваров А.И. Проблемы информационной эпистемологии и методологии [Текст] / А.И. Уваров. – М., – 1992. – 271 с.

менамояд, гарчанде ибораи «эпистемологияи иттилоотӣ» ҳоло дар шакли умум қабул нагардидааст.

Тавре ки худи А.И. Ракитов қайд менамояд: «...Бунёди технологияҳои интеллектуалий (компьютерҳо, барномаҳо барои онҳо, низомҳо ва дастгоҳҳои иттилоотӣ) ин даъвати часуронаи хиради инсонӣ ба табиате мебошад, ки ӯро тавлид намуд»¹. Гарчанде шаккокиён (скептикҳо) то ҳол чунин мешуморанд, ки «технологияҳои интеллектуалий» ҳоло мукаммал набуда, ҳатто ҳукуқ ба ин унвонро надоранд. Аммо, пешрафти ин соҳа аз амири воқеӣ будани он гувоҳӣ медиҳад ва ташаккули он биниши навро ба худи дониш ва зеҳни инсонӣ тақозо менамояд. Дар ин замана суолҳои зерин пайдо мешаванд: Оё фаъолияти зеҳни майнаи инсон ва компютер монанданд? Маҳаки чунин монандӣ дар чист? Сохтори фаъолияти интеллектуалии бо низоми таббий ва сунъӣ амалишаванд чӣ гунаанд? Таносуби иттилоот ва дониш чӣ тавр аст? Оё метавон компютерҳоро, умуман, «органҳои фаъолияти интеллектуалий» шумурд? ва файра. Ҷустуҷӯи посухҳо ба саволҳои мазкур ҳадафи фанни нави эпистемологияи иттилоотиро ташкил медиҳад².

Дар баррасии масъалаи падидай дониш ва масъалаҳои ба он алоқаманд мутафаккирони зерин саҳми арзанда гузоштаанд: Н.Л. Автономова, В.С. Библер, Н.Л. Гиндилис, С.Л. Катречко, П.В. Копнин, В.А. Лекторский, М.К. Мамардашвили, М.А. Микешина, Н.Ф. Овчинников, В.С. Швырев, Н.Л. Караваев ва дигарон³. Аз таҳлили ҳамаҷонибаи асарҳо ва назариёти онҳо мо худдорӣ менамоем, чунки ин мавзуи таҳқиқи маҳсус ба шумор меравад.

¹ Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – Москва, Политиздат, 1991. – С. 148.

² Ҳамон ҷо. – С. 148.

³ Автономова Л.Н. Познание и перевод. Опыты философии языка [Текст] / Л.Н. Автномова. 2-е изд. испр. и доп. – М.; СПб.: Центр гуманитар. инициатив. 2016. 736 с.; Библер В.С. От наукоучения - к логике культуры. Два философских введение в двадцать первый век [Текст] / В.С. Библер. – М. 1997. – 414 с.; Гиндилис Л.М. Научное и метанаучное знание [Текст] / Л.М. Гиндилис. – М.: Дельфис, 2012. – 576 с.; Лекторский В.А. Субъект и объект познания [Текст] / В.А. Лекторский. – М.: Наука. 1980. – 358 с.; Мармадашвили М.К. Символ и сознание [Текст] / М.К. Мармадашвили. – Пятигорск: Азбука. 2011. 320 с.; Микешина Л.А. Философия познания. Полемические главы [Текст] / Л.А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция. 2002. 624 с.; Швырев В.С. Анализ научного познания: основные направления, формы, проблемы [Текст] / В.С. Швырев. – М.: Наука. 1988. – 176 с.

Масъалаи таносуби «иттилоот» ва «дониш»-ро дар адабиёти илмī танҳо дар таҳқиқоти М.А. Петров¹ ва Н.Л. Караваев², баъзан ҷанбаҳои онро дар таҳқиқоти Ю.А. Шрейдер³, С.Л. Катречко⁴, А.А. Лазаревич⁵, Л.А. Микешина ва М.Ю. Опенков⁶ ва дигарон воҳӯрдан мумкин аст. Ин таҳқиқот, бешубҳа, масъалаи таносуби иттилоот ва донишро ҳамчун вазифаи илмī фаъол намуда, заминаҳои ғоявии муайянро барои баррасии минбаъдаи фалсафии он бунёд намуданд. Муҳаққиқон Н.Г. Баранетс ва С.Е. Морозов ёдовар менамоянд, ки дар солҳои 60-уми қарни гузашта дар робита бо таҳқим ёфтани мақоми ҷамъиятии кибернетика масъалаи таносуби иттилоот ва инъикос фаъол гардид. Қисме аз муҳаққиқон кӯшиш намуданд, ки назарияи иттилоотро бо истилоҳоти материализми диалектикаи тавсиф намоянд. «Гурӯҳи олимон ва файласуфоне ташкил ёфтанд, ки ба ақидаи онҳо бунёди мошинаҳои электронии ҳисоббарор қодир ба шинохти образу тасвирҳо, тафовутгузории ашёҳо, татбиқ намудани амалиёти расмӣ-мантиқӣ, коркарди рефлексҳои шартӣ, яъне инъикос намудани ашёҳо ва самтгирии онҳо дар олам идеяи инъикосро ҳамчун хосияти умумии материя тасдиқ менамояд»⁷. Тарафдорони идеяи мазкур чунин мешуморанд, ки иттилоот ин хосияти материя, миқдори иттилоот ченаки

---

¹ Петров М.А. О соотношении понятий «знание» и «информация» // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.01. [Текст] / М.А. Петров. – Красноярск, 2015. – 32 с.

² Караваев Н.Л. О знании, паттернах и информации [Текст] / Н.Л. Караваев // Вестн. НГУ. Сер.: Философия. – Новосибирск, 2009. – Т. 7. Вып. 3. – С. 24; Караваев Н.Л. Знание и информация как две необходимые компоненты познавательного процесса: взаимоотношения и взаимопереходы // автор. дисс. канд.фил. наук: 09.00.01. [Текст] / Н.Л. Караваев. – Киров, 2009. – 24 с.

³ Шрейдер Ю.А. Информация и знание [Текст] / Ю.А. Шрейдер // Системная концепция информационных процессов: Сб. тр. – М.: ВНИИСИ, 1988 (Вып 3). – С. 47-53.

⁴ Катречко С.Л. Знание как сознательный феномен [Текст] / С.Л. Катречко // Что значит знать? Сборник научных статей. – М.: «Центр гуманитарных исследований», 1999. – С. 60-99.

⁵ Лазаревич А. А. Научное знание в информационном обществе [Текст] / Под ред. В. А. Героименко, Ин-т философии и права. – Минск : Наука и техника. 1993. – 102 с.

⁶ Микешина Л.А. Новые образы познания и реальности [Текст] / Микешина Л.А., М.Ю. Опенков. – М.: РОССПЭН. 1997. – 240 с.

⁷ Баранец Н.Г. Влияние на теорию отражения дискуссий о природе информации в советской философии в 1960–1980-е годы [Текст] / Н.Г. Баранец, С.Е. Морозов // Книга В.И. Ленина «Материализм и эмпириокритицизм» и философия XX века: К 100-летию со дня издания: Материалы науч. конф., Симбирск–Ульяновск, апр. 2009 г. – Ульяновск, 2009. – С. 22.

тартиби инъикоси материя мебошад, иттилоот хосияти умумии материя буда, зимнан таҳаввулоти материя ин раванди чамъоварии иттилоот аст.

Дар солҳои 70-80-уми қарни гузашта, вобаста аз муд дур шудани кибернетика, таваҷҷуҳ ба масъалаи иттилоот баъзан коҳиш ёфт. Гарчанде масъалаҳо оид ба баррасии иттилоот ва инъикос ҳамчун атрибути объективии материя аз рӯйи хатти афзоиши мураккабияти иттилоотӣ, ки ба пайдоиши инсон, шуур ва майнаи ӯ мебарад, кушода боқӣ монданд. Махсусан, дар таҳқиқоти А.Д.Урсул, иттилоот ҳамчун хосияти умумии материя шарҳ ёфтааст: «Агар инъикос ва гуногунрангиро ҳамчун аломатҳои нисбатан муҳими иттилоот шуморем, маълум мегардад, ки онҳо новобаста аз субъекти маърифаткунанда вучуд доранд ва дар ин маъно объективӣ буда, хосияти умумии материя мебошанд»¹.

Ба андешаи В.А. Лекторский таълимоти материализми диалектикӣ оид ба инъикос концепсияи ягона ва муттасилиро ташкил намедиҳад ва ба тафсироти гуногун роҳ дода, ба он мушкилоте, ки дар робита бо тафсири маърифат ҳамчун инъикос пайдо мегардад, аҳамият дода намешавад. Дар ҳақиқат, маърифат ҳатто дар дараҷаи идрок «ин раванди фаъоли чамъоварии иттилоот оид ба олами атроф, таҳминкунандаи истифодай фарзияҳои даркшуда, картаҳои когнитивӣ, баъзе аз онҳо метавонанд фитрӣ бошанд, ба шумор меравад»².

Ҳамин тарик, агар А.Д. Урсул тасдиқ намояд, ки инъикос дар табиат новобаста аз субъект-инсони маърифаткунанда вучуд дорад, В.А. Лекторский чунин мешуморад, ки инъикос хусусияти асосии маърифат ва шуур, яъне хусусияти мавҷудоти зинда, пеш аз ҳама, инсон мебошад.

Агар дар солҳои 60-уми асри гузашта иттилоот ҳамчун моҳияти нейтралӣ, хоси ҳамаи табиат баррасӣ мешуд, баъд аз соли 1980 бошад, иттилоотро бо равандҳои идора дар табиати зинда, низомҳои мураккаби компьютерӣ, зеҳни сунъӣ алоқаманд шарҳ медоданд. Дар натиҷаи

¹ Урсул А.Д. Информация. Методологические аспекты [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1971. – С. 14.

² Лекторский В.А. Отражение [Текст] / В.А. Лекторский // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 3. – С. 179.

мунозираҳо атрофи ин мавзуъ ақидае ташаккул ёфт, ки дар байни шуури инсон ҳамчун шакли сифатан олии инъикоси материя ва дигар шаклҳои инъикос на танҳо умумият, робита ва наздикӣ, балки тафовути қатъӣ чой дорад. Аз ин хотир, материияи гайризинда наметавонад шуур дошта бошад, дар мошинаҳои электронӣ низ шуур нест ва наметавонад чой дошта бошад, чунки аз масолеҳи гайриорганикӣ бунёд шудаанд. Дар доираи парадигмаи марксистӣ «дар рафти мантиқи табии рушди назарияи инъикос, ки аз ҳисоби коркарди назарияи иттилоот ғанӣ гардидааст, аксари файласуфони шуравӣ ба андешае омаданд, ки тафаккур, зехн ва қобилияти мубодилаи мақсаднок ва афзудани иттилоот танҳо ба инсон хос аст»¹.

Мұхаққиқони имрӯза Г.Г. Белогонов ва Р.С. Гиляревский чунин мешуморанд, ки иттилоотро бояд ҳамчун образҳои равонии олами объективӣ, дар организмҳои зинда дар раванди ҳаёт ва таъсири мутақобила бо муҳити атроф баррасӣ намуд. Хусусияти «инъикоси итилоотии муҳити атроф дар «олами дохилӣ» барои ҳар як намуди организми зинда хом мебошад ва бо сохтори генетикии онҳо ва зарурати мутобиқшавӣ ба шароитҳои муҳити атроф тавсиф меёбад»².

Ҳангоми муоширати организмҳои зинда бо ҳамдигар иттилооти маънодор наметавонад бевосита аз як субъект ба субъекти дигар таҳвил ёбад ё ба ягон тарз дар барандай моддӣ нигоҳ дошта шавад. Танҳо ифодаҳои шартии воҳиди маъно (ба истилоҳи Соссюр «маънидодшаванда») таҳвил мешаванд. «Мазмуни маъногии ифодаҳои шартӣ танҳо дар олами дохилии организмҳои зинда (масалан, дар рӯҳи инсон) күшода мемонад. Ҳуди ифодаҳо бошанд, танҳо ба ҳайси стимулҳои ташаббускори равандҳои мураккаби равонӣ баромад менамоянд»³.

¹ Лекторский В.А. Отражение [Текст] / В.А. Лекторский // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 3. – С. 24.

² Белоногов Г.Г. Еще раз о гносеологическом статусе понятия «информация» [Текст] / Г.Г. Белогонов, Р.С. Гиляревский // НТИ. Сер. 2. Информ. процессы и системы. ВИНИТИ. – М., 2010. – №2. – С. 3.

³ Ҳамон чо. – С. 3.

Агар ба андешаи А.Д. Урсул иттилоот «ин хосияти чудонашавандай материя», атрибути он бошад ва инсон ба он работе надорад, ў танҳо метавонад иттилоотро дар шакли тайёр аз табиат ба даст орад, иттилоот «беинсон» (бесчеловечна) ва «беруҳ» (бездуховна) аст. Г.Г. Белонгов ва Р.С. Гиляревский бошанд, тасдиқ менамоянд, ки «иттилоот пайдоиши инсонӣ дорад. Он ифодакунандай образи субъективии олами объективӣ, гайримустақими табиати генетикӣ ва иҷтимоии инсон, аммо бо вучуди ин инъикоскунандай мувофиқ бо воқеяти объективӣ мебошад. Ба андешаи онҳо, низомҳои иттилоотии автоматикунонидашуда ва намудҳои гуногуни автомат, ки инсон оваридааст, фаъолияти ўро амсиласозӣ менамоянд ва наметавонанд ба сифати субъектҳои мустақил дар равандҳои иттилоотӣ баррасӣ гарданд. Онҳо танҳо олот дар дастони инсонанд»¹.

Гарчанде «концепсияи атрибутивӣ»-и таблиғшавандай А.Д. Урсул аз нуқтаи назари Г.Г. Белогонов ва Р.С. Гиляревский бар хилофи муқаррароти бунёдии чунин илмҳо, монанди равоншиносӣ, лингвистика ва семиотика, ки дар асри охир ташаккул ёфтаанд, ноустувор менамояд, бо вучуди ин, «дар асоси ин концепсия чунин мафҳумҳои беътиборшуда дар фалсафаи муосир, монанди «материя» ва «инъикос» арзи вучуд дорад»², новобаста ба он ки вай, инчуни, ба назарияи бунёд ва истифодабарии низомҳои илмӣ-техникии иттилоотӣ ва низомҳои иттилоотии автоматишуда зид мебарояд, илова бар ин, «концепсияи атрибутивӣ» тарафдорони муайяни худро дар қарни XXI низ дорад. Ба он, масалан, олимони рус К.К. Колин ва Ю.И. Шемакин пайравӣ меқунанд. Аммо, дар тафовут аз А.Д. Урсул онҳо шубҳае надоранд, ки иттилоот доимо дар обьектҳои табиати зинда ва ғайризинда мавҷуд аст. Онҳо иттилоотро субстансияи дар ҳама ҷо мавҷудбуда (дар қатори материя ва энергия) меҳисобанд»³.

¹ Белонгов Г.Г. Еще раз о гносеологическом статусе понятия «информация» [Текст] / Г.Г. Белогонов, Р.С. Гиляревский // НТИ. Сер. 2. Информ. процессы и системы. ВИНТИИ. – М., 2010. – №2.. – С. 5.

² Ҳамон ҷо. – С. 6.

³ Ҳамон ҷо.

Тарафдорони «концепсияи атрибутивӣ» паҳншавии васеи дастгохи категориявии назарияи иттилоотро дар илмҳои гуногун барои мавқеи худ яке аз далелҳои «қавӣ» мешуморанд. Аммо ин далел натиҷаи на ҳузури иттилоот дар ҳама объектҳои табиат, балки натиҷаи доираи васеи фаъолияти инсонӣ мебошад, чунки инсон иттилоотро оид ба ҳамаи объектҳо ва ҳодисоти табиати зинда ва гайризиндаи ба худ дастрас ҳосил менамояд, аммо ин маънои онро надорад, ки иттилоот аз ибтидо дар онҳо вучуд дорад.

Маъно ва аҳамияти иттилоот вақте равshan мегардад, ки он дар қаринаи муайян ҷойгир карда шавад. Вожа дар забони ҳориҷӣ иттилоотро мекашонад, вале бе донистани забони мазкур, он маъно пайдо намекунад. Бо вучуди ин, иттилоотро бояд аз додаҳо ва дониш фарқ кард, гарчанде мағҳумҳои «иттилоот», «додаҳо», «дониш» бештар шабех карда мешаванд. Ин ба он шарҳ меёбад, ки далелҳои дар як дараҷа ҳамчун иттилоот баромадкунанда дар дараҷаи дигар метавонанд, ки ҳамчун додаҳо амал кунанд. Додаҳо – ин маълумотест, ки барои ягон намуди хулоса ва ҳалли имконпазир хизмат менамоянд. Онҳо метавонанд нигоҳ дошта шаванд, таҳвил ёбанд, аммо наметавонанд ҳамчун иттилоот баромад кунанд. Мағҳуми «додаҳо» ифодакунандаи маҷмӯи далелҳои миёни худ бепайвандро ифода менамоянд, ки метавонанд бо роҳи таҳлил, ошкор намудани робитаҳо, чудо намудани далелҳои муҳимтар ва синтези онҳо ба иттилоот мубаддал гарданд. Аз ин хотир, иттилоот нисбати додаҳо арзиши зиёдтарро доро мебошад. «Иттилоот – ин додаҳои ба шакли маънодор мубаддалшуда барои ҳадафмандии истифодаи онҳо мебошад»¹.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки таҳқиқи масъалаи таносуби мағҳумҳои «иттилоот», «дониш», «манбаи далелҳо» ва «манбаи донишҳо» боз ҳам муҳимтар гардида истодааст. Масъалаҳои мазкур мавзуи баҳсҳои доманадор шуда, то имрӯз ҳалли ягонаи худро

---

¹ Баева Л.В. Понятие информации в современной науке [Текст] / Л.В. Баева // Проблемы становления информационного общества. – Астрахань. – 2008. – С. 10.

наёфтаанд. Дар анъанаи муайяни фалсафӣ «манбаи донишҳо дар системаҳои компьютерӣ» ба «системаи донишҳо дар шуuri инсон» айният дода мешавад. Дар қаринаи мазкур дониш дар шакли тасаввурот, мафхумҳо, хукмҳо, назарияҳо ба қайд гирифта мешавад. Дар фаҳмиши моҳияти дониш ба намудҳои таҷассумшудаи донишҳо, ба донишҳои фавқушшахсиятӣ, яъне ба донишҳои аз инсон бегонашуда таваҷҷӯҳ карда шудааст. Маҳз ҳамин фаҳмиш нуқтаи ибтидой барои айният додани мафхумҳои «дониш» ва «иттилоот» мебошад. Дар ҳолати мазкур ба инобат гирифта намешавад, ки бо категорияи «дониш» на танҳо натиҷа, инчунин, раванди фаъолият будани он ифода карда мешавад.

Дониш ба шуур марбут аст, дар ҳоле ки иттилоот ба низомҳои табиии бешуур низ хос мебошад. Дониш ҳусусияти инфириодӣ дошта, аз ҷониби субъект ба таври лафзӣ пурра баён шуда наметавонад ва аз ӯ тамоман бегона шуда ҳам наметавонад. Инчунин, зеҳни донишофари инсонро аз ҷузъиёти ҳадсӣ, иродавӣ, қайфиятӣ, баҳодиҳӣ ҷудо кардан номумкин аст. Дониши қабулшуда аз раванди фикрӣ ҷудо гашта (дониши бегонашуда) ибтидои эҷодии ҳудро талаф медиҳад, бетароват гашта, ба иттилоот табдил меёбад. Дар ҳамин асос В.А. Звегинцев хулоса кардааст, ки «иттилоот дониш бо истиснои раванди фикрӣ» мебошад. Тибқи назари А.Д. Урсул мафхумҳои «дониш» ва «иттилоот» фаъолияти маърифатиро аз ҷиҳатҳои мухталиф баён менамоянд: якумӣ танҳо аз ҷиҳати гносеологӣ, дуюмӣ, асосан, аз ҷиҳати иртиботӣ¹.

Дар таносуб бо якдигар, мафхуми иттилоот нисбат ба мафхуми дониш васеътар аст. Иттилоот – ин хосияти умумитарини материя, дар равандҳои иртиботии кибернетикӣ зоҳиршаванд мебошад. Дониш натиҷаи фаъолияти маърифатӣ, низоми маҳсуси тавассути он бадастовардаи мафхумҳо дар бораи воқеият мебошад. Аз ин рӯ, на ҳама иттилоот дониш мебошад. Танҳо иттилоотеро метавон ҳамчун дониш баррасӣ кард, ки як қатор дигаргунҳоро гузаронида, дар забон (садоӣ,

¹ Сайд С.Н. Фалсафа ва методологияи илм [Матн] / С.Н. Сайд, М.А. Назаров. – Душанбе: Маориф, 2016. – С. 46.

имову ишора, расм ва г.) ифода ва сабт мегардад. Дониш ҳамчун инъикоси идеалӣ дар шакли аломати воқеяти табиӣ ва иҷтимоӣ дар тафовут аз иттилоот падидай шахсии инсонӣ буда, дар шакли субъективӣ вучуд дорад. Иттилоот на танҳо дар шакли субъективӣ (шакли дониш), балки ба таври объективӣ вучуд дошта, бевосита аз оғарандай худ бегонашуда ва дар дигар «барандаҳои моддӣ» қайдшуда мебошад, доимо ҳусусияти «нақлиётӣ» – таҳвили дониш тавассути шабакаҳои алоқаро дорад, дониш бошад, доимо бо шахсият ва оғарандай худ алоқаманд аст¹.

Донишҳо ифодакунандай на раванд ё ашё, балки низоми маҳсуси робитаҳо миёни субъект ва объект мебошанд. Дониш инъикоси дар раванди муносибати амалии инсон ба воқеяят пайдошудаи мувофиқ дар шаклҳои ҳиссию мантиқӣ буда, шарти зарурии фаъолияти инсонӣ мебошад. Дониш доимо иттилоотро доро мебошад, аммо ин иттилооти «инсонӣ» ҳусусиятҳои худро дорад. Гарчанде он аз рӯйи моҳият массиви расмишуда бошад ҳам, аслан дар заминай шуури инсон вучуд дорад. Ба андешаи Л.В. Баева «Дониш унсури шуури инсонист. Ниҳоӣ (шуур) ба ҷуз аз дониш эҳсос, майл, рухия, ҳиссиёт, ирода ва гайраро дар бар мегирад. Дониш ҳамчун унсури шуур бо онҳо робитай ногусастани дошта, бо онҳо тобиш мегирад»².

Донишҳо метавонанд дар барандаҳо ва воситаҳо дар намуди иттилоот таҳвил ёбанд, ё қайд карда шаванд, аммо дар ниҳоят дониш донандаро дар назар дорад, гарчанде ҳамсафари донанда мебошад. Донанда на танҳо дорои иттилоот, балки онест ки барои муайян намудани ҳақиқат ва нодурустии маълумоти бадастоварда меъёрҳои оқилона дорад. Тасодуфӣ нест, ки ифодай «иттилооти бардуруғ» зиддиятро дарбар намегирад, дар ҳоле ки вожаи «дониши бардуруғ» ботинан ихтилофонк аст. Ба андешаи А.И. Дзема иттилоот, дар

¹ Сайд С.Н. Фалсафа ва методологияи илм [Матн] / С.Н. Сайд, М.А. Назаров. – Душанбе: Маориф, 2016. – С. 10.

² Баева Л.В. Понятие информации в современной науке [Текст] / Л.В. Баева // Проблемы становления информационного общества. – Астрахань. – 2008. – С. 11

муносибат бо он ки фард аз имкони санчиши оқилона ва арзёбӣ маҳрум аст, дониш намебошад. Агар мо чунин намуди маълумотро қабул намоем ва дар амалҳои худ бо он мувофиқ бошем, мо дар доираи афкор дар маъни фалсафӣ-гносеологӣ боқӣ мемонем¹.

Агар шархи илмӣ ва фалсафии донишро ҳамчун ҳастии объективӣ, ки ба таври субъективӣ ташаккул меёбад, асос гирен, тадриҷан падидай ғайрифардӣ (васеъшавии фазои дониш дар олами беруна) пайдо мешавад. Пас, иттилоот ҳодисае мегардад, ки субъект баъд аз баромади дониш ба олами беруна ва пайванди он бо дигар силсилаи далелҳо ва қашфиёт нақши фаъоли худро аз даст медиҳад. Назорат аз болои иттилооти алоҳида имконпазир аст, аммо идораи селоби тағйирёбанди он ба қобилияти сарчашмаи алоҳида мувофиқ нест. Дар ин дараҷа иттилоот мустақил мегардад, қариб ки чун ҳодисаи худмухтор сурат мегирад (автономӣ), ки худ қодир аст фарди алоҳида ё ҷомеаро идора намояд².

Дар таҳқиқоти Н.Л. Караваев ҳаракат ва амали дониш ва иттилоот дар раванди маърифат баррасӣ гардида, дониш ҳамчун мазмuni зеҳн ифодакунандай паттерни субъективикарда мебошад, ки аз моҳияти иттилоот ҳамчун мазмuni тамоми воқеияти атроф – табиат ва воқеияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ бармеояд. Ӯ қайд менамояд, ки дар вақтҳои охир дар афкори фалсафӣ ва илмӣ таҳқиқот дар самти назарияи маърифат пайдо гардиданд, ки фарогири баҳамалоқамандии натиҷаи маърифат, дониш бо иттилоот мебошанд, ки аз воқеияти атроф дарк карда мешавад. «Бархе муаллифон мағҳуми иттилоотро бо мағҳуми дониш шабеҳ менамоянд. Дигарон консепсияи фарогири якеро дар дигар (иттилоот дар дониш ё дониш дар иттилоот) пешниҳод менамоянд»³.

¹ Дзема А.И. О философском смысле понятия «информация» [Текст] / А.И. Дзема // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. – Казань, 2008. – С. 250.

² Баева Л.В. Понятие информации в современной науке [Текст] / Л.В. Баева // Проблемы становления информационного общества. – Астрахань. – 2008. – С. 14.

³ Караваев Н.Л. О знании, паттернах и информации [Текст] / Н.Л. Караваев // Вестн. НГУ. Сер.: Философия. – Новосибирск, 2009. – Т. 7. Вып. 3. – С. 24.

Ба андешаи Н.Л. Караваев дониш ифодакунандаи мазмуни шуурва хирад буда, аз моҳияти иттилоот, ки тамоми воқеяти атроф, аз чумла, воқеяти иҷтимоӣ-фарҳангиро дарбар мегирад, бармеояд. Аммо ин фаҳмиш шартӣ мебошад, чунки дар адабиёти фалсафӣ ва илмии муосир истифодаи якмаъни дониш ва иттилоот ҷой надорад. Ӯ қайд менамояд, ки «субъектони маърифат дар фаъолияти худ ҳам бо иттилоот ва ҳам бо дониш сару кор доранд, аммо зеҳн худ ифодакунандаи қобилияти корбари бо дилҳоҳ дониш – образҳо, тасаввурот, мағҳумҳо, категорияҳо ва ғайра мебошад»¹. Андешаҳои худро ҷамъбаст намуда, Н.Л. Караваев ба ҷунин ҳулоса меояд, ки «дониш ифодакунандаи инъикоси соҳтории воқеяти реалий, натиҷаи раванди субъективунонии паттернҳои аз иттилооти аввалий ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ бадастовардашуда мебошад, ки онҳо ифодакунандаи баъзе соҳторҳои ташкили ин иттилоот мебошанд»².

Тавре дида мешавад, тавсифи якмаъни таносуб миёни иттилоот ва дониш вучуд надорад, ҳамзамон метавон умумияtero муайян ва маълум намуд, ки «...миёни онҳо (дониш ва иттилоот) бо ҳам робитаи амиқи диалектика мавҷуд аст, он қадар амиқ, ки баъзан ин мағҳумҳо дар таҷрибаи ҳаррӯзai мо шабех карда мешаванд, маҳсусан, вақте ки сухан дар бораи афзоиши босуръати дониши инсонӣ меравад, ки унвони «таркиши иттилоотӣ»-ро гирифтааст»³.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки дар заминаи рушди кибернетика ва синергетика ҳамаи организмҳои зиндаро, ки қобилияти дарк намудани воқеяти атроф ва баҳамтаъсиррасониро дар амалҳои коммуникативӣ бо дигар объект ва субъект доранд, ҳамчун низомҳои иттилоотӣ, коркардкунандаи иттилоот ва истеҳсолкунандаи амалҳои гуногун бо анбӯҳи васеи иттилоот баррасӣ намудаанд. Аз ин хотир, дар

---

¹ Караваев Н.Л. О знании, паттернах и информации [Текст] / Н.Л. Караваев // Вестн. НГУ. Сер.: Философия. – Новосибирск, 2009. – Т. 7. Вып. 3. – С. 24.

² Ҳамон ҷо. – С. 27.

³ Негодаев И.А. На путях к информационному обществу [Текст] / И.А. Негодаев. – Ростов н/Д. Из-во: ДГТУ, 1999. – С. 40.

адабиёти фалсафӣ ва илмӣ иттилоот бо натиҷаҳои раванди маърифат, яъне дониш шабеҳ карда мешавад. Ба андешаи мо, ба эътирофи чунин шабеҳияти иттилоот ва дониш набояд розӣ шуд, чунки чунин муносибат моҳиятан он нақшеро, ки субъект дар раванди маърифат бозида, тафовути байни воқеияти табиӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва мазмуни зеҳни агенти маърифаткунанда – ҳайвон ва инсонро бартараф мекунад, ҳалалдор менамояд. Мавҷудияти чунин тафовут (ҳам миқдорӣ ва ҳам сифатӣ) аён аст – субъект на танҳо маърифатан соҳторист ва интихоби соҳторҳои инвариантни воқеияти ҳақиқиро бароварда мегирад, балки донишҳоро ҳамчун самараи табодули иттилоот фаъолона нигоҳ медорад, дар тафовут аз истифодаи маҳсуси муқаррарии иттилоот дар олами атроф, инчуни, имконияти предметикунонии когнитсияи дохилии худро дар олами беруна дорад. Принципи наздиқшавии иттилоот ва дониш то шабеҳияти онҳо, асосан, ба шуури муқаррарӣ алоқаманд аст, ки барои он маънои муродифӣ хос аст.

Ба андешаи мо, байни иттилот ва дониш тафовути ҷиддӣ ҷой дорад. Мо тарафдори фаҳмиши илмии иттилоот мебошем, ки дар илмҳои термодинамика, кибернетика ва назарияи иттилоот ташаккул ёфтааст, ки тибқи он иттилоот соҳторҳои объективии гуногунрангии тартибинок мебошад. Агар донишро гирем, он ҳамеша «субъективӣ» буда, комёбии агенти маърифатист. Иттилооти табиӣ аввалин аст, дониш дуюмин, дуюмӣ аз якумӣ коркардшуда мебошад. Таносуб ҳангоме тағйир меёбад, ки дар қаринаи фарҳанг дониш дар шакли забони иттилоотӣ объективӣ мегардад. Дар ин ҷо дониш аввалин буда, иттилооти забонӣ дуюмин маҳсуб меёбад. Аммо, бетағайир як ҷиз мемонад: иттилоот берун аз зеҳн буда, дониш танҳо дар зеҳн аст.

Аз гуфтаҳои боло метавон ҳулоса баровард, ки иттилоот омили зарурӣ, ибтидойӣ ва берунаи раванди маърифат мебошад, ки дар ду намуд вучуд дорад:

1. Иттилооти аввалӣ, ҳамчун табиати фитрӣ, ки ба он метавон чи сохторҳои тартибёфтаи табиати ғайризинда ва чи гуногунрангии тартибёфтаи табиати зиндаро мансуб донист.

2. Иттилооти дуюмӣ, ки ҳамчун мазмуни тамоми воқеяти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ҳам дар забон (вербалӣ ва ғайривербалӣ) ва ҳам дар артефактҳои гуногун (олоти меҳнат, техника, эҷодиёти санъат ва ғ.) ифодашаванда баромад мекунад.

Миёни иттилоот ва дониш баҳамалоқамандии сиклӣ муқаррар шудааст: вақте ки иттилоот аз ҷониби субъект коркард мешавад ба дониш мегузарад, метавонад ҳамчун раванди субъективунонӣ баррасӣ гардад; дониш тавассути забон ва дигар шаклҳои забонӣ ба иттилооти иҷтимоӣ-фарҳангӣ аз ҷониби субъект тағйир дода мешавад, ки ҳамчун раванди объективунонӣ фаҳмида мешавад. Дар натиҷаи ин равандҳо талафоти мазмун ба амал меояд, зоро ҳангоми субъективунонӣ бо дарназардошти маҳдудияти органҳои ҳис ва хотира субъект қобилияти дарки ҳамаи иттилоотро надорад. Ҳамзамон, ҳангоми объективунонӣ дониши шахсӣ нисбати иттилооти аломатӣ ғанитар аст, чунки таҷрибаи эмпирикии бо бадани физикӣ алоқаманд танҳо қисман баён карда мешавад.

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло маълум гардид, ки аз нимаи дуюми қарни гузашта масъалаи таҳқиқи таносуби иттилоот ва дониш хеле муҳим гашта, имрӯз боз ҳам аҳамиятнок гирдида истодааст. Ташаккули информатика, инкишофи пуравчи технологияҳои нави иттилоотӣ, ихтироъ ва корбаст шудани мошинаҳои электронии ҳисоббарор (МЭХ), дар маҷмуъ, ба омӯзиши минбаъдаи парадигмаи таносуби иттилоот ва дониш таъсири ҷиддӣ бахшида, ин парадигмаро ба проблемаи мубрами фалсафа ва илм табдил доданд.

2.3. Иттилоот ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандай ташаккули ҷаҳонбии

муосири илмӣ

Чунон ки дар зербоби боло қайд гардид, тамоюлҳои заминавии рушди тамаддуни асри XXI равандҳои ҷаҳонишавӣ ва иттилоотонӣ мебошад, ки таъсири инқилобиро ба ҳама соҳаҳои ҷомеа мерасонад. Дар таърихи инсоният давраи нави иттилоотӣ оғоз гардида, ҷомеаи иттилоотии глобалий рушд ёфта истодааст. Ташакулёбии он маънои гузариш ба дараҷаи баланди ташкили ҳаёт ва фаъолияти одамонро дорад, ки мо онро тамаддуни иттилоотӣ меномем. Ҷомеаи иттилоотӣ имконияти навро барои баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва рушди қобилияти эҷодии инсон, барои ҳалли мушкилоти зиёди глобалии замони муосир бунёд менамояд. Аммо, бо вучуди ин, проблемаҳои нави глобалие пайдо мешаванд, ки таърих онҳоро ёд надорад. Яке аз онҳо авҷгирии нобаробарии иттилоотӣ миёни одамон, мамлакатҳо ва минтақаҳои олам мебошад. Он ба тақсимшавии ҷомеа ба қиширҳо вусъат баҳшида, шиддатнокии иҷтимоиро ба вучуд оварда, таҳдид барои рушди устувор ва амниятии тамаддун мебошад. Таҳқиқот нишон дод, ки ин мушкилоти асосӣ, гуманитарӣ ва намоён буда, аз дараҷаи рушди фарҳанги иттилоотӣ муайян мегардад.

Мушкилоти дигари мубрами муосир амнияти иттилоотӣ буда, онро технологияҳои ҳаракати шуур ва афзоиши анбӯҳи иттилоот тавлид менамоянд, ки ба саломатии одамон, маҳсусан, ба насли ҷавон ва маънавиёти он таъсири манғӣ мерасонад. Мушкилоти номбаршуда то ҳол ба таври зарурӣ омӯхта нашуда ва роҳҳои ҳалли онҳо низ дар дараҷаи кофӣ коркард нашудаанд. Афзоиши проблемаҳои глобалий донишҳои том ва умумиро оид ба қонунҳои бунёдии тараққиёти табиат, ҷамъият ва инсоният талаб менамояд. Ин олимон, файласуфон ва коршиносонро ба дарки фалсафии табиати иттилоот, омӯзиши нақши он дар раванди таҳаввулоти инсон, худи олам ва таҳаввулоти глобалий водор менамояд. Аз ин хотир, дар аксари мамлакатҳои мутараққӣ имрӯзҳо таҳқиқот дар соҳаи фалсафаи иттилоот фаъолона рушд ёфта истодаанд,

ки пайдоиши ин соҳаи нави фалсафа бо худ тағйиротро дар манзараи олам ва ҷаҳонбинии илмӣ меорад.

Омӯзиш ва таҳлили таҳқиқот дар ин самт нишон медиҳад, ки раванди иттилоотқунонии глобалии чомеа тарзи муқаррарии зист ва фаъолияти қасбии миллионҳо одамонро дар ҳама мамлакатҳо ба қуллӣ тағйир медиҳад. Ин тағйирот ниҳоят амиқ ва васеъ мебошад, аз ин рӯ марҳилаи қунунии рушди тамаддунро аксари муҳакқиқон ҳамчун инқилоби иттилоотӣ ном мебаранд. Инқилобҳои иттилоотӣ дар таърихи инсоният пештар низ ба амал омада буданд, аммо инқилоби муосир чи аз рӯйи мазмун, мундариҷа ва чи аз рӯйи оқибатҳои худ қуллан дигар мебошад, ки дар ҳама соҳаҳои фаъолияти ҳаётии чомеа ба амал меояд.

Бо дарназардошти афзоиши миқдори иттилоот тағйироти васеъ ва қуллӣ дар инфосфера низ ба амал омада, тарзи тафаккур, ҷаҳонбинӣ ва биниши инсониятро нисбат ба воқеият дигаргун менамояд. Раванди иттилоотикунонӣ ҳамчун сиёсати давлатӣ унвон гирифта, миқёси глобалиро қасб намуда, омили тағйирдиҳандай тарзи зисти чомеа ва ташакқулдиҳандай шуури ҷамъиятӣ гардида истодааст. «Бо қадам мондан ба марҳилаи иттилоотӣ дар асри XXI инсоният дар пешорӯи зарурати бераҳмона – омӯзиши коркарди ҳаҷми афзояндаи иттилоот рӯ ба рӯ гардид, чунки на танҳо мақоми иҷтимоии вай, балки эҳсоси роҳати ботинии инсон аз ин вобаста аст»¹.

Рушди технологияҳои иттилотию иртиботӣ, ки аз нимаи дуюми асри XX оғоз гардид, инқилоби илмӣ ва рушди меҳаникаи асрҳои XVI-XVII-ро ба хотир меорад. Дар ҳарду ҳолат коркарди маҳсуси технологӣ ба тағйиротҳои муҳими илмҳои техникий ва гуманитарӣ оварда, ҳамчунин, ба фарҳанг ва, дар маҷмуъ, ба тағйири бунёдии тасаввуротҳо нисбати воқеият ва ташаккули ҷаҳонбинии нави илмӣ оварда мерасонад. Консепсияи иттилоот барои аксари илмҳо дар даҳсолаи охир мақоми марказири қасб кардааст. Гарчанде ҷаҳонбинии иттилоотӣ дар баъзе

¹ Емчик Л. Адаптация модели восприятия информации к процессу обучения [Текст] / Л. Емчик // Педагогика и психология профессионального образования. – Киев, 2006. – Вып. 6. – С. 60–71.

муносибатҳо (концепсияи математикии иттилоот) идомаи ҷаҳонбинии меканиканизм (манзараи меканикистии олам) аст, дар дигар муносибатҳо бошад, он ба куллӣ таҷрибаи инсонӣ, баҳогузории воқеият ва робитаи инсонро ба воқеият тағйир медиҳад.

Солҳои охир дар фазои илмӣ фаҳмиши он ки иттилоот омили муайянкунанда дар равандҳои худташакқулёбӣ ва таҳаввулоти табиат ва ҷамъият мебошад, боло рафта истодааст. Чуноне дар зербоби пешин қайд гардид, имрӯз метавон тасдиқ намуд, ки иттилоот «ҷузъи зарурии умуман маърифати инсонӣ» монанди дониш гардида истодааст. Таҷрибаи рӯзгор ва дониши одамон нисбат ба ҳодисаҳои муҳити атроф дар ҳамбастагӣ бо азхудкуни иттилоот рушд ёфтааст. Маҳз ҳамин раванд ба ташаккул ёфтани инфосфера оварда расонида истода аст¹.

Ҷомеаи иттилоотиро бехуда «ҷомеаи дониш» ва ё «ҷомеае, ки меомӯзад» унвон накардаанд. М. Кастелс – сотсиолог ва иқтисодшиносӣ испанӣ-амрикоӣ ин нуқтаи назарро инкишоф дода, концепсияи ҷамъияти «иттилоъсоз»-ро пешниҳод кардааст. Мутобиқи ин концепсия, дар ҷамъияти дигаргуниҳо дар «ҷомеаи дониш» навъи нави инсон – навъи истифодабарандай иттилоот ташаккул меёбад. Бояд эътироф кард, ки барои мавҷудияти пурра дар ҷомеаи муосир иттилоотӣ инсонро зарур аст, ки доимо донишҳои худро навсозӣ намояд, намудҳои нави фаъолиятре аз худ намояд, омӯзад².

Ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ҳамчун омил ба ташаккули фарҳанги иттилоотии шаҳс низ таъсир мерасонад. Инсони муосир худро бошандай на сотсиосфера, балки инфосфера, на муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ, балки муҳити иттилоотӣ эҳсос менамояд. Манзараи иттилоотии олам дар шуури инсон ҳукмрон гардида, аз ташаккули босуръати ҷомеаи иттилоотӣ, тамаддун ва фарҳанги иттилоотӣ, гувоҳӣ медиҳад.

¹ Комилов Ф.С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С.Комилов. – Душанбе, 2016. – С. 7.

² Бараповская О.А. Информационные компетентности [Текст] / О.А. Бараповская // – Выпускникам XXI столетия. – Киев: Вестник последипломного образования, 2009. – Вып. 1. – С. 215–216.

Бисёй ва гуногуни шарҳи мафҳуми иттилоот, пайдо кардани равандҳои иттилоотӣ дар ҳама ҷузъиёти воқеият, табиат, ҷамъият ва тафаккуру шуур ба андешае водор месозад, ки иттилоот таҷассумгари яке аз асосҳои ибтидоии бунёдии олам мебошад. Дар фалсафа баҳсҳо атрофи ду нахустмабдаъ меравад. Материалистон ба сифати нахустмабдаи олам материя (монизми материалистӣ)-ро қабул менамоянд, идеалистон бошанд – идея (мабдаи рӯҳонӣ)-ро ибтидо медонанд. Дуалистон мавқеи миёнаро гирифта, чунин мешуморанд, ки ҳастӣ аз ду мабдаи мустақил ва новобаста ба яқдигар – моддӣ ва идеали ташкил ёфтааст. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта суоле ба миён меояд, ки дар қаринаи иттилоотӣ қадом мавқеи ҷаҳонбиниро дар ин маврид бояд интихоб намуд? Масалан, агар пештар китобро манбаи дониш мешумориданд, акнун дар доираи равиши иттилоотӣ он манбаи иттилоот дониста мешавад; пештар дар инсони илмдӯст шавқи маърифатӣ буд, акнун талаботи иттилоотии ӯ боло рафта истодааст; мутахассисон пештар таҷрибадор буданд, акнун маълумотдор ва аҳбордор мебошанд; хонандагон «ҷаҳонбинии иттилоотӣ» мегиранд; олам иттилоотӣ шуда истодааст ва тавассути «айнаки иттилоотӣ» баъди ҷомеаи саноатӣ «ҷомеаи иттилоотӣ» дида мешавад¹.

Иттилоотро наметавон моҳияти моддӣ донист, чунки вай барандаи мазмун ва мундариҷаи идеалист. Бо вучуди ин, ба моҳияти рӯҳонӣ ва идеали пурра ворид намегардад, чунки ба барандаи моддӣ эҳтиёҷ дорад. Ба андешаи муҳаққиқ А.В. Соколов, ки ибораи «айнаки иттилоотӣ» («информационные очки»)-ро ба кор бурда, тибқи он материя реалияти объективии дорои иттилооти объективии худ ҳисобида шудааст, иттилоотро таҷассумгари як навъ ибтидои асосии бунёдии моддӣ-идеалистии олам шарҳ медиҳад: «...табиати иттилоот на моддӣ ва на идеали аст, балки ифодакунандай таҷассуми мазмуни дуалистӣ

---

¹ Соколов А.В. Философия информации: профессионально-мировоззренческое учебное пособие [Текст] / А.В.Соколов. – СПб.: СПбГУКИ, 2010. – С. 56.

мебошад»¹. Ба ин мазмун ибрози зерини асосгузори кибернетика Норберт Винер оид ба табиати иттилоот хуб маълум аст: «Иттилоот ин иттилоот аст, на материя ва на энергия. Ин сеюмин аст. Он материализме, ки инро ба назар намегирад, наметавонад айни замон қобили ҳаёт бошад»². Яъне дар асосҳои бунёдии олам ба чуз материя ва энергия чизи дигари сеюмин аст, ки ин иттилоот мебошад. Ба ақидаи муҳаққиқон В.М. Глушков, Б.Б. Кадомцев, А.Д. Урсул, Ю.И. Шемакин, К.К. Колин «олами воқеиро се ҷузиёти фундаменталӣ – материя, энергия ва иттилоот ташкил медиҳанд, ки худкифоя буда, шаклҳои гуногуни зоҳиршавии воқеияти объективии новобаста аз шуури мо вучуддоштаро, дар худ ифода менамоянд»³.

Айни ҳол дар қатори пажуҳишҳои анъанавии равандҳои иттилоотӣ дар низомҳои техникӣ чунин самтҳои илм, ки омӯзиши равандҳои иттилоотӣ дар муҳитҳои гуногуни физикии табиати ғайризинда, инчунин, организмҳои зинда ва ҷомеаи инсонӣ заруранд, фаъолона рушд ёфта истодаанд⁴. Ҳангоми гузаронидани чунин таҳқиқот проблемаи муайян намудани мундариҷаи мағҳуми иттилоот, ки дар омӯзиши равандҳои дилҳоҳ табиат марказӣ мебошад, пайдо мешавад. Вобаста ба ин, барои аксари муҳаққиқоне, ки дар самтҳои гуногуни илми муосир фаъолият менамоянд, фаҳмиши концептуалии фалсафаи иттилоот метавонад заминаи зарурӣ бошад. Масалан, чунин менамояд, ки илм дар бораи замин аз соҳаи фалсафаи иттилоот дур аст, аммо равиши иттилоотӣ имкон медиҳад, ки натиҷаи нави илмиро ба даст оварад.

¹ Соколов А.В. Философия информации: профессионально-мировоззренческое учебное пособие [Текст] / А.В.Соколов. – СПб.: СПбГУКИ, 2010. – С. 57

² Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине [Текст] / Н. Винер; [пер. с англ.; под ред. Г. Н. Поварова]. 2-е изд. – Москва: Наука; гл. ред. изд. для зарубеж. стран. 1983. – С. 201.

³ Колин К.К. Философские проблемы информатики [Текст] / К.К.Колин, – М.: БИНОМ, 2010. – С. 69.

⁴ Судаков К.В. Информационный феномен жизнедеятельности [Текст] / К.В. Судаков. – М.: РМА ПО, 1999. – 380 с.; Гуревич И.М. Законы информатики – основа строения и познания сложных систем [Текст] / И.М. Гуревич. – М.: РИФ «Антиква», 2003. – 176 с.; Сейфулль-Мулюков Р.Б. Нефть–углеводородные последовательности: анализ моделей генезиса и эволюции [Текст] / Р.Б. Сейфель-Мулюков. – М., 2010. – 176 с.; Сейфулль-Мулюков Р.Б. Нефть как носитель информации о своем происхождении, структуре и эволюции [Текст] / Р.Б. Сейфель-Мулюков // Информатика и ее применения. – М., 2010. Т. 4. Вып. 1. – С. 41-49.; Кадомцев Б. Б. Динамика и информация [Текст] / Б.Б. Кадомцев. – М.: Успехи физических наук, 1997. – 400 с.

Махсусан, дар таҳқиқоти Р.Б. Сейфул-Мулюков¹ нишон дода шудааст, ки ҳангоми омӯзиши равандҳои ташкилёбии газу нафт дар қаъри сайёрай мо равиши иттилоотӣ имкон медиҳад, ки ба қонунияти таҳаввулоти ин равандҳо ба таври нав нигариста, фарзияни биологии пайдоиши нафтро, ки солҳо дар илмҳои геологӣ ва минералогӣ ҳукмфармост, зери шубҳаи асоснок қарор дод.

Иттилоот дар ҷаҳони муосир ба яке аз захираҳои муҳимтарин барои инсоният, технология ва системаҳои иттилоотӣ бошад, ба воситаҳои асосии коркарди ин захираҳо мубаддал гаштааст. Имрӯзҳо аён мегардад, ки фалсафаи иттилоот ҳамчун самти нави илмӣ бояд заманаи илмии рушди ҳамаи илмҳои иттилоотӣ гардад. Дар ин радиф, зарурати таҳқиқи дурнамои самтҳои онтология ва эпистемологияи иттилоотӣ, воқеяят ва таҳаввулоти иттилоотӣ, фарҳанг ва этикаи иттилоотӣ ба миён омадааст.

Дар ин самт моҳи октябри соли 2013 дар Чин Конференсияи аввалини байналмилаӣ оид ба фалсафаи иттилоот, соли 2013 дар Россия конференсияи байналмилалии сатҳи баланд дар мавзуи «Асосҳои бунёдии илмҳои иттилоотӣ»², декабри соли 2018 форумҳои илмии умумирассиягии I-IX дар мавзуи «Материя, энергия, информатсия» солҳои 2016, 2018, 2019, 2020³ баргузор гардида, яке аз масъалаҳои асосии ин конференсияҳоро фалсафаи иттилоот, масъалаҳои фалсафии илмҳои иттилоотӣ, ташаккули фарҳанг ва ҷаҳонбинии иттилоотӣ ташкил дода буд. Инчунин, дар Академияи илмҳои Русия аз соли 2011

---

¹ Сейфуль-Мулюков Р. Б. Нефть – углеводородные последовательности: анализ моделей генезиса и эволюции. – М., 2010. – 176 с.; Сейфуль-Мулюков Р.Б. Нефть как носитель информации о своем происхождении, структуре и эволюции [Текст] / Р.Б. Сейфель-Мулюков // Информатика и ее применения. – М., 2010. Т. 4. Вып. 1. – С. 41-49.;

² Кolin К.К. В. Резолюция Пятой Международной конференции «Фундаментальные основы информационной науки (FIS-2013) (г. Москва, 21–23 мая 2013 г.) [Текст] / К.К. Колин, Н.В. Захарова // Знание. Понимание. Умение. 2013. № 3. С. 51–55. [Электронный ресурс] URL: <http://www.zpu-journal.ru/articles/detail.php?ID=1005> (дата обращения 15.09.2021)

³ Всесорийский научный форум «Материя, энергия, информация». [Электронный ресурс] URL: <https://doktrina.info/1-vserossijskij-nauchnyj-forum-materiya-energiya-informaciya/> (дата обращения 25.10.2021)

семинари маҳсуси «Проблемаҳои методологии илм оид ба иттилоот»¹ амал менамояд, ки дар фаъолияти он ба омӯзиш ва таҳқиқи фалсафай иттилоот ва ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ диққати маҳсус дода мешавад. Ҳамин тариқ, фалсафай иттилоот имрӯз чи дар Русия чи дар дигар мамлакатҳо фаъолона мавриди баррасӣ қарор дорад, ки проблемаи калидии он онтологияи иттилоот аст.

Дар гузашта ихтирооту қашфиёти техникии бузурги олимону мутафаккирон инқилобҳои илмиро ба амал оварда, ба тафаккури омма, умуман, ҷомеа ва фалсафа таъсири амиқ расониданд. Инқилоби иттилоотии охири асри XX ва ибтидои асри XXI баамаломада низ аз истисно берун нест, ки бо рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ оварда расонида, дар натиҷа ба тамоми сamtҳои ҳаёти инсонӣ ҷорӣ гардида, олами инсониро дигаргун месозад. Ҳусусияти дигари таҳаввулоти илмию техниқӣ ин тамоюли иттилоотонии ҷомеа мебошад, ки он дар навбати худ ҳаёту фаъолият ва тафаккуру арзишҳои инсониро дигаргун намуда истодааст. Дар фарҳангута мусоир иттилоот ба неруи бузурги маънавӣ ва категорияи марказии илму маориф мубаддал гаштааст.

Таҳқиқоти муҳаққиқон В.М. Глушков, А.Д. Урсул, Л. Флориди, К.К. Колин дар соҳаи фалсафай иттилоот аҳамиятнок буда, натиҷаҳои он барои рушди ҷаҳонбинии мусоиро илмӣ зарур мебошанд. Таҳлили фалсафӣ, илмӣ-методологии проблемаҳои аҳамиятноки рушди илми мусоир нишон медиҳад, ки яке аз чунин мушкилот масъалаи дарки концептуалии табиат ва моҳияти иттилоот мебошад. Дар натиҷаи таҳқиқи падидаи иттилоот ва гуногунандешии муҳаққиқон нисбати моҳияти он чунин хуносахо ба даст омадаанд:

– падидаи иттилоот бисёрчанба буда, хосатан худро дар шароитҳои гуногуни амалишавии равандҳои баҳамтаъсиррасони иттилоотӣ зоҳир

---

¹ Семинар «Методологические проблемы наук об информации». [Электронный ресурс] URL: <http://inion.ru/ru/science/seminary-i-konferentsii/seminary/seminar-metodologicheskie-problemy-nauk-ob-informatsii/> (дата обращения 20.11.2021)

менамояд. Чунки ин баҳамтаъсиррасонӣ дар шаклҳои гуногуни муҳити иттилоотӣ, ки барои ҷузъҳои гуногуни воқеият хос мебошад, ба амал меояд. Барои ин, ҳангоми омӯзиши падидай иттилоот бояд диққатро, маҳсусан, ба таҳлили соҳтори воқеият, инчунин, ба ҳусусиятҳои равандҳои баҳамтаъсиррасони иттилоотӣ дар ин соҳтор равона намуд;

– асоснок гардид, ки иттилоот хосатан ҳудро дар марҳилаҳои гуногуни раванди баҳамтаъсиррасони иттилоотӣ нишон медиҳад;

– душвориҳои дигарро барои муҳаққиқон гуногуншаклии тавсифи мағҳуми иттилоот ва намудҳои гуногуни тарҷума ва ифодаи он дар забонҳои гуногун ташкил медиҳад.

Барои дарки пурраи масъала, коркарди тавзехоти дуруст ва ягона алоқамандии падидай иттилоот бо соҳтори воқеият ва фаҳмиши нави масъалаи асосии фалсафа бояд ба таври муфассал таҳқиқ гардад. Аз ҷумла, К.К. Колин дар таҳқиқоти ҳуд амсила (модел)-и нави соҳтори воқеиятро пешниҳод намуда, нишон медиҳад, ки ин амсила имкон фароҳам месозад, то соҳтори самтҳои гуногуни таҳқиқи падидай иттилоотро нисбатан дақиқтару равшантар муайян намоем. Албатта, возех аст, ки яке аз мағҳумҳои қалидӣ, марказӣ ва умумии фалсафа мағҳуми «воқеият» буда, зери ин мағҳум дар таҳқиқоти муҳаққиқи номбурда маҷмуи ҳамаи мавҷудот, объектҳои моддию ғайримоддӣ, раванду ҳодисот фаҳмида мешавад.

Дар замони мусоид мазмани масъалаи асосии фалсафа ба таври анъанавӣ муносибати тафаккур ба ҳастӣ, ё дар шарҳи васеъ, муносибати олами рӯҳонӣ бо олами моддист. Аммо дар таҳқиқоти К.К. Колин амсилаи нави соҳтори воқеият бо номи концепсияи «ҷор олам» – дар монандӣ бо концепсияи Карл Поппер барои соҳтори дониши илмӣ, пешниҳод гардидааст¹. Дар таҳқиқоти мазкур нишон дода шудааст, ки дар соҳтори воқеият ба ҷуз аз материя (олами физикий) ва шуур (олами

¹ Колин К.К. Философия информации и структура реальности: концепция «четырех миров» [Текст] / К.К. Колин // Знание. Понимание. Умение. №2, 2013. – С. 13-25; Колин К.К. Структура реальности и философия информации [Текст] / К.К. Колин // Знание. Понимание. Умение. №3, 2013. – С. 136-147.

рухонӣ) боз ду ҷузъи дигари воқеият мавҷуданд, ки онҳоро бо материя ва бо шуур мансуб донистан номумкин аст. Ин ҷузъҳо Олами маҳсули шуур ва Олами инъикоси равандҳои баҳамтаъсирасон дар олами моддӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, метавон тасдиқ намуд, ки дар соҳтори воқеият чунин ҷузъҳое ҳастанд, ки онҳоро наметавон объектҳои мансуб ба шуур ё материя қабул кард. Мисолҳои хоси ин метавонанд илм, дин, фарҳанг, санъат ва ғайра бошанд. Масалан, ачиб мебуд, ки математикаро як шакли зоҳиршавии материя номид. Илова бар ин, математика ҷузъи шуур ҳам набуда, дарвоқеъ ин маҳсули шуур, натиҷаи фаъолияти он, на ин ки қисми таркибии он аст. Чунин мисолҳоро метавон ба таври кофӣ овард.

Аз ин рӯ, фаҳмиши анъанавии масъалаи асосии фалсафа монанди муносибати олами материалӣ ба олами маънавӣ ё дар шакли хурд ҳамчун муносибати шуур ба материя, аллакай дар тасаввуроти мусоири илмӣ оид ба соҳтори воқеият мувофиқ ҳисобида намешавад. Шакли наву васеътари шарҳи масаъали асосии фалсафа, ки мавҷудияти ҷузъҳои гайримоддиро дар соҳтори воқеият бояд ба назар гирад, лозим аст. Чунки ин ҷузъҳо, дар воқеъ наметавонанд ҳамчун ҷузъи шуур ва ё материя баррасӣ гарданд. Қисме аз онҳо маҳсули фаъолияти шуур мебошанд, аммо берун аз вай ҷойгир буда, ҳамчун ҷузъи таркибии он пазируфта намешаванд. Мисолҳои тавсифӣ низ метавонанд дар ин ҷо илм, дин, фарҳанг ва санъат бошанд.

Қисми дигари ҷузъҳои гайримоддии воқеият дар раванди баҳамтаъсиррасонии байни якдигарии объектҳои алоҳида, раванду ҳодисоти олами моддӣ бунёд шуда, натиҷаи инъикоси ин баҳамтаъсиррасониҳоро ифода менамоянд. Ин натиҷаҳоро низ наметавон ҳамчун баъзе қисмҳои таркибии материя (ашёҳо ё майдонҳо) баррасӣ намуд, ҳол он ки онҳо бо ин ду шакли асосии мавҷудияти материя алоқамандии наздик доранд.

Ҳамин тариқ, мазмуни масъалаи асосии фалсафа ба таври анъанавӣ муносибати шуур ба материя, тафаккур ба ҳастӣ, ки имрӯз дар адабиёт, луғатҳо ва фарҳангҳои фалсафӣ ҳама ҷузъҳои воқеиятро дарбар нагирифтааст, наметавонад қаноатмандкунанда дониста шавад. Шакли дигари баёни ин масъала зарур аст, ки маҳдудияти назаррас надошта, васеътар ва умумӣ бошад. Барои дар шакли наву доираи васеъ ва умумӣ баён намудани масъалаи асосии фалсафа тафсири иттилоотӣ ва ҷанбаи ҷаҳонбинии он бояд муайян гардад. Аммо чи тавр метавон масъалаи асосии фалсафаро бо дарназардошти консепсияи «Чор олам»-и дар боло зикршуда дар сохтори воқеият тартиб дод? Ба назар менамояд, ки масъалаи асосии фалсафа имрӯз бояд ҳамчун муносибати ҷузъҳои моддӣ ва гайримодии воқеият баррасӣ шавад. Лекин то қадре ҳама ҷузъҳои гайримоддии воқеият аз рӯйи моҳияти худ ҷузъҳои иттилоотӣ мебошанд, то ин суолро ба таври муҳтасар метавон ҳамчун муносибати материя ба иттилоот тавсиф намуд. Албатта, ин ҳулоса таҳлилу муҳокимаи иловагии мутахассисон, файласуфон ва коршиносонро дар соҳаи фалсафай иттилоот ва, умуман, фалсафа талаб менамояд.

Тафсири иттилоотии дар боло пешниҳодшудаи масъалаи асосии фалсафа дар муқоиса бо шакли анъанавии ин масъала воқеан ва моҳиятан васеъ мебошад. Барои ин, ифодаи нави муносибати материя ба иттилоот метавонад барои ташаккули ҷаҳонибинии нави илмӣ ва ташаккули манзараи нави илмии олам истифода шавад. Ифодаи мазкур ба назар ниҳоят пурра ва саҳех, дар қиёс бо манзараи мавҷудаи олам буда, ҳама ҷанбаҳои моддӣ ва гайримодии воқеиятро дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми истифодашудаи «воқеият» нисбат ба мафҳуми «материя» мафҳуми васеи фалсафӣ мебошад. Аз нуқтаи назари мо, материя танҳо қисми воқеияти олами моро ихотакарда мебошад, ки хосиятҳои гайримоддиро низ дорост.

Таҳқиқот ва таҳлилҳо нишон доданд, ки воқеият сохтори мураккаб дошта, якуяқбора хосиятҳои чи материалӣ (физикиӣ), чи гайримоддӣ

(иттилоотī)-ро дар худ дорад. Ҳоло он ки ин хусусиятҳоро на танҳо воқеият дар маҷмуъ, балки, инчунин, ҳама ҷузъҳои ў низ доро мебошанд.

Муҳаққики дигар А.Н. Яковлев қайд менамояд: «Дар асоси ҳама чиз иттилоот аст. Материя ҳамчун энергияи ҳомӯшшуда, таъмини захиравии энергетикии иттилоот, рух моҳияти иттилоот мебошад, ки майнаи инсонӣ ба даст меорад ва истеҳсол менамояд. Зарраи элементарӣ, атом, молекула, миллат, ҷомеа, инсон, давлат, дунё, Олам, пеш аз ҳама, низомҳои иттилоотӣ мебошанд. Низоми иттилоотӣ дар худ тамоми рух ва тамоми материяро, ки имрӯз ба инсон маълум аст, дарбар мегирад. Ва ҳамаи ин табиат ва ҷомеа номида мешавад, яъне низоми иттилоотии беохир густаришёбанда, ташаккулёбанда ва заволёбанда». Инчунин, А.Н. Яковлев маълум менамояд, ки «шакли олии иттилоот – вичдон ба сифати ченаки ахлоқӣ ва сафедқунии худи мавҷудияти инсон мебошад»¹.

Муҳаққики дигар Н.А. Коротков зимни омӯзиш ва таҳлили соҳтори воқеият, масъалаи иттилоот ва асосҳои физикии бунёди олам ба чунин хulosai фалсафӣ меояд: «Асосҳои бунёдии олам на танҳо материияи мутаҳаррик, балки пайванди ногусастани иттилооти мутаҳаррик бо он, яъне материя-иттилооти мутаҳаррик мебошад². Аз нигоҳи фалсафӣ, замони тағиیر додани консепсияи асосҳои бунёдии олам фаро расидааст: бар ивази «олам моддист» бояд «олам моддӣ-иттилоотист»-ро истифода бурд. Ин маънои онро дорад, ки дар асосҳои бунёдии олам материя ва иттилоот «ду тарафи як медал»-ро ташкил медиҳанд, онҳо бо ҳамдигар пайванди ногусастаний доранд, чудо аз якдигар вучуд дошта наметавонанд.

Тавре маълум гашт, иттилоот хосияти бисёрмаъногӣ дошта, он натиҷаи омезиши маъноҳои техникий ва муқаррасист. Дар баёну тафсирот ва адабиёти илмӣ иттилоот дар маъноҳои гуногун ва ниҳоят

---

¹ Яковлев А.Н. Горькая чаша. Большевизм и революция в России [Текст] / А.Н. Яковлев. – Ярославль: Верхневолжское книжное издательство. 1994. – С. 91-92.

² Коротков Н.А. Проблема информации и физические основы мироздания [Текст] / Н.А. Коротков // Философия в техническом вузе: сб. науч. тр. 5-й междунар. науч.-практ. конф. – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2011. – С. 49–51.

васеъ истифода мегардад. Нахустибидои он дар осори гуногуни фалсафӣ ба он оварда расонид, ки иттилоотро дар қатори материя ва энергия ба сифати мафҳуми ифодакунанадаи яке аз нахустасосҳои бунёдии олам баррасӣ намоянд. Дар истифодаи муқаррарӣ иттилоот маълумот, ахбор оид ба чизе ё раванди интиқоли онҳо мебошад. Дар доираи эпистемологияи иттилоотӣ иттилоот бояд дар намуди абстрактӣ, универсалий ва умумӣ баррасӣ гардад. Дар чунин ҳолат иттилоот ҳамчун тарзи таҳвилу баёни дилҳоҳ тағйирот (физикий ё иттилоотӣ) фаҳмида мешавад. Иттилоот ҳамчун таҳвили тағйироти амалишуда дар муҳити материалӣ тавассути барандаи материалӣ мебошад¹.

Универсалӣ будани иттилоот имкон медиҳад онро барои ворид шудан ба дигар фазо (сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ) дуруст истифода бурд ва ин хусусият барои ҳалли масъалаҳои гуногуни илмҳои таҷрибавӣ боз ҳам васеътар истифода шуда истодааст².

Иттилоот ба ҳама дараҷаҳои ташкили материя ва энергия дар олами моро иҳотақарда ҷорӣ мешавад, вай нахустсабаби ҳаракати материя ва энергия буда, самти ин ҳаракатро дар фазо ва вақт муайян менамояд. Иттилоот падидай бисёрҷонибаи воқеяят буда, худро ба таври хоса дар шароитҳои гуногуни ҷорӣ гардидани равандҳои иттилоотӣ дар муҳитҳои гуногунранги иттилоотии табиати зинда ва гайризинда нишон медиҳад: дар олами табии гайризинда, объектҳои техникӣ ва низоми табиати сунъии аз ҷониби инсон соҳаташуда, низомҳои биологӣ, инчунин, дар ҷамъияти инсонӣ ва шуури инсон³. Аммо, метавон таҳмин кард, ки баъзе қонунияти бунёдии зоҳиршавии иттилоот, ки барои равандҳои иттилоотии дар объект, раванд ва дар ҳар як ҳодисаи дар табиат амалишаванд аз ҷониби инсон мебошад, вучуд дошта бошад. Иттилоот ҳамчун ҷенаки тартиботи соҳторҳо ва

---

¹ Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – Москва, Политиздат, 1991. – 287 с. – С. 153.

² Почепцов Г.Г. Информационно политические технологии [Текст] / Г.Г. Почепцов, – Москва, Центр. 2003. – 384 с. – С. 9.

³ Колин К.К. Философские проблемы информатики [Текст] / К.К. Колин, – М.: БИНОМ, 2010. – 264 с.

баҳамалоқамандии онҳо хусусияти объективии на ҳама давраҳои ташкили материя мебошад. Ҳамчун атрибути материя иттилоот дар раванди худташкилёбии он ширкат намуда, ба пайдоиши олами зинда, ҳамчунин, ба ташакқули гомеостаз* ва падидай идора мусоидат намудааст.

Иттилоот, аз як тараф, объекти физикӣ нест, аммо ҳангоми аз як чой ба чойи дигар ирсол додан он дар чойи қаблӣ низ боқӣ мемонад, аз тарафи дигар, барои ирсол додан онро тавассути ягон барандаи моддӣ тасвир мекунанд ва новобаста аз намуди баранда микдори иттилооти интиқолёфта бетагйир мемонад. Воқеияти идеалиӣ ба таври объективӣ вучуд дорад ва натиҷаи баҳамтасиррасонии объектҳои моддӣ мебошад. Иттилоот объекти физикӣ набуда, балки барои зоҳиршавии худ ба объект ё раванди воқеияти физикӣ, ки ба барандагони он мебошанд, эҳтиёҷ дорад. Новобаста ба хосияти идеалиӣ, иттилоот метавонад ба объектҳои моддӣ таъсир расонад. Воқеияти физикӣ ва идеалии олами атроф бо ҳамдигар дар алоқамандии зич буда, метавонанд ба яқдигар таъсири амиқ расонанд.

Ҳама гуна объектҳои дар олам вучуддошта, чи ашёҳо, чи гайриашёҳо (майдонҳои гравитатсионӣ, электромагнитӣ ва ғ.), инчунин, ҳама равандҳои ҳаракат ва тағйирёбии дохилии бо ин объектҳо ба амаломада воқеияти физикиро ташкил медиҳанд. Воқеияти идеалиӣ ба таври объективӣ новобаста аз фаъолияти шуур вучуд дошта, ҳамчун ҷузъи муҳими воқеият монанди воқеияти физикӣ буда, дар натиҷаи баҳамтасиррасонии объектҳо ё равандҳои физикӣ пайдо мешавад ва инъикоси хосиятҳои як объект ё равандро дар соҳтори дигар ифода менамояд. Хосияти бунёдии воқеияти физикӣ ва идеалиӣ ин хусусияти инъикоси мутақобила мебошад, ки имконияти зоҳиршавии ҷанбаҳои

---

* Гомеостаз – худтanzимкунӣ, қобилияти низоми кушода мебошад, ки барои нигоҳ доштани ҳолати устувории дохилии худ тавассути аксуамалҳои ҳамаҳангшуда ба мувозинати динамикӣ равона гардидааст. Майли низом барои худташаккулёбӣ, барқарор намудани мувозинати гумшуда, бартараф намудани муқовимат бо муҳити беруна.

гуногуни падидаи иттилоотро ташкил медиҳад. Агар дар натиҷаи баҳамтаъсиррасонӣ тағйирёбии баъзе хосиятҳои равандҳо рух диҳад, маҳсусан, ин тағйиротро ҳамчун яке аз намудҳои иттилооти динамикӣ бояд баррасӣ намуд. Табиати физикии барандагони иттилоот аҳамияти қалон надошта, муҳим он аст ки онҳо қобилияти дарки иттилоотро ба роҳи тағйирёбии мувофиқи соҳтори дохилӣ (барои объектҳои физикӣ) ё ҷузъиёти худ (барои равандҳои динамикӣ) дошта бошанд.

Новобаста ба он ки иттилоот ба воқеияти олами идеалиӣ мансуб аст, дар алоқамандӣ ба объект (ё раванд)-и физикӣ он метавонад ба объект (раванд)-и дигари олами физикӣ таъсир расонад, ки барандаи нави он мегардад. Ҳамин тарик, раванди кӯчиши иттилоот аз як объект ва ё протсеси воқеияти физикӣ ба объект ва протсеси дигар амалӣ мешавад. Иттилооти физикӣ дар худ хосияти объективии воқеиятро, ки дар гуногунрангии тақсимоти материя ва ё энергия дар фазо ё вақт, инчунин, дар ҷориҷавии нобаробарии равандҳои динамикӣ дар табиати гайризинда, низомҳои техникӣ ва биологӣ зоҳир мешавад, ифода менамояд.

Дар асоси раванди худинкишофёбӣ ягонагии диалектикӣ ва муборизаи ба ҳам зидди тамоюлҳо – ташкил ва беташкилиӣ ҷой дорад. Материя дараҷаҳои сифатии ташкил ва инкишофи аз поён ба болоро дорад. Ҳолати нисбатан устувори материяро соҳторҳо, объектҳои пайдоиши табиӣ ва сунъӣ ташкил медиҳанд. Онҳо иттилооти соҳториро ба вучуд меоранд. Раванди баҳамтаъсиррасони байни соҳторҳо мавҷуд аст. Равандҳо бо суръати шиддатнокии ҷараёнҳои иттилоотии ин дараҷаҳоро тағйирдиҳанда фарқ мекунанд. Маҳсусан, дар ҷанбаи иттилоотӣ аз ҳама равшан баҳамалоқамандии объектҳо ва равандҳо зоҳир мешавад. Барои дарки таъсири мутақобилаи шаклҳои ҳаракат бо намудҳои материя назарияи инъикос нақши муаянкунандаро мебозад, чунки ҳама шаклҳои ҳаракат дар заминаи механизмҳои инъикоскунанда зоҳир мешаванд.

Шарти мавҷудияти иттилоот вучуд доштани сарчашма, канали алоқа ва қабулкунандай иттилоот мебошад. Ин ба иттилооти оперативӣ тааллуқ дорад. Дар худи сохтори объектҳо иттилооти сохторӣ низ мавҷуд аст. Он дар ҳоле ба иттилооти оперативӣ мубаддал мегардад, ки қабулкунандай иттилоот ва канали алоқа пайдо шавад. Иттилооти оперативӣ мазмуни ҳама намуди равандҳо, шаклҳои ҳаракати материя (дар шакли ҳаракати биологӣ дар асоси худтанзимкунӣ, дар ҳаракати иҷтимоӣ – дар заминай фаъолияти иттилоотӣ-идоракунӣ)-ро ташкил медиҳад. Иттилооти оперативӣ сохторҳои нисбатан устувори намудҳои биологӣ, ташкили иҷтимоӣ, объектҳои зиёди ноосфераи тартиби моддӣ ва маънавиро тавлид ва мукаммал менамояд.

Хуносай муҳими фалсафӣ, ки аз ин тасдиқҳо бармеояд, ин аст, ки натиҷаҳои нав дар соҳаи фалсафаи иттилоот барои ташаккули нави тафсир (парадигма)-и ҷаҳонбинӣ замина мегузоранд, ки асоси онро эътирофи мавҷудияти дугонагии табиати моддӣ-иттилоотии воқеият ва тамоми ҷузъҳо ва порҷаҳои он ташкил медиҳад. Ин парадигмаи нав бояд ба рушди минбаъдаи фалсафаи иттилоот ва, ҳамчунин, истифодаи амалии натиҷаҳои он ҳангоми гузаронидаи таҳқиқоти байнифаниӣ равнақ бахшад.

Натиҷаҳои дар боло овардашуда имкон медиҳанд ба баъзе масъалаҳои аҳамиятноки омӯзиши фалсафии падидаи иттилоот ишора намуд, ки муҳимтарини онҳо ба таври зайл оварда мешаванд:

- омӯзиши таносуб миёни хосияти объектҳои материалӣ ва иттилоотӣ, низом ва равандҳои олами физикӣ;
- омӯзиши таносуб миёни ҷанбаҳои материалӣ (физикӣ) ва иттилоотии шуур. Яке аз унвони ин самтҳо – психологияи иттилоотӣ мебошад;
- таҳқиқи таносубият миёни хосиятҳои материалӣ ва иттилоотии алоҳидаи ҷузъҳои маҳсули шуур (илм, фарҳанг, санъат ва ғ.). Дар ин соҳа, аллакай, самти нави илмӣ – фарҳангшиносии иттилоотӣ рушд ёфта истодааст;

- таҳқиқи табиати инсон дар асоси концепсияи равиши иттилоотӣ ва ташаккули соҳаи нави илм – антропологияи иттилоотӣ;
- таҳқиқи асосҳои иттилоотии этика. Дар инчо бояд диққатро ба концепсияи аслияти этикаи иттилоотӣ, ки профессори Донишгоҳи Хартфордшири Британияи Кабир Лучано Флоридӣ пешниҳод намудааст, равона намуд¹.

Дарки фалсафии табиати иттилоот имконияти навро барои омӯзиши (дар асоси равиши иттилоотӣ) объектҳои гуногун ва низоми воқеияти гайримоддӣ фароҳам меорад. Дар қатори онҳо фарҳанг ва санъат, маориф, илм, иқтисодиёт ва сиёsatро бояд қайд намуд. Бо омӯзиши объектҳо ва низомҳои муҳити табиӣ дар асоси равиши иттилоотӣ мушкилоти зиёде алоқамандӣ доранд. Ин на танҳо дар бунёди технологияҳои нави саммаранок, балки барои мувоғиқ соҳтани чаҳонбинии мо ба воқеияти объективӣ низ қумак менамояд.

Аз таҳлил ва муҳокимаҳои боло муайян гардид, ки истилоҳи «иттилоот» воқеан мағҳуми бисёристифодашаванда, дорои маъно ва таърифҳои гуногун буда, ҳамзамон дар тавсифи он муҳолифатҳои зиёд ҷой дорад. Аз як тараф, аз ибтидо дар ин мағҳум муҳокимаҳои инсонӣ дар раванди маърифат, шарҳ, баён, огоҳнамоӣ ҷой дода мешуд, аз тарафи дигар, маҳсусан, бо назарияи К. Шенон, ин мағҳум на танҳо доира ва ҳудуди корбарии худро васеъ намуд, балки мазмун ва моҳияти худро пурра дигар намуд. Дар ин замана, мағҳуми мазкур дар формулаҳои энтропия ва ҳар навъ муҳокимаву хулосаҳо оид ба робитаи иттилоот бо тартибот ва бенизомӣ дар табиат низ истифода гардид. Аз категорияи мағҳуми маърифатии хиради инсон дар як муддати начандон қалони таърихӣ ба категорияи истилоҳоти техникии илм, ҷузъиёти техникии оғаридаи инсон, инчунин, тавсифкунанадаи хусусиятҳои воқеияти олами атроф гузашт кард. Имрӯз иттилоот дар қатори

---

¹ Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford: Oxford University Press. – 2010.

мафхумҳои бунёдии олам – материя ва энергия маҳаки ҷаҳонбинии муосири илмиро ташкил медиҳад.

Аз диdi ҷаҳонбинӣ, фарзия оид ба ягонагии иттилоотии воқеият бояд барои рушди таҳқиқот дар соҳаи омӯзиши шуури инсон ва дар асоси ин коркарди методҳои нави маърифат ва омӯзиш, инчунин низоми зеҳни сунъӣ ва роботҳо бояд мусоидат намояд.

Аммо барои он ки мушкилоти номбаршударо саммараёнок ҳал намуд, зарур аст, ки соҳаи нави илм – фалсафаи иттилоот ва ҷаҳонбинии иттилоотиро ташаккул дод. Боварӣ аст, ки, маҳсусан, ин соҳа ва падидаи нави илмӣ ҳамчун замина барои раванди ҳамгирии илмҳои табиию гуманитарӣ ва дар асоси ин ташаккули донишҳои томи илмӣ хизмат менамояд.

БОБИ Ш. МАСЬАЛАИ ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ НАВИ ИТТИЛООТИЙ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

3.1. Мушкилот ва дурнамои ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ

Таърих гувоҳ аст, ки ҷомеаи анъанавии иқтидори худро гумкарда, маҳрум аз дурнамои равшан ва ҳадафҳои маъмул, дорои ягонагии маънавӣ набуда, ё бояд аз байн равад ё ин ки дар худ неруҳои коркарди арзишҳои нав, муқаррароти нав, ҳадафҳо ва методҳои нави самарабахши оқилонаи ноилшавии онҳоро дарёбад. Буҳрони ҷомеаи имрӯза на танҳо буҳрон дар иқтисодиёт, сиёsat, низоми идорӣ, балки буҳрони арзишҳо низ мебошад.

Фалсафаи воқеӣ бояд доимо мунаққидона бошад, чунки он ҳамчун натиҷаи кӯшиши танқид ва бартараф намудани асотир, фаҳмиши қўрқўона ва ҷустуҷӯи ҳақиқат пайдо гардида буд. Дар ин маъно, фалсафа бояд пешгӯи воситаи ҳастии воқеиро бароварда сохта, дар таҳлили руҳияи инсонӣ, гумроҳӣ, таассубу хурофот, асотирҳо ҳаққонӣ бошад ва, бо вучуди ин, низоми интиҳоби алтернативии фарзияҳои тавоно, асоснок, исботкунанда, бароварандай дурнамои ҷомеа аз комёбиҳои фаъолияти инсонӣ, моҳияти руҳияи инсонӣ ва табиатро пешниҳод намояд. Махсусан, он чи ки инсониятро аз дигар мавҷудот фарқ мекунонад, бояд дар асоси ин дурнамо ҳамчун мазмун ва ҳадафҳои он гузошта шавад. Фалсафа танҳо дар он ҳолат метавонад ҳамчун фалсафаи воқеӣ баромад намояд, ки ба ягонагии эҷодиёт ва интиқод, нигоҳдорандай анъана ва ҳосили навовариҳо равона гардида бошад.

Илми муосири фалсафӣ дигар мавҷудияти олами маънавӣ (руҳонӣ)-ро инкор карда наметавонад, ки ифодакунандаи воқеият, ба таври возеҳ муайянкунандаи паҳлуҳои фаъолияти инсон ва ҷомеаи инсонӣ буда, дар қаринаи он муносибати субъект ба олам, ҷомеа, табиат ва одамонро тавсиф менамоянд. Иттилооткунонии ҷомеаи муосир, ки ба равандҳои таҳаввулотии илмӣ-техникий ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ асос мейбад, ба дигаргуншавии фаъолияти инсонӣ, тарзи тафаккур ва низоми арзишҳо таъсир расонида истодааст. Пажуҳишҳо дар соҳаи коммуникатсия,

барномасозӣ, ихтирии микроскопи электронӣ, рушди МЭХ, зеҳни сунъӣ ва дар робита бо дастовардҳои олимони биология, кайҳоншиносӣ, информатика парадигмаҳои фалсафии материализм, ки дар асри XIX ташаккул ёфтанд, ба коҳишёбӣ оғоз намуданд. Акнун зарурати иваз гардиҳани тасаввуроти кӯҳна нисбати олам, даст қашидан аз ҷаҳонфаҳмии кӯҳна ва дар асоси донишҳои нави муосири илмӣ-техникӣ, иттилоотӣ, технологӣ, астрофизикӣ ва ғайра бунёди фаҳмиши нави фалсафӣ ва бунёди манзараи нави илмии олам ба амал омадааст.

Ҷомеаи инсонӣ ба зинаи нави рушди худ – ҷомеаи иттилоотӣ қадамҳои устуворона монда истодааст. Эҳсоси пешакӣ ва дарки ногузирӣ гардиши қатъӣ дар тақдири инсоният, алоқаманд ба гузариш ба тамаддуни нав дар осори мутафаккирони нимаи аввали қарни гузашта дида мешавад. Пештар аз дигарон ба ин масъала дар солҳои 20-уми асри гузашта О. Шпенглер¹ ба суқути тамаддуни саноатӣ ишора намуда буд, аммо мазмун ва тарҳи тамаддуни нав пурра маълум нагардида буд. Дар солҳои 40-уми асри XX иқтисодчии австриягӣ К. Кларк² аллакай ба таври муайян нисбати оғозёбии ҷомеаи иттилоотӣ ва хизматрасонихо, ҷомеаи бо технология ва иқтисодиёти нав инкишофёбандаро баён намуда буд. Дар охири солҳои 50-уми қарни мазкур иқтисодчии амрикӣ Ф. Махлуп тезисҳоро оид ба оғозёбии иқтисодиёти иттилоотӣ ва мубаддалшавии иттилоот ба маҳсулоти муҳими пешрафти ҷомеа пешниҳод намудааст. Дар охири солҳои 60-уми ҳамон даврон бошад, пешвои постиндустриализм Д. Белл³ мубаддалшавии ҷомеаи саноатиро ба ҷомеаи иттилоотӣ пешгӯӣ намудааст. Дар солҳои 80-уми асри XX пайдоиши ҷомеаи иттилоотӣ, ки бештар дар мамлакатҳои мутараққии Ғарб ва Ҷопон аз инкишофи худ гувоҳӣ дод, аз ҷониби профессори маъруфи амрикӣ Ҷ. Мартин ва профессори ҷопонӣ Ё. Масуда мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар

---

¹ Spengler O. Der Mensch und die Techik. – Munchen, – 1931.

² Clark C. The conditions of economic progress. – L., – 1957.

³ Bell D. The coming of post-industrial society. – N. Y., – 1973.

солҳои 90-ум мутафаккирони рус И.А. Ракитов¹ инқилоби компьютерӣ ва Р.Ф. Абдеев² тамаддуни иттилоотиро пешниҳод намуданд. Аз ҷумла, далелҳои зерин мисоли равшани сурат гирифтани чомеаи иттилоотии муосир мебошанд. Масалан, ҳамасола наздики 100 000 маҷаллаҳо бо 60 забон, 5 миллион китобҳо ва мақолаҳои илмӣ, 250 000 диссертасияҳо ва ҳисбот пайдо мешаванд, фонди ҷаҳонии китобҳо 1,5 миллиард номгӯйро дарбар мегирад, миқдори нашрияҳои илмӣ ҳар як 10-15 сола дучанд мегардад, адади пойгоҳи додаҳо дар давоми 10 сол 10 маротиба афзудааст ва ҳамасола наздик ба 1 миллион номгӯйи ҳуҷҷатҳо зиёд мешаванд³. Аввалин маротиба дучанд гардидани дониш дар соли 1750 ба амал омада буд, маротибаи дуюм ин ба ибтидои асри XX ва маротибаи сеюм ба соли 1950 рост омадааст. Аз ин замон дучанд гардидани ҳаҷми дониши инсонӣ ҳар даҳсола, аз соли 1970 бошад, ҳар 5 сола ва аз соли 1991 бошад, ҳаҷми дониши инсонӣ ҳамасола дучанд мегардад⁴. Инсон дар тамоми давраи таърихии зиндагии худ то ба ин ҳад иттилооти зиёд мувоҷех нагардида буд. Акнун марҳилаи инқилоби глобалии иттилоотӣ оғоз ёфт, ки ҳусусияти иттилоот, роҳҳои таҳвил ва нақши он дар ҳаёти ҷомеа ба дигаргуниҳои ҷиддӣ дучор омад. Раванди тағйирёбии ҷомеаи саноатӣ ба пасосаноатӣ ё худ иттилоотӣ равшан набуда, ба таври ҷиддӣ дарки нави тасаввуроти моро нисбати муносибати инсон ва иттилоотро талаб менамояд. Дар ин замина, яке аз масъалаҳои асосӣ дар манзараи муосири илмии олам, ки аҳамиятнок мебошад, ин иттилооти иҷтимоӣ, яъне равандҳои иттилоотӣ дар ҷомеа мебошад.

Воқеист, ки зарурати корбарии самаранок бо ҳаҷми афзоянда ва номгӯйи зиёди манбаҳои иттилоотӣ дар шароити муосир таҳқими дараҷаи омодагӣ ва маърифатнокии иттилоотиро аҳамиятнок

¹ Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1991. – 287 с.

² Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.

³ Еляков А.Д. Информационный фактор развития общества [Текст] / А.Д.Еляков // НТИ. Сер. Организация и методика информационной работы. – 2008. №2. – С. 1-9.

⁴ Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика / К.К.Колин. – Екатеринбург, 2002. – 350 с.

мегардонад. Дар чунин шароит одамонро зарур аст, ки бо дарки фаврӣ ва коркарди ҳаҷми калони иттилоот омода гашта, аз истифодай воситаҳои мусир, усулҳо ва технологияҳои корбариӣ бо иттилоот боҳабар бошанд. Ҷомеаи иттилоотӣ дар бунёди худ ба тафаккур ҳамчун ба афзори идрок, ба иттилоот – ҳамчун ба натиҷаи идрок, ба ҳадафу фаъолият – ҳамчун ба дарки иттилоот, ба майлу ҳоҳиш – ҳамчун ба татбиқи донишу иттилоот такя мекунад.

Махсусан, илми баъдигайрикласикиӣ, ки хоси ҷомеаи иттилоотӣ мебошад, дар дараҷаи мусири рушди табиатшиносӣ на танҳо бо афзоиши бошиддати далелҳои таҷрибавӣ ва дониши назариявӣ, балки бо чунин авҷгириӣ, буҳрон ва таркиши иттилоотӣ тавсиф меёбад. Дар қаринаи мазкур андешаи зерини муҳаққиқ А.В. Соколов қобили дастгирӣ мебошад: «Мо шоҳиди он гардида истодаем, ки ҷаҳонбинии иттилоотӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ҳама соҳаҳои тамаддуни мусир илм, маориф, соҳаи ҳарбӣ, иқтисодиёт, дин ва гайраро фаро гирифта, гасб намуда истодааст»¹.

Аз нигоҳи муҳаққиқи дигари рус И.А. Ракитов ҳама он ҷизе, ки бо ин ё он навъ ба ташаккули тамадуни нав ва ё фарҳанги нав алоқамандӣ дорад – мағҳумҳои «технология», «иттилоот», «тағиیرпазирии иҷтимоӣ-фарҳангӣ», «компьютер», «барнома», «зеҳни сунъӣ», «низоми эксперти», «раванди когнитивӣ», «робот» ва «насли компьютерӣ» буда, мавриди таҳлили ҷиддӣ ва пурраи фалсафӣ бояд қарор гиранд². Ба андешаи ӯ, инқилоби компьютерӣ низ ба рушди иҷтимоӣ-таъриҳӣ, равандҳои тамаддунӣ, фарҳангӣ ва когнитивӣ таъсир расонида истодааст. Таҳқиқи он ки ин раванд ҷи тавр ба амал меояд ва дар қадом натиҷаҳо таҷассум

---

¹ Соколов А.В. Информация как метафора [Текст] / А.В. Соколов // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. СМИ (медиа) и массовые коммуникации. – 2013. Т. 200. – С. 416

² Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1991. – С. 8.

меёбад, бояд мундариҷаи фалсафаи инқилоби компьютериро ташкил дидад¹.

Ба андешаи муҳаққиқи ватани Д.С. Таваров афзоиши яку якбораи иттилоот ва дониш бевосита ба технологияҳои иттилоотио иртиботӣ алоқамандии зич дорад. Гузашта аз ин, марҳилаи кунуни рушди мамлакатҳо, соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ аз ташаккули инфрасохтори иттилоотӣ вобастагӣ дорад. Зоро дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ технологияҳои иттилоотио иртиботӣ ба таври васеъ истифода гардида, дар соҳаи сиёсат ҳукумати электронӣ, дар соҳаи иқтисодӣ тиҷорати электронӣ, дар соҳаи иҷтимоӣ хизматрасониҳои электронӣ ва дар соҳаҳои дигар низ муносибатҳои иттилоотио иртиботиро ба вучуд меоранд².

Вобаста ба ин яке аз вазифаҳои нави дар назди давлатҳо, ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордошта ин ташаккули ҳукумати электронӣ, ба амал омадани ҳузури ҳукумат ва идораҳои давлатӣ дар шабакаҳои Интернет, сохта ба истифода додани системаҳои иттилоотии соҳавӣ, таъмин намудани хизматрасониҳои давлатӣ дар заминаи системаҳои иттилоотӣ ва ғайра мебошанд, ки ба сиёсати иттилоотии давлат мазмуни нав мебахшанд. Зоро истифодаи технологияҳои иттилоотио иртиботӣ дар низоми идории давлатӣ, ташаккули ҳукумати электронӣ, пеш аз ҳама, баланд бардоштани саводнокии компьютерии шаҳрвандон ва омода намудани кадрҳои баландиҳтисоси соҳаҳои нави истеҳсолот – истеҳсолоти дониш ва технологияҳои иттилоотио иртиботӣ ҳанӯз соли 2012 дар Паёми солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳаррам Эмомалӣ Раҳмон иброз гардида буд: «...истифодаи технологияҳои иттилоотио коммуникатсионӣ дар самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа ва дар асоси он

¹ Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1991. – С. 15.

² Таваров Д.С. Раванди ташаккулӯбии ҷомеаи иттилоотӣ дар шароити муосир (таҷрибаи Тоҷикистон) [Матн] / Д.С. Таваров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. 5.

ташаккули ҳукумати электронӣ аз масъалаҳои муҳими замони мусир мебошанд. Кишварҳое, ки дар татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва рушди ҳукумати электронӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд, пеш аз ҳама, ба масъалаҳои омода намудани кадрҳои баландихтисоси ин соҳаи муҳим, рушди инфрасохтори иттилоотӣ, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ ва татбиқи усулҳои идорақунии электронӣ диққати зарурӣ медиҳанд»¹.

Чуноне ки таърих гувоҳӣ медиҳад, ҳар як ҷомеа бо гузашт аз як марҳила ба марҳилаи дигар, ҳатто ҳар як насл ҳаводиси гузашта ва имрӯзаро ба таври гуногун дарк ва арзёбӣ менамояд. Имрӯз масъалаи истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маркази диққати олимон, муҳаққиқон ва коршиносони ватанӣ қарор дорад. Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз дар давраи гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ ва технологӣ қарор дорад, дар ин раванд барои он ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ мақоми калидиро ишғол менамояд. Дар ин замина муҳаққиқи ватанӣ Д.С. Таваров паҳлухои муҳталиф ва муҳимияти ташаккули ҷомеаи иттилоотиро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ намуда, ба ҷунин ҳулоса меояд: «Ҳарчанд дар мамлакат айни замон заминаҳои ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ ба вучуд оварда шуда бошанд ҳам, нокифоя будани мутахассисон, дар сатҳи паст қарор доштани саводнокии компьютерии шаҳрвандон, ҳанӯз ҳам дар сатҳи паст қарор доштани истифодабарии шабакаи Интернет ва аз ҳама муҳим то ҳанӯз ба вучуд оварда нашудани системаҳои иттилоотии соҳавӣ мушкилиҳое мебошанд, ки дар ояндаи назик бояд ҳаллу фасл карда шаванд»².

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.04.2012 [Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/1084> (санаси муроҷиат 05.01.2021)

² Таваров Д.С. Раванди ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ дар шароити мусир (таҷрибаи Тоҷикистон) [Матн] / Д.С. Таваров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. 8.

Иттилоот ва воситаҳои коркади он омили пайвасткунанда барои ҳама он чизе, ки аз ҷониби инсон оғарида мешаванд, гардидааст. Аз ин рӯ, ташаккули фарҳанг ва ҷаҳонбинии иттилоотии инсон барои ҷомеа ва дар маҷмуъ, тамаддун лозим гардидааст. Вобаста ба ин мағҳуми воқеият олами атроф васеъ мегардад ва ҷузъи нави он иттилоот мегардад, ки аз дурустӣ ва мувофиқатии он маърифат, ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги одамон вобаста аст. Муҳаққиқ В. Кремен дар мақолаи худ «Дар асри XXI ҳаёт дар пешорӯи инсон талаботи навро мегузорад», қайд менамояд, ки инсони имрӯза ба ҳаёт бо тағйирёбихои босуръати олами атроф – техника, технология, иттилоот, муносибатҳои байнинсонӣ ворид мегардад. Яъне, инсоният ба зинаи нави прогресси инноватсионӣ қадам мемонад ва мо бояд инсони инноватсиониро аз рӯйи навъи тафаккур, ҷаҳонбинӣ, фарҳанг, қобилияти фаъолияти навоварӣ, инсони қобил дар истифодаи донишҳо дар таҷриба омода намоем. Инсон имрӯз дар фазои комилан нави коммуникатсионӣ – дар робитаи доимии байниҳамдигарӣ бо дигарон қарор дорад. Ин, пеш аз ҳама, бо рушд, паҳншавии васеъ ва бо суръати технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд аст, ки имкон медиҳад одамонро дар шабакаи ягонаи фазои иттилоотӣ (Интернет) муттаҳид намуд.

Тавре ки дар боби II қайд гардид, ҷаҳони муосир бо ҷоришиавии технологияҳои иттилоотию иртиботӣ дар ҳама соҳаҳои фаъолият тавсиф меёбад ва маҳаки марказии истеҳсолот аз соҳаи истеҳсолоти моддӣ ба соҳаи бунёди маҳсулоти иттилоотӣ ҷойиваз шуда истодааст. Марҳилаи иттилооткунони глобалий ба он оварда истодааст, ки таносуби кормандони ба соҳаи истеҳсоли дониш ҷалбшуда аз кормандони дигар соҳаи истеҳсолот ва саноат зиёд мебошанд. Масалан, ҳар сол тезодди истифодабарандагони шабакаи Интернет меафзояд, насли ҷавон амалан бо технологияҳои иттилоотию иртиботӣ бештар фаро гирифта шуда истодааст.

Ҳамзамон шабакаи глобалий ё Интернет таъсироти гуногуни худро ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ расонида, ба ҳаёти инсон таъсири

мусбиву манфии харобкунанда, аз қабили таҳдиду хатар ба амният расонида истодааст. Вобаста ба ин, муҳаққиқи дигари ватанӣ С.Р. Ишонова одилона чунин қайд менамояд: «...инсон метавонад аз Интернет маълумоти зиёди лозима гирифта, бо худомӯзӣ машғул гардад, дар ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсӣ ширкат варзад, хушҳол гардад, онлайн-харид намояд ва ғайра. Дар айни ҳол ӯ метавонад худро дар шароити муосири гузариш (трансформатсия)-и сиёсӣ ва иқтисодӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ бемуҳофизат гумроҳ ҳисобад. Инсони дорои фарҳангӣ иттилоотӣ ба таври оромона метавонад дар ҷомеаи нави иттилоотӣ мутобиқат пайдо намояд, аз таъсири ҷараёни манфии иттилоотӣ эмин монад ва аз Интернет ба манфиати хеш ҳамаи ҷизҳои мусбӣ ва фоиданокро истифода намояд. Дар назди худ ғояҳо ва мақсадҳои муайян дошта, шабакаи глобалиӣ ва технологияҳои телекоммуникатсиониро истифода намуда, ҳамон оқибатҳоеро дарк месозад, ки аз он раҳо ёфтани мумкин аст. Ҷараёни бузурги иттилоот, ки аз Интернет бармеояд, бояд қабул, коркард ва ба таври тафриқавӣ дар заминаи ин ё он пояи маънавӣ ва ахлоқӣ, ки дар ҷомеаи мазкур вучуд дорад, истифода карда шавад. Танҳо дар ҳамин ҳолат бехатарии иҷтимоӣ ва устувории ҷомеаи нави иттилоотӣ кафолат дода мешавад, ки дар он на фақат насли имрӯза, балки насли оянда низ зиндагӣ мекунад»¹.

Ҷомеаи иттилоотиро бехуда «ҷомеаи дониш» ва ё «ҷомеае, ки меомӯзад» унвон накардаанд. Дар натиҷаи дигаргуниҳо «дар ҷомеаи дониш» типи нави одамон – истифодабарандагони иттилоот ташаккул меёбанд. Барои мавҷудияти комил дар ҷомеаи иттилоотӣ одамон, маҳсусан, ҷавононро зарур аст доимо донишҳои худро навсозӣ кунанд, шаклҳои нави фаъолиятро аз бар намоянд, пайваста дар омӯзиш буда, низоми арзишҳои худ, ақидаҳо, эътиқод ва ҷаҳонбинию мавқеи худро нисбат ба олам ташаккул диханд.

---

¹ Ишонова С.Р. Информационные технологии и глобальная сеть в модернизационных процессах социокультурного пространства (на примере системы образования Республики Таджикистан) // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / С.Р. Ишонова. – Душанбе, 2020. – 55 с.

Дар ин замина технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, Интернет, бойгониҳо ва китобхонаҳои электронӣ, баргузории онлайн-конференсияҳо, семинарҳо ва дигар намуди ҳамоишҳои илмӣ-фарҳангии онлайнӣ ва оффлайнӣ барои дастрасии иттилооти зарурӣ, навсозии донишу тасаввурrot бе сарфai вақti зиёdatӣ имконоти хубro барои инсон фароҳам овардаанд. Ҳамзамон татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар низоми маорифи кишварҳо таҳаввулоти ҷиддиро ба амал оварда, низоми таҳсилоти фосилавӣ ҷорӣ гардид. Бо вуҷуди ин, дар ин падидаҳо омилҳои манғӣ низ мавҷуданд, ки бо паҳншавии Интернет дар соҳтори маориф иртибот доранд. Зимни таҳлил ва омӯзиши таъсири манғии Интернет (фазои иттилоотӣ) ба низоми маорифи кишвар, маҳсусан, ҷавонон муҳаққиқи зикршудаи ватанӣ С.Р. Ишонова чунин қайд менамояд: «Узви заифи таъсири омилҳои манғӣ, ки бо шабакаи глобалий робита дорад, ин ҷавонон мебошанд. Яке аз чунин падидаҳо навъи онлайн хизматрасонӣ ҳамчун интиқоли ҳар гуна корҳои маърифатӣ: дипломӣ, курсӣ, рефератҳои гуногун, муаррифӣ ва ғайра мебошад. Маҷмуи сомонаҳои маъруф ва дарҳостӣ (Рамблер, Яндекс ва ғайра) мавҷуданд, ки чунин хизматрасониро пешкаш месозанд. Аксари донишҷӯён аз ин корҳои номбаршуда бе ягон коркард истифода мебаранд. Дар ҳолати мазкур донишҷӯён дониши нопурра ва бетартиро мегиранд»¹.

Ба андешаи муҳаққиқи дигари ватанӣ Ҷ.Ф. истифодабарандагони Интернет ҳамчун қоида ба шабака бо мақсади муайянӣ ба даст овардани иттилооти зарурӣ ва васеъ намудани доираи назару муошират муроҷиат мекунанд. Дар ҳолатҳои амиқ Интернет барои кор зарурӣ мебошад ё бо ёрии он ҳабарҳоро оид ба ҳаводиси ҷомеа мефаҳманд, инҷунин, барои дилхушӣ, омӯзиш, муколама, барои амалҳои ҳариду фурӯш, бо дарназардошти сарфai вақт истифода

---

¹ Ишонова С.Р. Информационные технологии и глобальная сеть в модернизационных процессах социокультурного пространства (на примере системы образования Республики Таджикистан) // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / С.Р. Ишонова. – Душанбе, 2020. – 55 с.

мегардад. Аммо, «инсоне, ки вориди фазои иттилоотии Интернет мешавад ба таври автоматӣ барои аксари агентҳо ва субъектони таъсир нишон мегардад. Истифодаи тамоми неруи технологияи назарфиребӣ метавонад нуқтаи ибтидой барои шикасти шахсият гардад»¹.

Новобаста ба он ки мархилаи кунуни рушди тамаддунро муҳаққиқон ба таври гуногун («чомеаи пасосаноатӣ», «чомеаи иттилоотӣ», давраи глобализатсия) унвон менамоянд дар ҳар сурат ба таври равshan дида мешавад, ки олам давраи «буҳрон ва таркиши иттилоотӣ»-ро аз сар гузаронида истодааст. Агар иттилоот пештар дар шакли хаттӣ хусусияти доимӣ дошта, пеш аз ҳама, танҳо ба фарди алоҳида (яъне дарки матни хаттии аслӣ доимо фардист) таъсир мерасонид, акнун имрӯз бо туфайли ташаккули телевизион, радио, ВАО, Интернет таъсири иттилоот ба шуур ва фаҳмиши тамоми қишрҳои чомеа, маҳсусан, ҷавонон, ки бештар ба истифода аз Интренет сару кор доранд, нисбатан зиёд гаштааст. Чунки дар фазои Интернет, телевизион, радио ҷараёни анбӯҳи иттилоот беист, доимӣ амал намуда, ҷорӣ намудани низоми маҳдудият (сензура), умуман, ғайриимкон гардида истодааст.

Иттилооти тавассути гузоришҳои омоданамудаи қасбӣ неруи баланди таъсиррасонии эмотсионалӣ ва зеҳниро дорост. Бо дарназардошти дастрасии умум ба иттилоот тавассути телевизион, радио, Интернет ва дигар навъҳои ВАО таъсиррасонӣ ба шуур ва ҷаҳонбинии омма, назарфиребӣ ва заҳролудгардонии тафаккури чомеа дида мешавад. Дар ин замина, муҳаққиқи дигари ватанӣ Туйчиизода Насрулло зимни омӯзиш ва таҳлили масъалаи телевизион ҳамчун навъи фарҳанги равзанай ва нақши он дар чомеаи тағйирёбанда одилона қайд менамояд, ки «... Рақобатпазир будан бо анбӯҳи зиёди иттилооти тавассути зиёда аз ҳазорҳо телеканалҳои моҳворавӣ таҳвилёбанда, ки ҳадафҳои муайянро пайгирий намуда, манфиатҳои хочагонӣ худро пахш

¹ Бокиева Л.Ф. Формирование общественного мнения в русскоязычных СМИ и интернет-ресурсах Республики Таджикистан [Текст] / Л.Ф. Бокиева // Рукопись дисс. к.ф.н. – Душанбе. 2015. – С.102.

менамоянд, нихоят мураккаб гардидааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, авҷгирии ҷангҳои иттилоотӣ, ки иштирокчиёни он тамоми абарқудратҳои ҷаҳонӣ гардидаанд, ҳар навъ ҳизбҳои диниву сиёсӣ, гурӯҳҳову иттиҳодияҳое, ки аз ҷониби тарафҳои манфиатҳоҳ маблағгузорӣ шуда, ҳамчунин, бо роҳҳои гуногуни паҳннамоии иттилоот таъмин мегарданд, нигоҳдории «симои худ» аз ҷониби ягон шабакаи телевизионӣ бе муносибати қасбӣ ба иттилоотрасонии шаҳрвандони худ ғайриимкон аст»¹.

Барзиёдии ҳаҷми иттилоот дурустӣ ва воқеӣ будани онро кафолат дода наметавонад. Пас, рушди иттилоотӣ ва раванди иттилооткунонӣ бояд ҳамчун асоси тамоми таҳаввулоти минбаъдаи инсоният, камаш дар давоми асри XXI баромад намояд. Дар асри равон танҳо азхуд кардани иттилоот ва истифодаи васеи он ҳамчун манбаи асосӣ ва омили афзалиятноки рушди тамаддун ба инсоният барои бармадан аз буҳрони низомӣ ва ҳалли проблемаҳои глобалии муосир, инчунин, мушкилоте, ки дар оянда моро интизор аст, нақши калидӣ ҳоҷад бозид. Барои аз худ кардани иттилоот ва истифодаи васеи он, пеш аз ҳама, фаҳмиши дуруст ва мувофиқи табиати иттилоот, яъне моҳияти концептуалии фалсафии он зарурӣ мебошад. Тақозои дигар ба фаҳмиши нақши иттилоот дар равандҳои таҳаввулоти табиат ва ҷамъият, инчунин, худи инсоният асос меёбад. Чи тавре ки аз омӯзиш ва таҳлили таҳқиқоти олимон ва коршиносон² бармеояд, танҳо дар асоси фаҳмиши дурусти табиати иттилоот ва нақши он дар равандҳои таҳаввулотӣ метавонад манзараи муосири илмии олам ва биниши нави илмӣ бунёд гардад, ки мақоми муҳимро дар он иттилоот ва равандҳои баҳамтаъсиррасони иттилоотӣ

¹ Туйчизода Н. Телевидение как вид экранной культуры и его роль в трансформирующемся обществе (на примере таджикского телевидения) // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.13. [Текст] / Н. Туйчизода. – Душанбе. 2019. – 26 с.

² Колин К.К. Структура реальности и феномен информации [Текст] / К.К. Колин // Открытое образование. 2008. №5. – С. 56–61; Колин К.К. Природа информации и философские основы информатики [Текст] / К.К. Колин // Открытое образование. 2005. №2. – С. 43–51; Колин К.К. Системы и средства информатики [Текст] / К.К. Колин. – М.: ИПИ РА Н, 2006. Спец. вып. Научно-методологические проблемы информатики. – 496 с.; Колин К.К. Актуальные философские проблемы информатики. Теоретические проблемы информатики [Текст] / К.К. Колин. – М.: КОС ИНФ, 2009. Т. 1. – 222 с.

ишғол намуда, ҳамзамон барои ҳалли проблемаҳои глобалии мусоир шарти муҳим мебошанд. Махсусан, имрӯзҳо барои дарки фалсафии табиати иттилоот дурнамои проблемаи муҳими илмӣ аҳамиятнок боқӣ мемонад. Баҳсҳо дар ҷомеаи илмӣ атрофи табиати иттилоот зиёда аз ним аср мешавад, ки идома доранд ва солҳои охир бештар авҷ гирифтаанд. Танҳо дар даҳсолаи охир миқдори зиёди конференсияву симпозиумҳо дар сатҳи баланд гузаронида шуданд, ки баъзе онҳо дар боби пешини рисола ёдовар гардидаанд. Аз омӯзиш ва таҳлили таҳқиқот маълум гардид, ки солҳои охир мавзуи марказии пажуҳиширо дар самти мазкур масъалаҳои нақши иттилоот дар олами иҷтимоии инсонӣ, махсусан, ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ташкил медиҳад.

Аз нигоҳи фалсафӣ, олами дар гуногунрангии худ бемаҳдуд ва беохир дар шуури инсонӣ инъикос меёбад. Шакли олии ин инъикос илм ва ҷаҳонбинии илмӣ мебошад. Маърифати илмӣ мекӯшад воқеиятро дар ҳама шаклҳои мавҷудият ва зоҳиршавиаш аз хурдтарини беохир то вәсєътарини беҳудуд, аз зарраҳои элементарӣ то равандҳои мураккабтарини фаъолияти майнаи сари инсон дарбар гирад. Шуур, ҳудшиносӣ, ҷаҳонбинӣ, хислат, низоми ақидаҳо ва муқаррароти арзишӣ, олами ботинӣ, талабот ба худифодаёбӣ ва эҷодиёт ва дигар ҳусусиятҳои муҳими инсон на бо туфайли тавлид, балки дар рафти фаъолияти ҳаётӣ дар асоси сифатҳои ирсӣ ташаккул ва тағиیر меёбанд. Равандҳои мазкур бе фазои иттилоотии ҷомеа гайриимконанд. Онҳо, аз як тараф, иттилооти ибтидоиро талаб менамоянд, бевосита аз он ғизо мегиранд, аз тарафи дигар, пайваста иттилооти нав ҳосил менамоянд. Ҳамагуна тағиирот ва дигаргунӣ дар фаъолияти ҳаётии одамон ба таври объективӣ таъминоти иттилоотиро тақозо менамояд, чунки иттилоот ба ҳама ҷанбаҳо ва дараҷаҳои фаъолияти инсонӣ: мақсадҳо, банақшагирӣ, иҷроиши амалҳои муайян, пешгӯихо, арзёбии натиҷаҳо, маърифати илмӣ мазмуни иттилоотии ҷанбаи технологий фаъолияти инсон ва гайра алоқаманд аст.

Дар ин радиф вобаста ба ташаккули маърифати дурусти илмӣ, сифати соҳаи таълиму тарбия дар маориф имрӯз яке аз проблемаҳои аҳамиятнок ва муҳими рушди ояндаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Моҳияти масъалаи мазкурро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ 26.01.2021 ҷунин баён намудааст: «Вазорати маориф ва илм вазифадор карда мешавад, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот аз муассисаҳои томактабӣ сар карда, то гимназияву литеӣҳо ва зинаҳои дигари таҳсилот ба таври ҳатмӣ омӯхтани забонҳои ҳориҷӣ, маҳсусан, забонҳои русиву англисӣ ва технологияҳои иттилоотиро ташкил карда, назорати қатъии сифати таълимро дар ин самт ба роҳ монад»¹.

Ҳамзамон зимни суханронӣ дар мулоқот бо ҷавонони кишвар 21.05.2021 Президенти кишвар ба масъалаи ташаккули маърифати ҷавонон ишора намуда, қайд карданд, ки «... дар шароити пешрафти босуръати илму техника ва технологияҳо масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифату саводнокии ҷавонон ва ба омӯзиши илму донишҳои замонавӣ фаро гирифтани онҳо аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини мо ба ҳисоб меравад»².

Олами атрофи мо дар даҳсолаи охир бошиддат дигаргун шуда истодааст. Он боз ҳам мураккабтар, пур аз зиддият ва ҳавғонок мегардад. Афзоиши проблемаҳои глобалиӣ, буҳрони молиявию иқтисодӣ, авҷгирии нобаробарии иҷтимоию иттилоотӣ, паҳншавии иттилооти нодуруст миёни аҳолӣ тавассути ҷасоити аҳбори омма ва амсоли инҳо шиддатнокии иҷтимоиро боло бурда, ҷомеаи инсониро бесарусомон карда, фаҳмиши моҳият ва сабабҳои чуқури ҳаводиси баамаломада, интихоби мавқеи ҳусусии рафтор ва фаъолияти қасбири душвор менамояд. Дар ин шароитҳо рушди сифати баланди кулли ҷанбаҳои

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021. [Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25005> (санаи муроҷиат 07.02.2021)

² Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонони кишвар. 1.05.2021. [Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25799> (санаи муроҷиат 15.06.2021)

маориф, ки мазмунни онҳо бояд ба шароитҳои нави мавҷудияти инсон мувоғиқ равона карда шавад, танҳо ягона такяи боэътиқод метавонад бошад. Беш аз ҳама нақши муҳимро дар ҳалли ин мушкилот ҷаҳонбинии илми мебозад, ки бояд ба дурнамои иттилоотии минбаъдаи рушди тамаддун, ки аллакай дар роҳи бунёди ҷомеаи иттилоотии глобалий қадам мондааст, мувоғиқ бошад. Чунин ҷаҳонбинӣ имрӯз на танҳо барои кормандон ва фаъолони илми, тоҷирон, амалан барои ҳар як инсони фаъоли иҷтимоӣ зарур мегардад. Ба ақидаи К.К. Колин он буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ, ки имрӯзҳо нисбати он таҳқиқотчиёну коршиносон мегӯянду менависанд, ифодакунандаи падидай дорои нахустсабаби иттилоотӣ бо раванди ташаккулёбии ҷаҳонбинии нави иттилоотии ҷомеаи муосир алоқаманд мебошад¹.

Махсусан, барои ин омӯзиши ҳолатҳои концептуалии фалсафаи иттилоот, ба андешаи мо, ҷузъи муҳими сифати маориф мебошад. Барои ҳалли мушкилоти зикргардида соҳаи маориф, ки низом ва мундариҷаи он имрӯз ба даъватҳои асри XXI ҷавобгӯ набуда, махсусан, проблемаҳо ва хусусиятҳои ҷомеаи иттилоотиро дар сатҳи зарурӣ ба назар намегирад, бояд нақши муҳимро бозад. Дар ин замина, муҳакқики ватани А.Ш. Қурбонов, ки ба таҳқиқи соҳаи маориф машғул аст, чунин қайд менамояд: «...имрӯз маҳз иттилоот ва дониш кафили қудрат ва нуфузи ҳар як кишвар аст ва ҳеч давлату миллат намехоҳад чунин сарватро аз даст диҳад»².

Айни замон инкишофи шуури ҷамъиятӣ аз ҳама он дигаргуниҳо ва пешравиҳое, ки дар ҷомеаи муосир ба амал омада истодаанд, қафо монда истодааст. Махсусан, ин дар соҳаи иттилоотӣ ва технологияи ҷомеа, ки рушди прогресси илми-техникӣ бошиддат амалий гардида истодааст, назаррас мебошад. Дар ин раванд, аксари одамон бо истифодаи

¹ Колин К.К. Виртуализация общества – новая угроза для его стабильности [Текст] / К.К. Колин // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности: сб. науч. тр. / Рос. акад. гос. службы. – М.: РА ГС, 2003. – С. 449–462.

² Қурбонов А.Ш. Амнияти зеҳнӣ ва истиқололияти давлатӣ [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе, «Ирфон», 2016. – С. 28.

имконияти нав, ки рушди илм ва техника фароҳам меорад, омода нестанд. Баъзеи онҳо оид ба навгониҳои илм ва техника то андозае маълумоти зарурӣ надоранд. Оид ба зарурати дигаргуниҳои қатъӣ дар шуури чомеа ва ташаккули ҷаҳонбинии нави илмӣ олимон ва коршиносони мусосир низ қайд намуданд. Масалан, дар соли 1997 мутафаккирони ғарб С. Гроф, П. Рассел ва Э. Ласло дар таҳқиқоти худ¹ муайян намуданд, ки омили асосии бӯхрони глобалии тамаддуни мусосир дар самтгирӣ (ориентатсия)-и материалистии шуури ҷамъиятӣ, ки солҳои охир мушаввазии олимонро ба миён оварда буд, асос меёбад. Ин ҳолат дар таҳқиқоти мазкур ҷунин тавсиф меёбад: «Этикаи корӣ, сиёsat, ҳатто образи фардии зиндагии мо – ҳамаи ин танҳо алломатҳои проблемаҳои нисбатан чуқуртар аст. Тамоми тамаддуни мо ғайриқобили ҳаёт аст ва сабаби ин ғайриқобили ҳаёт будан низоми арзишҳо, худи шуури мо мебошад, ки муносибати моро бо олам муайян менамояд»².

Падидай мазкур омилҳои равонии худро дорад, чунки ҳеч гоҳ дар таърихи инсоният тағиирот ин қадар бошиддат ва зуд ба амал наомада буданд. Ҷунин менамояд, ки оянда бо суръати баланд наздик шуда истода, ба инсон фурсате намедиҳад, то ки ҳолати равони худро барои дарки мувофиқи воқеяяти нав, ки ба амал омадааст, мутобиқ созад. Ин бошад, проблемаи нави аҳамиятноки илми мусосир проблемаи олами тағиирёбандаро тавлид менамояд. Воқеан, ин проблема дар гузашта низ ҷой дошт, оид ба он аксари олимону мутафаккирон ибрози ақида намуда буданд. Аммо имрӯз он проблемаи миқёси глобалий гардида, ифодакунандай таҳди迪 ҷиддӣ барои амнияти минбаъдаи рушди тамаддун, оянда, ки мутаассифона имрӯз дар шуури инсон норавшан боқӣ мемонад, ба шумор меравад.

Ин мушкилот на дар доираи гояҳои ҳаёлӣ (фантастикӣ) пайдо гардидаанд, балки дорои ниҳоят ҷанбаи муҳими прагматикӣ мебошанд.

---

¹ Гроф С. Революция сознания: трансатлантический диалог [Текст] / С. Гроф, Э.Ласло, П.Рассел; пер. с англ. М. Драчинского. – М.: Из-во АСТ, 2004. – 248 с.

² Ҳамон ҷо. – С. 20.

Чунки бе дарк ва омӯзиши раванҳои таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, маҳсусан, маърифатӣ, яъне ташаккули ҷаҳонбинии нави илмӣ, ки ба иттилооти дуруст ва дониши илмӣ асос меёбад, наметавон рушди ҷомеаро ҳатто барои 10-15 соли оянда ба нақша гирифт. Аз ин хотир, ҳамкории зичи илмҳои бунёдӣ ва маориф имрӯз на танҳо тақозои замон, балки барои зинда мондани инсоният, ки дар ибтидои асри XXI дар рӯ ба рӯйи маҷмуи проблемаҳои глобали қарор дорад, шарти зарурӣ мебошад. Барои ҳалли ин масъала бояд дар доираи курси таълими фанҳои консепсияи табиатшиносии муосир, фалсафа, таърих ва фалсафаи илм комёбихои муосири фалсафаи иттилоот бештар фаро гирифта шаванд. Дар ин радиф бояд ба ташаккули ҷаҳонбинии нави муосири илмӣ дикқати асосӣ дода шавад. Ташаккули чунин ҷаҳонбинии нави илмӣ, фаҳмиши консепсияи ягонагии иттилоотии олам, пеш аз ҳама, раванди таҳаввулоти табиити зинда ва ғайризинда, ҷомеаи инсонӣ, инчунин, худи инсон ҳамчун шахсияти интеллектуалиро тақозо менамояд.

Мувофиқ бо консепсияи ҷаҳонбинии пешниҳоднамудаи академик Б.Б. Кадомцев¹ тамоми олами гирду атрофи мо ҷуз ифодакунандай маҷмуи низомҳои иттилоотии кушода, ки бо ҳама пайваста робитаи ногусастаний доранд, ҷизи дигаре нест. Бо вучуди ин, маҳрук (траектория)-и таҳаввулоти ин ё он низом на танҳо аз рӯйи ҳусусиятҳои худ, балки, асосан, бо он баҳампайвастагӣ ва баҳамтаъсиррасонии берунае муайян мегардад, ки ба низоми мазкур аз низомҳои дигари нисбатан тартиби баланд ворид мегардад. Вобаста ба он ки ҷомеаи иттилоотӣ фаъолияти худро, ҳусусан, бо истифодаи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ амалӣ месозад, яке аз вазифаҳои дар пешорӯи маориф қарордошта – ин омода намудани мутахассисоне мебошад, ки барои фаъолият дар чунин шароити мураккаб қодир бошанд.

Бо қадам мондан ба асри XXI давраи иттилоотӣ, инсон дар пешорӯи зарурати бераҳмона – омӯзиши коркарди ҳаҷми афзояндаи

¹ Кадомцев Б.Б. Динамика и информация [Текст] / Б.Б. Кадомцев. – М.: Успехи физических наук, 1997. – 400 с.

иттилоот рӯ ба рӯ гашт, чунки на танҳо мақоми иҷтимоӣ, балки роҳати ботинии инсон, дониш ва ҷаҳонбинии ўаз он вобаста аст¹.

Васоити ахбори омма, телевизион, шабакаи глобалии Интернет бо методҳои таблиғоту намоиш на ҳама вақт самти ҷаҳонбиниро ба ҷониби арзишҳои таъриҳан ташаккулёфтаи илмӣ-фарҳангӣ ва ахлоқӣ равона месозанд. Аз ин ҷост, ки дарки нодурусти иттилоот дар қиширҳои ҷомеа ба оқибатҳои номатлуб бурда мерасонад. Таҷриба ва муশоҳидро нишон медиҳанд, ки тамошо ва ҳузур дар шабакаҳои иҷтимоӣ, тамошои ҳабарҳо, истифодаи сарчашмаҳои гуногуни Интернет, истифодаи интернет-мағозаҳо барои инсони имрӯза атрибути ҳаётин ҳатмӣ гардидааст. Чунин шуғли фаъолро метавон чӣ дар самти мусбӣ (худомӯзишӣ, худташаккулдиҳӣ, васеъшавии ҷаҳонбинӣ) ва чӣ дар самти манғӣ (тамошои беисти бозихо, фильм-наворҳои даҳшатафкан, мағзшӯӣ шудан) баррасӣ намуд. Вобаста ба он ки инсон бо иттилоот ҷи гуна сару кор мегирад, на танҳо ояндаи ҳуд, балки ояндаи давлату миллатро муайян ҳоҳад кард.

Болоравии нақши иттилоот дар ҷомеаи иттилоотӣ ба таври объективӣ шартёбанда мебошад. Ин ба он тавсиф меёбад, ки дар ин ҷомеа иттилоот ва шакли олии он дониш объекти асосии меҳнат мебошад. Бо вучуди ин, дар ояндаи наздик иттилоот ва дониш беш аз ҳама на танҳо объект, балки натиҷаи меҳнат, маҳсули арзишманди он мегардад. Бо вучуди ин, комилан падидай равонии хоси зоҳиршаванда дар тағйир ёфтани тасаввуроти ањанавии инсон оид ба падидои бунёдии олами воқеӣ фазо ва вақт ба назар мерасад. Чунки дар ҷомеаи иттилоотӣ фазо ва вақт ҷазб ва ягона гардида, дар фаъолияти иттилоотӣ маҳудудияти фазоӣ-вақтӣ аз байн мераванд.

Ба андешаи О.Г. Басалаева айни замон иттилоот, технология ва равандҳои иттилоотӣ таркиботи муҳими ҳаёти инсонӣ гардиданд, ки тарзи нави иттилоотии ҳаёт, ки амалан ба ҳама соҳаҳои он фаъолияти

¹ Емчик Л. Адаптация модели восприятия информации к процессу обучения [Текст] / Л. Емчик // Педагогика и психология профессионального образования. – Киев, 2006. – Вып. 6. – С. 60–71.

иттилоотии инсон дар такя ба технологияҳои мусори иттилоотӣ ворид мегардад, ташаккул меёбад, пас, ин маъни онро дорад, ки худи инсон, талабот, шуғл, андешаву ақидаҳо, муқаррароти арзишии ӯ тағиир меёбанд¹. Ҳамзамон иттилоот ҳамчун дониш ҳам ба сифати як неруи бузурги пешбарандай ҷомеа ва ҳамчун аслиҳа дар қатори силоҳу яроқ баромад менамояд, технологияҳои иттилоотӣ бошад, ҳамчун воситаи амалисозии ин неруву силоҳ аз ҷониби давлатҳо ва гурӯҳҳои манфиатҳоҳ истифода гардида истодааст. Шабехияти иттилооту донишро ҳамчун неру дар ифодаи маъруфи файласуфи англис Ф. Бекон «Дониш ин қувва аст, қувва ин дониш аст» метавон дид, чунки на инсон, балки иттилоот ба афкори ҷамъиятӣ таъсири мерасонад. Инчунин, донистан зарур аст, ки инсон бо дастрасии ин ё он навъ иттилоот чи гуна рафтор менамояд ва ҳудро идора мекунад. Дар зербоби оянда доир ба масъалаи мазкур муфассалтар истода мегузарем.

Дар таҳқиқоти илмӣ шарҳи «ҷаҳонбинии иттилоотӣ» чунин аст: «малакаи таҳлили ҳолатҳое, ки дар олами мусор вобаста аз фаҳмиши худи имконияти майдони иттилоотӣ, донишҳо ва тасаввуроти худ мебошад»². «Ҷаҳонбинии иттилоотӣ» ин дарки шахсият дар масъулият барои бунёди ҳолати ҳамоҳангӣ иттилоотӣ мебошад³. Чунин шакли фаҳмиш бунёди манзараи томи оламро, ки ба дарки пурраи муҳити иттилоотии тағиирёбанд ва нақши инсон дар он ҷавобгӯ мебошад, фаро мегирад.

Имрӯз зарур аст, ба чунин сифати нави ҷаҳонбинии одамон – фаҳмиши нақши муайянкунандай иттилоот ва равандҳои иттилоотӣ дар ҳодисоти табиат, дар ҳаёти ҷомеа, ниҳоят дар дар фаъолияти худи инсон дикқати ҷиддӣ дод. Дар ин радиф муносибати арзишманд чи ба иттилоот, маҳсули иттилоотии бунёдшуда ва истифодашаванда, чи ба

¹ Басалаева О.Г. Специфика информационной реальности в информационной картине мира [Текст] / О.Г. Басалаева // Вестник КемГУКИ 29/2014. – С. 76-81.

² Гершунский Б.С. Образовательно-педагогическая прогнозистика. Теория, методология, практика: учебное пособие [Текст] / Б.С. Гршунский. – М., 2003. 764 с.

³ Данильчук Е.В. Методическая система формирования информационной культуры будущего педагога // автор. дисс. докт. пед. наук: 13.00.02. [Текст] / Е.В. Данильчук. – Москва. 2003. – 44 с.

воситаҳои техникий ва технологияҳои нави иттилоотӣ, ки нишонаи асосии ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ мебошад, аҳамияти қалон дод. Ба андешаи М. Елинер қобилияти хулоса баровардан, таҳлили ва муносиб намудани иттилоот ба инсон «барои ташаккули ҷаҳонбинии том бо туфайли дуруст ва мувоғиқ гузоштани диққат ба воқеияти объективӣ» имконияти бештарро медиҳад¹.

Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки дар шароити барзиёдии иттилооти идоранашаванда, ғавғо ва муноқишаҳои иттилоотӣ, ҷунбуҷул ва фиреби шуури ҷамъиятӣ, зарур аст, ки насли ҷавонро фаҳмиш, баробар, ҳаммонанд карда тавонистан ва мавқеъгирии аломатҳои ҳаётини худро омӯзонид. Ба ибораи дигар, дар насли ҷавон бояд малакаи иттилоотӣ андешидан, интиқодӣ наздик шудан ба анбӯҳи иттилоот, малакаи баровардани хулосаҳои мантиқиро ҳамчун унсурҳои ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ташаккул дод².

Ҳамин тарик, ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳои ҳаётӣ, арзишҳои шинохта, фаҳмиш оид ба нақш ва масъулияти фард дар назди ҷомеа дар қарни рушди бошиддати иттилоотӣ фаъолияти андешаронӣ ва назоратии фаъоли фардро дарбар гирифтааст.

---

¹ Елинер И.Г. Мультимедийная культура и современное общество [Текст] / И.Г. Елинер. – Санкт – Петербург, 2008. – С. 183.

² Руденко Ю.А. Формирование информационного мировоззрения современного студента [Текст] / Ю.А. Руденко // Профессиональное образование в России и за рубежом. №1 (13), 2014. – С. 69-71.

3. 2. Нақши ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дар ташаккули маърифат ва ҷаҳонбинии ҷавонони тоҷик

Аз таҳлил ва муҳокимаҳои зикргардида дар бобҳои боло маълум гардид, ки аксари олимон, муҳаққиқон ва коршиносони хориҷӣ ва ватанӣ зарурати ташаккули минбаъдаи ҷаҳонбинии нави иттилоотиро ҳамчун масъалаи мубрами илмӣ-фалсафӣ ба миён гузаштаанд. Таҳқиқот ва хулосаҳои мазкурро оид ба зарурати минбаъд ташаккул додани ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ба инобат гирифта, дар зербоби мазкур моявза мебаранд. Таҳқиқоти ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ба маърифат ва ҷаҳонбинии инсон, махсусан ҷавонон, ки имрӯз дар олами афзояндаи иттилоот ва манбаъҳои гуногуни иттилоотӣ қарор доранд, мегузарем. Имрӯзҳо дикқат бештар ба фазои иттилоотӣ дода мешавад, ки хоси асри моявза мебаранд. Дар ин замина, ки иттилоот аз соҳаи сарватҳои иловагӣ ба соҳаи сарватҳои ҳатмӣ гузаштааст, нақши он комилан тағйир ёфта истодааст. Пештар агар фазои иттилоотӣ танҳо бо миқдори сарчашмаҳои маҳдуд, масалан китобҳои динӣ, ташаккул меёфт, имрӯзҳо миқдори сарчашмаҳои иттилоотӣ бехудуд гардidaast. Дар баробари ин, иттилоот ҳамчун объекти моликият баромад намуда, иттилооти саҳех, пурра ва эътиимоднок баробари дигар воситаҳои қиматбаҳо ва ҳатто гаронтар аз нафту тилло дониста мешавад.

Имрӯз сухан рондан оид ба сифати нави ҷаҳонбинии шаҳсият, монанди фаҳмиши нақши муайянкунандай иттилоот ва равандҳои иттилоотӣ дар ҳаёти ҷомеа, махсусан, дар фаъолияти ҷавонон, ташаккул ва зуҳуроти ҷаҳонбинии онҳо дар илм ва фалсафаи муосир ҳамчун масъалаи калидӣ эътироф гардidaast. Насли ҷавони имрӯза қарib, ки дар мавқеи маргиналӣ қарор дорад, чунки олами атроф, муносибати одамон, низоми арзишҳо ниҳоят зуд тағйир ёфта истодаанд, барои мутобиқ шудан ба муқаррароти имрӯза ба инсон фурсат намерасад. Имрӯзҳо барои ҳеч як фард маҳфӣ нест, ки ҷомеаи имрӯзаи тоҷик дар давраи нави иттилоотии рушди худ қарор дорад. Ҷомеаи нав баамаломада тарзи нави истеҳсолотро ба миён меорад, ки дар он дониш

ва иттилоот арзишҳои асосӣ гардида, механизми нави бевоситаи истифода ва корбарии онҳо дар соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ бунёд мегардад¹.

Дар доираи механизми нави зикргардида, талабот ба дониш боз ҳам баланд мегардад, ки ин дар навбати худ муносибати хирадмандонаи ҷомеа ва табиат, фарҳанг ва ҷомеа, ҷомеа ва фарди алоҳидаро тақозо менамояд. Махсусан, аз ин хотир, дар раванди ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ муроҷиат ба проблемаҳои аҳамият ва нақши ҷаҳонбинии нав дар ташаккули маърифати инсон ба таври объективӣ зарурӣ мегардад. Тарзи нави иттилоотии ҳаёт, ки ҳама гуна зоҳиршавии он бо фаъолияти иттилоотии ба технологияҳои муосири иттилоотӣ асосёфта алоқаманд мебошад, инсон, талабот, манфиатҳо, ақидаҳо, муқаррароти арзишии ўро тағиیر медиҳад. Барои инсон ташаккули қобилияти эҷодӣ, малакаҳои тафаккури таҳлилӣ, системавӣ ва мубоҳисавӣ, амалигардонии имконияти баланди мувоғиқ, рафтори таҳаммулпазирӣ дар ҷомеа ниҳоят муҳим мегарданд.

Инсоният дар атрофи худ он қадар иттилоотеро ҷамъоварӣ намудааст, ки аз барзиёдӣ таъсири номатлуби онро ба организми худ пай намебарад, ҳоло он ки як вақтҳо иттилооти хурд арзиши ниҳоят баланд дошт, чунки пештар Интернет, телевизион ва радио ҳамчун манбаи иттилоот баромад наменамуданд. Ҳатто дар фазои илмӣ барои дастрасӣ ба китобҳо, мақолаҳо муҳаққиқон маҷбур буданд моҳҳо интизорӣ кашанд. Дар солҳои 70-уми асли гузашта инқилоби ҷоруми иттилоотӣ ба амал омад, яъне телефон, радио, телевизион, баъдан, Интернет илова гардид ва мубодилаи иттилоотӣ миқёси глобалиро ба ҳарчи камтарини вақт қасб намуд. Аммо баробари афзоиши миқдори иттилоот аҳамият ва судмандии иттилоот коҳиҷ мейёбад. Дар садсолаи охир суръати коркард, мубодила ва таҳвили иттилоот зиёда аз 100 баробар афзудааст.

---

¹ Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний [Текст] / Г. Бехманн // пер. с нем. А.Ю. Антоновского, Г.В. Гороховой, Д.В. Ефременко, В.В. Каганчук, С.В. Месяц. – М.: Логос, 2010. – С. 109.

Барзиёдии иттилоот дар фаҳмиши он мушкилӣ эҷод намуда, маъни онро нодуруст ва ғалат маънидод менамояд, ҳатто метавонад маъни онро пурра баръакс фаҳмонад. Дар пасманзари анбӯҳи иттилооти нодуруст воқеият метавонад норавшан қарор гирад. Майнаи сари инсон дигар имкони пурра аз худ намудани ҳамаи иттилоотро надорад, вай танҳо метавонад дар хотир гирад, ки иттилоот дар қучо нигоҳ дошта мешавад. Инсон бояд маълум намояд, ки қадом иттилоот дар чунин шароит барои ӯ муҳим аст. Муҳаққиқон муайян намудаанд, ки микдори зиёди иттилоот, ки аз сарчашмаҳои гуногун ба сари инсон бор мегардад, майнаи ӯ дигар қобилияти дарки микдори зиёди иттилоотро надорад. Ҳамчунин, доимо дар ҳолати гарқи андеша қарор доштани майна ба кори организм зиён мерасонад. Ҳамзамон ҳеч як инсон, давлат ва ҷомеа низ аз ҳуҷуми иттилоот ва равандҳои иттилоотӣ дар канор буда наметавонад, чунки иттилоот бо роҳҳои гуногун тариқи маводи чопӣ, радиоӣ, телевизионӣ, телефон, компьютерҳо, одамони дигар ва ғайра мустақиман ба инсон ва утоқи кории ӯ ворид мешавад. Дар ҳолати ба андешаи иттилооти нолозим банд гардидани майна дигар неру барои масъалаҳои асосӣ намемонад.

Яке аз масъалаҳои рӯзмурра, ки воқеият дар назди инсон мегузорад, ин масъалаи инсон дар олами тағйирёбандай нав мебошад. Инсон садсолаҳо бо ҳодисоти табиат мутобиқ шуда, ҳаёти иҷтимоии худро бунёд намуд, ҳамзамон имконияти ниҳодӣ, технологӣ ва интеллектуалии худро зиёд намуда истодааст. Ҳамчун натиҷа инсон имрӯз аз табиати дуюми оғаридаи худ вобаста гардида истодааст. Дигаргуншавии номутаносибии ҳастии инсон ва ҳусусиятҳои глобалии неру ва имконияти фавқутабии ба инсон дастрас имрӯз ба таври равшан аён аст. Оид ба ин масъалаҳо аксари муҳаққиқон, ки миёни онҳо футурологи амрикоӣ Л. Мэмфорд¹, ҷомеашиноси фаронсавӣ Ж. Эллюл¹,

¹ Mumford L. The Myth of the Machine. Technics and Human Development. – N.Y., 1967.

¹ Эллюль Ж. Другая революция. [Текст] / Ж. Эллюль // Перевод на русский язык: В.В. Бибихин. // Новая технократическая волна на Западе. Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1986. – 456 с.

файласуфи олмонӣ К. Ясперс¹ мебошанд, пешакӣ огоҳонида буданд.

Пӯшида нест, ки технологияҳои иттилоотӣ имрӯз ҳам зоҳиршавии пешрафт ва ҳам заифии инсон, қиширҳои чомеа, аз ҷумла, ҷавонон мебошанд. Аз як тараф, истифодаи онҳо дарҳол имконияти олотӣ, технологӣ ва зеҳни одамон (ҷавонон)-ро пурзӯр менамояд, неруи эҷодии онҳоро барои амалишавии бомуваффақият дар ҷомеа тавоно месозад. Аз тарафи дигар, тавре ки таҷриба нишон медиҳад, дар шароитҳои афзоиши барзиёдии иттилоот барои ташаккули амсилаи мувоғики рафтор дар ҷомеа ба инсон мушкилӣ меорад, ҳифзи иҷтимоии инсон бештар коҳиш меёбад ва ҷаҳонбинии ў боз ҳам номувоғик мегардад. Технологияҳои иттилоотӣ ба ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи муосири иттилоотӣ ворид шуда, имконият ҷунбуҷули шуури ҷамъиятий ва рафтори инсонро тавлид менамоянд. Вобаста ба ин, муҳаққиқи ватанӣ Маҳмадизода Н.Д. зимни таҳлили масъалаи тарғибу ташвиқӣ ғояҳои ифратӣ ва таъсири онҳо ба шуури ҷавонон дар фазои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ одилона қайд менамояд, ки «... воқеяти нави иттилоотӣ-коммуникатсионии ҷаҳонӣ тақозо менамояд, ки дар Тоҷикистон муносибатҳо ва равишҳои нави ҳамкориҳои мутақобила бо ҷавононро ба роҳ монем ва ба ин минвол пеши роҳи тарғиботу ҷалбнамоии ҷавононро ба сафи гуруҳҳои динӣ-ифротгарӣ гирем»². Ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафи мазкур, пеш аз ҳама дар ҷавонон ташаккули маърифат ва ҷаҳонбинии нави иттилоотии ба донишҳои илмӣ асосёфта зарур ва амири воқеӣ мебошад. Аҳамияти ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ, хусусан барои ҷавонони тоҷик ба он асос меёбад, ки имрӯзҳо ҳузури онҳо дар фазои иттилоотӣ, шабаки Интернет бештар буда, барои ҳабардор шудан аз воқеаҳои сиёсии ҷаҳони муосир сарчашмаҳои интренетӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ рӯ меоранд. Ҳамзамон,

¹ Ясперс К. Современная техника. [Текст] / К. Ясперс // Перевод на русский язык: В.В. Бибихин. // Новая технократическая волна на Западе. Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1986. – 456 с.

² Маҳмадизода Н.Д. Зоҳиршавии ифротгарии динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгории он (таҳлили фалсафӣ иҷтимоӣ): дисс. докт. илм. фалсафа: 09.00.11. [Матн] / Н.Д. Маҳмадизода. – Душанбе. 2020. – С. 201.

химояи фазои иттилоотӣ дар Интернет амалан ғайриимкон буда, истифодаи ғайрисамараноки техника ва технологияҳои иттилоотӣ, Интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ба зарари шахсии онҳо табдил меёбад.

Бо шарофати имконияти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз як тараф, маҳдудияти фазоӣ-вақтӣ аз байн рафта, мардум дар саросари ҷаҳон аз имкони дастрасии мустақим ба рӯйдодҳои муҳими ҷомеа барҳӯрдор мегарданд. Аммо, аз тарафи дигар, ҳавфи ҷиддӣ барои инсоният дар ҷомеаи иттилоотӣ ба он алоқаманд аст, ки рушди шабакаи глобалии телевизион, иртиботи компьютерӣ, радиоалоқа ва дигар низомҳои компьютерӣ дар таъсиррасонӣ ба шуuri ҷамъиятӣ, фиребу ҷунбуҷули шуур имкониятре барои гурӯҳҳо ва шахсони манфиатҳоҳ бунёд менамояд. Аз рӯйи моҳияти равонии худ одамон бисёр таъсирбахш мебошанд, аз ин хотир ба таъсиррасонии ҳадафмандонаи равонӣ дода мешаванд. Оид ба самаранокии он, масалан, натиҷаҳои маъракаҳои интиҳоботӣ дар органҳои гуногуни ҳокимијат, инчунин, истифодаи васеи намоиши пурарзиш дар барномаҳои телевизионӣ гувоҳӣ медиҳад. Муҳаққики ватани Ш.Т. Бехбудов одилона қайд менамояд, ки «...дастрасӣ ба технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ тавассути телефонҳои мобилиӣ, Интернет ва васоити электронӣ дар саросари ҷаҳон ба таври назаррас тавсеа ёфтааст. Амнияти иттилоотӣ барои ҷомеаи иттилоотӣ ба як мушкили ҷиддӣ табдил ёфта, мубориза бо таҳдидҳои амниятӣ, ки ба шахси одӣ низ даҳл доранд, мустақиман ё ғайримустақим ба масъалаи амнияти инсон дар ҷомеаи иттилоотӣ хос мебошад. Ин таҳдидҳо метавонанд ба тарсонидан, яъне бехатарии шахсӣ ва таҳдид ба корбарони Интернет, вайрон кардани ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсии онҳо ва ё поймол кардани озодии корбарони Интернет, ки ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ

ва фарҳангии онҳо, ҳуқуқҳо ба таҳсилот, тандурустӣ ё рушд дахл доранд, работ дошта бошанд»¹.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ фазои нави иттилоотиро ба вуҷуд овард, ки инсон дар он зери таҳди迪 манбаҳои гуногуни иттилоот қарор мегирад. Вобаста ба ин, вақтҳои охир фазои иттилоотӣ майдони барҳӯрд ва муборизаи шахсиятҳо, давлатҳо, гурӯҳҳо ва қувваҳои гуногун гардидааст. Афзоиши нақши фазои иттилоотӣ ба боз ҳам таъсироти номатлуб ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ бурда мерасонад. Чунки универсалий будани иттилоот имкон медиҳад онро барои ворид гардидан ба дигар фазо (сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, низомӣ) истифода бояд бурд. Иштироки фаъолонаи субъектон дар фазои иттилоотӣ, маҳсусан, ҳузури онҳо дар Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ки ҳоло идоранашаванда гардида истодааст, ба бартарӣ ва ҳукмфармой пайдо кардан дар воқеяти амалии сиёсиву идораи фазои иттилоотии ҷомеа бурда мерасонад, ки ин имкониятре гурӯҳҳои номатлуби экстремистию террористӣ бештар истифода мебаранд. Аз ин хотир, нақши афзояндаи фазои иттилоотӣ дар дилҳоҳ вазифаҳои дар назди ҷомеаи муосир қарордошта (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, низомӣ) моро ба он водор менамояд, ки ба ин васила диққати бештар дихем. Ин технологияҳои муайяни иттилоотӣ мебошанд, ки дар доираи онҳо гузариш аз соҳаи иттилоотӣ ба дигар соҳаҳо амалӣ мегардад, зимнан, ин тавассути такя ба шуури ҷамъиятӣ, маҳсусан, қишири осебпазири ҷомеа – ҷавонон амалӣ карда мешавад.

Имрӯз тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ дар заминай таъмини технологияҳои навини иттилоотӣ дар сиёсат пайваста бо парадигмаҳои ҷомеаи иттилоотӣ зиндагӣ доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ шабакаи Интернет ба таври васеъ доираҳои гуногуни аҳолиро фаро гирифта, мамлакатро ба фазои иттилоотии ҷаҳонӣ пайваст менамояд.

---

¹ Бехбудов Ш.Т. Информационная реальность в парадигме антропологических ценностей человека с современном обществе // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / Ш.Т. Бехбудов. – Душанбе, 2021. – 56 с.

Технологияҳои иттилоотӣ ахбор ва иттилоотро ба неруи мутаҳаррике табдил додааст, ки он дар пешрафти ҷаҳони муосир нақши муйянкунандаро пайдо намудааст. Ҳамзамон бо дигаргун шудани набзи сартосарии ҷаҳон фаъолиятҳои инсонӣ ҳам ҷилои дигар гирифта истодааст. Аз ҷумла, фаъолияти онлайнӣ, ки ба фазои амнияти иттилоотии қишварҳо даҳлпазир гардидааст. Дар ин замина, дар қатори аз ҷангҳо ва барҳӯрдҳои анъанавии мусаллаҳона падидай нави «ҷангги иттилоотӣ» бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ бо мақсади амалӣ намудани назарфиребии сиёсӣ, ба роҳ мондани тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгарой ва анҷом додани ҳуҷумҳои иттилоотӣ истифода мешавад, ки ба суботи сиёсӣ ва амнияти иттилоотии ҷомеа ҳавфу ҳатари зиёд дорад. Ҷунон ки муҳаққики ватанӣ Ф.А. Холиков қайд менамояд: «... дар ҷунун шакл истифода гардидани технологияҳои иттилоотиро мо дар мисоли ҷангҳои иттилоотию психологӣ ва ташкил намудани инқилобҳои ранга дида метавонем»¹.

Айни замон ба таври васеъ ва бо суръати баланд паҳн гардидани иттилооти носаҳех ва бардуруғ таҳдиди воқеӣ ва пуриқтидор ба амнияти иттилоотии ҷомеа дониста мешаванд. Инро дар мисоли ҳодисаҳо, аз қабили муноқишаи марзӣ миёни Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон, давраи паҳншавии бемории фарогири коронавирус ва амсоли инҳо дидан мумкин аст, ки бо паҳн намудани иттилооти носаҳеху иғвоангез ба шуури ҷамъиятӣ таъсири манғӣ расонида, ҷомеаи моро гайриинтизор ба давраи нави зист ворид намуд. Ин раванд бевосита ба ҳалалдор шудани вазъи амнияти иттилоотии қишварҳо, баҳусус, фазои иттилоотии Тоҷикистон бетаъсир намонд. Воқеист, ки аз вазъияти бавуҷудомада баъзеҳо суд мечӯянд ва иттилооти носаҳеху ваҳмафканро паҳн менамоянд. Дар ин замина, барои иттилооти дурустро аз нодуруст фарқ кардан мебояд ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ дошта, ба иттилоот ва сарчашмаи он шубҳанок ва интиқодӣ нигарист. Ҳаёт, муносибатҳо

¹ Холиков Ф.А. Таҳдидҳои иттилоотӣ ва шаклҳои захиршавии онҳо [Матн] / Ф.А. Холиков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҷамъиятӣ. 2021. №1. – С. 173.

мисли пешин нахоҳад буд, чунки имрӯз ин равандҳо бори дигар нишон доданд, ки дар ҳақиқат баранда он кишваре метавонад бошад, ки аз уҳдаи идораи иттилоот баромада метавонад. Имрӯз пешрафти илм имкон медиҳад, ки тариқи як технология на танҳо ниҳоду кишвари алоҳида, балки метавон дунёро идора кард. Зоро, паҳншавии босуръати иттилоот дар фазои иттилоотӣ тавассути истифодаи ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ ва Интернет имконияти паҳн гардидан ҳама гуна иттилооти иғвоангезро бисёр сода менамояд.

Муҳаққики дигари ватани Ҳ.Қ. Сафарализода зимни омӯзиш ва таҳлили таъсири кибертероризм ва киберэкстремизм, ки ташкилкунандагони онҳо субъектҳои муҳимтарини ҷангҳои иттилоотӣ мебошанд, дикқати зарурӣ дода, бо дарназардошти шарту шароити давлатҳои муҳталиф ба ин масъала баҳои воқеӣ додааст. Ба андешаи ў, дар мамлакатҳои тараққикарда таъсири кибертероризм бештару таъсири киберэкстремизм камтар аст. Дар кишварҳои рӯ ба инкишоф, ҳолати баръаксро мушоҳида намудан мумкин аст. Мамлакатҳои тараққикарда дорои инфрасохтори иттилоотии мураккаб ва системаҳои иттилоотии гуногунсamt мебошанд, ки одатан кибертерористон ба системаҳои иттилоотӣ ҳуҷумҳои кибернетикӣ анҷом дода, фаъолияти муназзами системаҳои мазкурро вайрон месозанд. Аммо, аз он сабабе, ки маърифати иттилоотию коммуникатсионии аҳолӣ, маданияти сиёсию иҷтимоии онҳо то дараҷаи зарурӣ ташаккул дода шудааст, ба доми худ афтонидани чунин одамон аз ҷониби экстремистон кори хеле мушкил аст. Дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ҳолати баръаксро мушоҳида намудан мумкин аст¹.

Имрӯзҳо воситаҳои нави иртиботи оммавӣ амалан тамоми оламро бе маҳдудияти фазой-вақтӣ, синнусолӣ ва дигар мансубиятҳо тавассути риштаҳои ноаён мепайвандад, ки ин, албатта, ба ҷангҳо, зиддиятҳо ва барҳӯрди иттилоотӣ ҷомеаро дучор мегардонад. Ин омилҳо ба таври

¹ Сафарализода Ҳ.Қ. Кибертероризм как угроза национальной безопасности [Текст] / Ҳ.Қ. Сафарализода // Вестник таджикского национального университета. – Душанбе. 2017, №2/4-2. – С. 274.

гуногун шарх ёфта, ҳамчун зухуроти номатлуб шиддат гирифта, чи ба шахсиятҳои алоҳида ва чи ба тамоми инсоният таҳдидҳои ҷиддӣ арзёбӣ мегарданд. Майдони муборизаҳо ва ҷангҳои иттилоотӣ доимо васеъ гардида, аз доираи ҳолатҳои анъанавии низоъҳои ҳарбӣ берун мебарояд¹.

Вобаста ба ин иттилоот ҳамчун яроқ ва технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ, ба сифати воситаи амалӣ намудани он истифода мешаванд.

Паҳн намудани иттилооти носаҳеху бардуруғро тавассути ВАО ва Интренет дар кишварҳои гарбӣ «Fake News» ё «ҳабарҳои сохтаю бофта» меноманд. Чунин тарзи иттилоот барои таъсир расонидан ба шуури ҷамъиятӣ, дигаргун намудани тасаввуроти одамон нисбати ҳодисаю воқеаҳо ва бо ин роҳ тағиیر додани рафтори одамон мебошад².

Мафҳуми «fake» дар забони тоҷикӣ маъноҳои «қалбакӣ», «сохтакорӣ», «ғайриаслӣ»-ро ифода менамояд. Муҳаққиқони рус А.В. Манойло ва А.Э. Попадюк бар он назаранд, ки «ҳабарҳои сохтаю бофта иттилооти таъсиррасоне мебошанд, ки дар атрофи масъалаҳои мавҷуднабуда ҳангома барпо менамоянд. Аз ин рӯ, ҳабарҳои носаҳех ва бардуруғ рӯз то рӯз зиёд гардида, ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба шуури одамон хеле хатарнок мешаванд»³.

Дар шароити муосир сомонаҳои интернетӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, видеопорталҳо ва саҳифаҳои интернетӣ сарчашмаи асосии паҳншавии иттилооти носаҳех, бардуруғ ва иғвоангез мебошанд. Дар ин замина, созмонҳои эстремистиву террористӣ бо таъсиси шабакаҳо ва сомонаҳои интернетии худ ба суботи сиёсӣ ва амнияти иттилоотии мамлакат ҳавфу ҳатари бештар доранд. Гузашта аз ин, суръати паҳн гардидани иттилооти носаҳех ва иғвоангез аз суръати паҳншавии иттилооти расмӣ ҷандин маротиба зиёдтар аст. Зоро барои ташхис ва таҳрири ин гуна

¹ Кудинова А.Е. Информационно-психологическая война [Текст] / А.Е. Кудинова. – М.: МОФ ЭТЦ, 2013. – С. 7.

² Головацкая О.Е. Значение и происхождение термина «Fake news» [Текст] / О.Е. Головацкая // Коммуникология. – 2019. – Т.7. – №2. – С.143.

³ Манойло А.В. Зарубежные научные подходы к исследованию «фейковых новостей» в мировой политике [Текст] / А.В. Манойло, А.Э. Попадюк // Россия и современный мир. – 2020. – №2 (107). – С. 290.

иттилоот вақти зиёд ва заҳмати зиёд зарур намешавад. Чунин навъи ҳуҷумҳои иттилоотӣ ба он хотир амалӣ карда мешаванд, ки ҷомеаро ба қиҷрҳо чудо намоянд, онҳоро дар муқобили якдигар қарор диханд ва бо ин роҳ суботи сиёсӣ ва тартиботи ҷамъиятиро аз байн баранд. Айни замон барои аз байн бурдани суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамин гуна дурӯғпардозӣ ва иғвоангезӣ аз ҷониби фаъолони ташкилоти террористиу экстремистии «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Паймони миллии Тоҷикистон» ва «Гурӯҳи 24» ба мушоҳида мерасад. Дар баробари онҳо, инчунин, як зумра ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои террористиу экстремистии дигар низ дар муқобили амнияти иттилоотӣ ва суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷунин корҳо машгуланд. Онҳо меҳоҳанд ҳашму ғазаби қиҷрҳои гуногуни ҷомеаро дар муқобили давлату ҳукumat ба вучуд оваранд, муҳолифони сиёсати пешгирифтаи давлатро зиёд намоянд ва дар маҷмуъ, дар ҷомеа фазои тарсу ҳарос ва ноумедиро ҳукмфармо созанд¹.

Созмон ва ҳаракатҳои террористӣ аввал фаъолияти худро дар фазои иттилоотӣ фаъол сохта, ба шуури омма ворид мегарданд, яъне аввал муҳосираи фазои иттилоотӣ ё худ ҳокимияти иттилоотӣ, сипас, ҳокимияти воқеиро меҳоҳанд ба даст оранд.

Ин нуқтаро Президенти қишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми суханронӣ дар мулокот бо ҷавонони мамлакат таъкид намуда, қайд кардаанд, ки «Барои касе пӯшида нест, ки имрӯз дастовардҳои муосири технологӣ дар баробари осон намудани фаъолият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт шароитро барои роҳандозӣ намудани шаклу шеваҳои гуногуни расонидани зиён ба худи инсоният фароҳам сохтаанд. Ҳусусан, барои раҳгум соҳтани наврасону ҷавонон ва ба сафи гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ ҷалб кардани ин қишири осебазир аз шабакаи Интернет ба таври васеъ истифода бурда мешавад»¹.

¹ Холиков Ф.А. Таҳдидҳои иттилоотӣ ва шаклҳои заҳиршавии онҳо [Матн] / Ф.А. Холиков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҷамъиятий. 2021. №1. – С. 176.

¹ Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулокот бо ҷавонони қишвар. 1.05.2021. [Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25799> (санаси муроҷиат 16.08.2021)

Сиёсатшиноси ватанӣ А.Н. Муҳаммад дар ин маврид иброз медорад, ки «ба даст овардани иттилоот, манбаъҳои иттилоотӣ ва технологияҳои муосир ҳадафҳои аслиӣ ва ниятҳои бади киберчинояткоронро ташкил медиҳанд. Зоро сарчашмаҳои мазкур имкон медиҳанд, ки киберчинояткорон дар фазои иттилоотӣ на танҳо ниятҳои худро амалӣ намоянд, балки ба дигар амалҳои ифротгароию террористӣ даст дошта бошанд»¹.

Барои аксарият Интернет воситаи мусоиди ба даст овардан ва паҳн намудани иттилоот гардидааст, дар робита бо ин ташкилкунандагони ҷанги иттилоотӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва комёбихои худ чунин олоти тавоно – Интернетро истифода мебаранд. Дар мулоқоти зикргардида бо ҷавонони кишвар Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд: «Бо таъсири шабакаҳои муҳталифи иҷтимоӣ ва дигар воситаҳои иттилоотӣ баъзе аз ҷавонони сустиродаву ноогоҳи мо ба доми гурӯҳҳои манфиатҷӯ афтида, ба миллату Ватани худ хиёнат меқунанд, ба обрӯи мамлакат дар арсаи байналмилаӣ иснод меоваранд, падару модарон ва наздиконашонро дар байни ҷомеа шармсор месозанд. Бахусус, дар шароити имрӯза, ки талоши тамоми қувваҳои иртиҷоиву ифротӣ барои таъсиррасонӣ ба мағкураи ҷавонон ва моил сохтану истифодаи қувваи бузурги онҳо барои амалӣ намудани ҳадафҳои муғризонаи худ равона шудааст, ҷавонони мо бояд бисёр ҳушӯр бошанд, зирақии сиёсиро аз даст надиҳанд ва манфиатҳои милливу давлатиро ҳатто як лаҳза ҳам фаромӯш накунанд»².

Интернет фазои идоранашавандай иттилоотист, аз ин рӯ барои ташкилкунандагони ҷанги иттилоотӣ имконияти зеринро фароҳам меорад:

---

¹ Муҳаммад А.Н. Киберпреступление как явление кибертерроризма: сущность и его современные особенности [Текст] / А.Н. Муҳаммад // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – 2017. № 3-1. – С. 57.

² Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонони кишвар. 1.05.2021. [Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25799> (санаси муроҷиат 16.08.2021)

– анонимӣ будан. Тавассути Интернет метавон образ ва қаҳрамонҳои тахаюлиро оғарид, ки аудитория онро ҳамчун воқеяти реалиӣ дарк ва қабул намояд, дар онҳо боварии зиёдро ба вучуд орад;

– таъсири бисёрсамта доштан. Як идея ё андешаро метавон ҳамзамон дар якчанд майдон (сомонаҳои интернетӣ) намоиш дод.

Тавре дар зербоби пешин қайд намудем, рушди ҷомеаи иттилоотӣ, афзоиши бошиддати миқдори иттилоот дар ҷомеа тамоюли номатлуби дигар - нобаробарии иттилоотиро ба миён меорад, ки, албатта, ин ба ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ монеъ мешавад. Махсусан, инро ба таври равshan дар мисоли чи давлатҳои алоҳида ва чи дар миқёсӣ сайёра мушоҳида намуд. Вобаста ба вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва мавқеи ҷойгиршавӣ на ҳама қиширҳо ва аҳолӣ ба иттилоот ва манбаҳои иттилоотӣ дастрасии баробар доранд. Аз ҷумла, телевизион, радио, Интернет ва дигар воситаҳои дастрасӣ ба иттилоот ва хизматрасониҳои иттилоотӣ на дар ҳама манотик фаъол мебошад. Аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин омил ба он шиддат мегирад, ки қисми бештари аҳолии мамлакат дар дехот зиндагӣ намуда, сатҳи забондонӣ, маърифати корбариӣ дар фазои Интернет дар онҳо нисбат ба сокинони шаҳр пасттар мебошад. Фонди маълумот ва бойгониҳои иттилоотӣ, китобхонаҳои электронӣ, сомонаҳои аҳборотӣ дар шабакаҳои Интернет бо забонҳои ҳориҷӣ аслан ташаккул ёфтаанд, фаъол набудани контенти миллӣ низ ба ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонони мо, бинобар сабаби дар сатҳи паст қарор доштани забондонии онҳо монеъ мешавад. Ҳамзамон дар шароити имрӯза дастрасии бештар ба иттилоот аз дараҷаи саводнокии истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, махсусан компьютерҳо низ вобастагӣ дорад.

Раванди ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҳамчун натиҷаи ин раванд шакл, навъ ва миқёси таҳдиду ҳатарҳоро ба амнияти миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ куллан тағиیر додаанд. Бо шарофати рушди ВАО ва шаклҳои нави он Интернет, ки бештар ба ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ,

коркард ва паҳн намудани иттилоот сару кор дорад, инфраструктураи иттилоотии давлат ва ҷомеа боз ҳам мураккабтар гардида истодааст. Илова бар ин, Интернет фазои иттилоотии идоранашаванд, мавқei бархӯрд ва муборизai иттилоотӣ, роҳи осони мағзшӯи чавонон тавассути ҳар гуна иттилооти бардурӯf мебошад. Зимни ин гуфтаҳо дар доираи консепсияи амнияти миллии давлатҳо «амнияти иттилоотӣ» нақши асосӣ гирифтааст. Ба гуфти муҳаққиқи рус В.Г Афанасев матбуот, радио, телевизион силоҳи муҳими таъсиррасонӣ ба мафкураи одамон аст, ки онро наметавон бо ҷизи дигар муқоиса кард¹.

Воқеан, бо воситаи тарғиботи сартосарӣ, ки тавассути матбуот ва воситаҳои электронии аҳбор, Интернет сурат мегирад, ба ҷомеа афкори муайянे бор гардида, ҳамзамон аҳлоқи ҷамъиятӣ, соҳторҳои нигоҳдорандай он вайрон карда мешаванд. Вақте ки сухан дар ҷанги иттилоотӣ маҳсус истифода мешавад, вай барои инсон неруи ҳаробкунандагӣ дорад. Феълан дар шароити имрӯзai ҷанги иттилоотӣ, ки дар як вақт ҳам хабари воқеӣ ва ҳам хабари дурӯf аз ҷониби ВАО паҳн мешавад, амнияти ҷомеа зери хатар мемонад. Маълумоти дурӯғро дар ҷанги иттилоотӣ дезинформатсия мегӯянд, ки ба мақсадҳои гуногун паҳн карда мешавад. Ҳадафи иттилои воқеӣ – ин ба аудитория расонидани ҳақиқат, некиву кумак кардан дар баромадан аз вазъият аст. Ҳадафи иттилои дурӯf бошад, фиребгарӣ ва иғвою фитна аст. Дезинформатсия, яъне маълумоти дурӯf чунон устокорона истифода мешавад, ки ба ҳақиқат будани вай шубҳа намемонад. Баъзан вақт муаллифи воқеии дезинформатсия ва манбаи онро муайян кардан хеле мушкил аст. Гурӯҳои манфиатҳоҳ дезинформатсияро барои табақаҳои ҷомеа ба таври хоса омода мекунанд. Зоро ба ҳамон як хабари дурӯf на ҳама бовар мекунанд. Ҳабари дурӯгу таҳрибкор тавассути шабакаҳои гуногун паҳн карда мешавад. Масалан, агар баъзе хабарҳо тавассути

---

¹ Афанасьев В.Г. Научно-техническая революция, управление, образование [Текст] / В.Г. Афанасьев. – М., Политиздат. 1972. – С. 226-231

овоза паҳн карда шаванд, иттилои дигар аз тариқи ВАО-и давлатӣ ё хусусӣ, Интернет паҳш мегардад.

Дар давраи Ҷанги дуюми ҷаҳон аксари кишварҳо аз дезинформатсия хеле хуб истифода мекарданد ва ба натиҷаҳои дилҳоҳ ҳам ноил шуда буданд. Масалан, Ҷопон он вақт ба 22 забони ҳориҷӣ барномаи радиоӣ паҳш карда, бо иттилои дурӯғ Амрико бовар қунонид, ки нерӯҳои вай ягон амалиётро тарҳрезӣ намекунад. Вале дар ҳамин ҳол соли 1941 ба базаи ҳарбии ИМА дар Пирл-Харбор ҳучум карда, нерӯҳои баҳрии онро торумор намуд. Ҳамон вақт дар худи Ҷопон бошад, шунидани радиоҳои ҳориҷӣ мамнӯъ буд. Аз ҳамин ҳосияти дезинформатсия кишварҳои абарқудрат барои расидан ба аҳдофи худ тавассути ВАО истифода мебаранд.

Бо пайдо шудани алоқаи кайҳонӣ имрӯз дар қурраи замин минтақае нест, ки мавҷҳои радиоӣ, телевизионӣ ва шабакаи Интернет ба он ҷо нарасанд бошанд. Аз ин рӯ, радио, телевизион ва Интернет бо нишондоди паҳн кардани иттилоот, арzon будани истифодаи онҳо ва дастрасӣ ба мардум яке аз беҳтарин воситаҳои суханпарокандакунӣ, магзшӯии аҳолӣ, барангҳектани низоъҳои иттилоотӣ, заҳролудкуни мафкураи ҷомеа ва дигар амалҳои номатлуби монанд ба инҳо маҳсуб мешавад. Набояд фаромӯш кард, ки дар вақти ҷанги иттилоотӣ аввал фазои иттилоотӣ ё чи хеле ки мегӯянд, кудрати иттилоотӣ баъд кудрати воқеӣ (хукumat) ба даст гирифта мешавад.

Ҷаҳони муосир ба як ҷомеаи бузурги иттилоотӣ мубаддал гардидааст. Маҳз бо ҳамин сабаб мо бояд имрӯз ба иттилоот ва тарзи пешниҳоди он таваҷҷӯҳи ҳоса дошта бошем. Тавъам ба ин, иттилоот силоҳ барои ду ниҳоди асосӣ аст. Якум, барои ҳабарнигорон ва дуюм, барои онҳое, ки дар расидан ба ҳадафҳои ғарезноки худ машгули ҷанги иттилоотӣ ҳастанд.

Дар доираи таъмини гуфтаҳо барои ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ зарурати таълими фанҳои нав дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиву олӣ пайдо гардидааст, ки мутаассифона дар ин баҳш

маориф қафо монда истодааст. Дар баробари ба зинаҳои рушди технологӣ расидан доманаҳои муҳити иттилоотии инсон фароҳу густурда ва васеъ мешавад. Бешак, ҳоло одамон дар як рӯз иттилооте истифода менамоянд, ки шояд 500 ё 1000 сол муқаддам ин гуна ҳачми иттилоотро инсон дар тули умраш истеъмол намекард. Илова бар ин, дар замони муосир захираҳои иттилоотӣ дар қиёс бо дигар намуди захираҳо, ки имкони коҳишёбӣ доранд, дар ҳоли афзоиш ва фанонопазирӣ мебошад. Ин амр ба сурати умум одамонро ба таҳди迪 дигари ҷиддӣ, яъне хатару олудагӣ аз партови иттилоотӣ рӯ ба рӯ кардааст.

Ҷаҳонбинии инсон ҳамеша ба ҳангоми қабули қарорҳо ва амалҳояш сар мезанад ва барои дарку фаҳмиши ҳар як ҳодисаҳои муҳити атроф бевосита таъсир мерасонад. Ҷаҳонбинӣ маҷмӯи тасвирҳои ба ҳам алоқаманд мебошад, ки ғояҳо ва диду назар ва фаҳмишҳои моро дар бораи олами беруна фаро мегирад. Агар ҷаҳонбинӣ ба воқеяйт асос ёфта бошад, яъне бинишу фаҳмишҳое, ки дар инсон ташаккул ёфтаанд, ба ҷаҳони воқеӣ шабоҳат дошта бошад, пас худи инсон дуруст рафткор менамояд, агар дар майнаи инсон носозӣ ва бетартибҳо бошад, пас, рафткорҳои ӯ бисёр хастакунанда ва бемантиқона хоҳанд буд. Тасаввурот дар бораи олами беруна аз маҷмӯи иттилооте пайдо мешавад, ки инсон онро аз муҳити беруна гирифта, дар майнаи ӯ ба ин ё он тарз шакл мегирад. Ҳамин тарик, инсон иттилооти зиёдеро қабул менамояд ва мавриди истифода қарор медиҳад. Аммо мушкилот ин чост, ки на ҳама иттилооте, ки инсон қабул менамояд, муфид ва коршоям аст, аниқтараш ин маълумот бояд дуруст, эътимоднок ва муфид бошанд. Дар расонидани маълумот ва ташаккули ҷаҳонбинии шаҳс омилҳои берунаи зерин таъсир мерасонанд: муҳити расонай, волидайн ва оила, мактаб, донишгоҳ ва муҳити касбӣ, дӯстон ва ҳалқаи мусоҳибон, маҳали иқомат ва тарзи зист. Бешак, ҳамаи ин омилҳо ба ташаккули ҷаҳонбинии инсон таъсиррасонанд, аммо муҳити расонай дар ин замина, таъсири биштар дорад. Ба назар чунин мерсад, ки дар асри XXI, асри рушди

технологияҳои иттилоотӣ муҳити расонай сол аз сол аҳамияти бештарро касб карда, тадриҷан ба зинаи аввал мегузарад. Дар шароити мусир қисми таркибии муҳити расонай телевизион, синамо, индустріяи мусикӣ, бозиҳои компьютерӣ, таблиғот, рекламаҳо, радио, маҷаллаҳо, нашрияҳо ва Интернетро дарбар мегирад. Дар навбати худ Интернет ҳама чузъҳои дар боло овардашударо муттаҳид менамояд. Ҳамаи ин воситаҳо ва ҷараёнҳои иттилоотӣ ба зиндагии ҳар яки мо, баҳусус, ҷавонон таъсир мерасонанд. Ҳеч як фард наметавонад худро аз таъсири ин омилҳо муҳофизат намояд. Дар ин замана мо, бояд як омили муҳимро мавриди эътибори ҷиддӣ қарор дихем. Ҳоло фазои расонай ва Интернет имкони дастрасӣ ба иттилооти гуногунро фароҳам овардааст. Ин амр истеъмолкунандагони иттилоотро дар муқобили интихоб қарор медиҳад. Дар чунин шароит инсон дар уқёнуси иттилоот ғутта зада, ба иттилоот дасткорӣ ё худ назарфиребиро нисбати худ иҷозат медиҳад. Ё худ инсон метавонад роҳи дигареро интихоб намояд ва маҷмӯи иттилоотеро, ки телевизиону радио, Интернет ва рӯзномаву маҷаллаҳо пешкаш менамояд, огоҳона истифода барад.

Бояд гуфт, ки иттилоот ба ғизои бисёрталаби иҷтимоӣ мубаддал гардидааст, дар ин радиф, суоли зерин ба миён мейд, ки иттилоотро ҳамчун ғизо ҷӣ гуна бояд истеъмол кард? Имрӯз, ҳама иттилооте, ки инсони мусир аз василаву роҳҳои гуногун мегирад, то ҷое аз имконияти биологии ӯ бештар мебошад. Ҳабарҳо ва овозаҳо, далелҳо ва мулоҳизаҳо, андешаҳо ва пешгӯиҳо, тарғиботи сиёсӣ ва таблиғоти тиҷоратӣ, ҳиссиёт ва ҳолатҳои дигар инсонро аз ҳама ҷонибҳо иҳота мекунанд. Нигоҳ доштани андешаҳо ва назарҳои солим дар фазои пур аз иттилооти дуруғин, дасткорона, беасос ва ҳадафмандона аз ҳарвақта дида торафт бештар душвортар гардида истодааст. Имрӯз беш аз ҳарвақта зарур аст, ки ҷараёни иттилоотии воридшавандаро таҳти назорати қатъӣ қарор дихем. Чунки имрӯз дар фазои иттилоотӣ ва бозори расонай иттилооти сабук, бесуд, ҷаззоб ва саргармкунанда доимо

дар ҳоли афзоиш аст, ки аз ҳад зиёд истеъмол кардани чунин иттилоот майнаро ба майдони партовҳо мубаддал мегардонад. Агар хӯрок ба сиҳатии ҷисмонии шаҳс таъсир дошта бошад, иттилоот ба ҳолатҳои маънавӣ ва равонии ӯ таъсир мерасонад. Бинобар ин, сифати иттилооте, ки инсон онро мисли таом истеъмол мекунад, бояд хеле муҳим бошад, зоро он мустақиман ба қобилияти тафаккури инсон таъсир мерасонад. Тамоми иттилоот, мақолаҳо, китобҳо, ёддошту аксҳо ба фаъолияти майна таъсир мерасонанд. Агар мо ба як истеъмолқунандай муқаррарии иттилоот мубаддал шуда, мағзи сарамонро ба иттилооти сабуки бемаънӣ пур кунем, ин амр бароямон гарон ҳоҳад буд. Аз як сӯ вақт зоеъ меравад, масалан, саргармии тӯлонӣ дар истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва, аз тарафи дигар, қобилияти таҳлилгарии инсон заиф ҳоҳад шуд. Иттилооти мазмуни сабукдоштаро назорат карда, аз он дар ҳадди зарурӣ ва огоҳона истифода бояд бурд. Дар акси ҳол имкон дорад қурбонии дасткорӣ ё худ манипулятсия қарор гирифт. Барои он ки дар миёни рангорангии иттилоот раҳгум назанем, аз худ пурсон шавем, ки чаро муаллиф ба мо маълумот медиҳад? Ӯ чиро меҳоҳад ба мо бирасонад? Мо аз ин иттилоот кадом маълумоти хуберо меомӯзем. Барои ин инсонро мебояд ба ҳамаи ин ба тафаккури интиқодӣ нигарад.

Чомеаи мусоир олами технологияҳои иттилоотист ва бе истифодаи дастовардҳои имрӯзаи илм ҳудро наметавон узви фаъоли чомеа ҳисобид. Технологияҳои имрӯза аз инсон дараҷаи дониш, қасбияти баланд ва ҷаҳонбинии мувоғиқро барои истифодаи хирадманданаи онҳо талаб менамоянд. Барои ташаккули биниш ва ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ, пешгирий намудани чомеа, ҷавонон аз амалҳои дасткорӣ ба шуур ва заҳролудшавии иттилоотӣ низоми маорифро мебояд дар барномаҳои таълимӣ нисбати омӯзиши илмҳои иттилоотӣ ҷиддӣ бошад. Дар робита бо ин проблемаи ҷаҳонбинӣ ҳамчун проблемаи амният аҳамиятнок гардида истодааст, яъне одамон бояд донанд, ки чӣ рух дода истодааст.

Ҷаҳонбинӣ – ин низоми принципҳо ва донишҳо, идеалҳо ва арзишҳо, умеду эътиқод, ақидаҳо ба маънӣ ва мақсади ҳаёт мебошад, ки

фаъолияти фард ё субъекти иҷтимоиро муайян менамояд ва дар рафтор ва меъёрҳои тафаккури ў ворид мегарданд. Ҷаҳонбинӣ ин шакли худшиносии шахс ва ҷомеа мебошад, ки тавассути он субъект моҳияти ҷамъияти худро дарк менамояд ва фаъолияти маънавӣ-амалии худро арзёбӣ менамояд.

Ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ низоми муайяни бинишҳои инсон ба олами мавҷудаи иттилоотӣ ва мақоми инсон дар ин олам, дарбаргирандаи арзишҳо, ақидаҳо, идеалҳо, принсипҳои маърифат ва фаъолият мебошад. Ҷаҳонбинӣ дар ҳаёти ҳар як фарди алоҳида ва, умуман, ҷомеа зарурӣ мебошад. Бахшҳои гуногуни донишҳо, ақидаҳо, афкор, ҳиссиёт, рӯҳия, рағбат, ормонҳо бо ҷаҳонбинӣ якҷо гардида, фаҳмиши томи одамонро нисбати олам ва худ ташкил медиҳанд. Ҷаҳонбинии иттилоотӣ дар шароити иттилоотқунонии ҷомеа аҳамияти аввалиндараҷаро дар ҳаёти инсон қасб менамояд. «Махусан, ҷаҳонбинӣ нуқтаи асосӣ ва ибтидоӣ дар фаъолияти мо хизмат менамояд»¹.

Самтгирӣ дуруст дар олам, танзим ва назорати фаъолияти худ, бо вучуди ин таъмини сифати нави зиндагии худ танҳо ба инсони дорои ҷаҳонбинии ташаккулёфта имконпазир аст. Мо ҳамеша дар назди худ суолҳои маънни зиндагӣ, дурустӣ ё нолозими рафтори худро мегузорем. Ва шарти муҳими посух ба саволҳои гузошташуда ҳамзамон омили муваффақи иҷроиши амалии муқаррароти ҷаҳонбинӣ, инчунин, баланд бардоштани сифати зиндагӣ ин мавқеи ҷаҳонбинии дуруст ташаккулёфта мебошад. Ҳамин тариқ, ҷаҳонбинии инсон барои ў он воситаи маҳсуси маънавиест, ки тавассути он инсон талаботи худро дигаргун месозад, воқеияти атрофро дарк менамояд ва моҳияти инсонии худро иҷро менамояд.

Сифати зиндагӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун ифодаи қаноатмандии шахсият дар ҳаёт ва фаъолияти худ бештар бо шароитҳои муосири давлат, фароҳам овардани имконият барои рушди шахсият,

¹ Гудинг Д. Мировоззрение: для чего мы живём и каково наше место в мире [Текст] / Д. Гудинг. – Ярославль: ДИА-пресс, 2000. – С. 21.

амалӣ намудани талаботи ӯ, инчунин, омодагии худи инсон ба ҳаёт дар чунин ҷомеа муайян мегардад. Ҷомеа, бо ташаккули ҷаҳонбинии одамон, густариши худро таъмин менамояд; ба рушди ҷаҳонбинӣ монеъ шуда, худро ба нестӣ мебарад, ҷаҳонбинӣ дар навбати худ густариш ёфта, ба инкишофи ҷомеа таъсир мерасонад. Аммо, гумон аст, ки инсон бо ҷаҳонбинии кӯҳна худро дар шароитҳои нав бароҳат эҳсос намояд. Аз ин хотир, барои таъмини дараҷаи баланди ҳаёт дар ҷомеаи нав, бояд дар одамон, аз ҷумла, ҷавонон ҷаҳонбинии навро ташаккул дод. Ҷунки дигаргуниҳои дар сатҳи ҷаҳонбинӣ баамаломада ҳамчун омили пайдоиш ва навъи муқаррароти бомақсадонаи мувофиқи субъект баромад намуда, дар қатори худ ба ҳусусиятҳои фаъолияти тағйирёбандай ӯ шомил мешаванд¹.

Дар робита бо ин масъалаи ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ, дар ҷавонони имрӯза бо ҳусусиятҳои рушди ҷомеа, дигаргуниҳои парадигмаҳои ҳастӣ шартёбанада, воқеан аҳамиятнок мегардад.

Дар асоси ҷаҳонбинии муосири иттилоотӣ тасаввуроти мувофиқи иттилоотӣ ҳамчун маҷмуи донишҳо оид ба табиати иттилоот, ҳосиятҳои он, қонунияти паҳншавӣ ва истифодаи он дар ҷомеаи инсонӣ ҷойгир аст. Ҷавонони муосир имрӯз бояд на танҳо қобилияти истифодабарии иттилоотро дошта бошанд, балки дар онҳо бояд ҷаҳонбинии иттилоотӣ моҳиятан ва мазмунан ташаккул ёбад, фаҳмиши мақоми худ ва маънии зиндагӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ дуруст инкишоф ёбад. Ҷаҳонбинии иттилоотии мувофиқ ба воқеият аз як тараф шарти муҳими иҷтимоишавӣ дар раванди ҳадафмандӣ (масалан интихоби касб), коркарди стратегияҳо ва амсилаҳои рафтор барои худшиносии муваффақтар, аз тарафи дигар, заминай ташаккули фарҳангӣ иттилоотии шахсият баромад менамояд. Мақоми ҷаҳонбинӣ дар ҳаёти чомеа ва чи инсони алоҳида ниҳоят баланд аст. Вай ҳусусияти ҳаётан

¹ Андреев В.Л. Информационные рычаги информационного общества. Механизмы формирования деструктивных мировоззренческих установок [Текст] / В.Л. Андреев, Е.А. Сигида. – Москва: ВНИЛМ, 2009. – 168 с.

муҳимро дорост: ҷаҳонбинӣ он ибтидои маънавиест, ки бе он инсон наметавонад инсон бошад. Ташакқули ҷаҳонбинии иттилоотӣ бо низоми арзишҳои нави иттилоотии инсон ва ҷомеа алоқаманд аст. Ҳамин тарик, ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ типи нави ҷаҳонбинӣ, ташаккулдиҳандаи дар раванди иттилооткунонии ҷомеа ва ифодакунандай фаҳмиши муҳити нави иттилоотии зисти инсон ва тарзи нави ҳаёти иттилоотии он мебошад. Ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ ба одамон, маҳсусан, ҷавонон барои худмуайянкунӣ дар фазои муосири иттилоотӣ, дарки мақом ва вазифаҳои худ дар ҷомеаи иттилоотии ташаккулӯбанд, муайян намудани талаботи худ, имконияти худбаамалбарорӣ кумак намуда, барои рушди бомувафақият ва баландбардории сифати зиндагии онҳо мусоидат менамояд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки масъалаи аз нав дида баромадани тамоми низоми донишҳо нисбати олам, инсон ва ҷомеаро ҳамчун асоси сифати ҳаёт ва ҷаҳонбини муосир аҳамиятнок мегардонад. Тавре Е.К. Бистрицкий қайд менамояд, мавқеи ҳаётии инсон на дар муносабати беруна бо шароитҳои ҳастии худ, балки бо мустақилияти фардӣ, бевосита бо ҳамаи маҷмӯи ҳолатҳои амиқи тавлид, ҳаёт, таҷриба ва муоширати худ муттасилшуда мебошад¹.

Асосҳои ҷаҳонбинӣ олами берунаи инсонро ба ботинӣ мубаддал менамояд, тамоюлҳои арзишии шахсият, идеалҳои онро ташаккул медиҳад, ҳадафҳои хусусии онро дар ҳаёт муайян менамояд, ба омилҳои фаъолияти инсон таъсир мерасонад, характер ва натиҷаҳои онро муайян менамояд, яъне рафтори он – таркиботи ҳамгирои шуuri онро муқаррар менамояд.

---

¹ Быстрицкий Е.К. Феномен: личность, мировоззрение, культура, бытие [Текст] Е.К. Быстрицкий. – Киев: Наук. думка. 1991. – 195 с.

Хулоса

Натичаҳои асосии илмии рисола

1. Дар раванди омӯзиш, таҳлил ва баррасии мавзуи таҳқиқотӣ муайян карда шуд, ки давоми якчанд қарнҳо вожаи «иттилоот» дар қатори даҳҳо ҳазор дигар вожаҳо ҳамчун мағҳуми қаторӣ буд. Муддати тулонӣ инсон худро ягона созанда ва қобили таҳвил, қабул ва эҷоди иттилоот медонист. Вазъи мазкур бо пайдоиши назарияи иттилоот ва кибернетика тағиyr ёфт. Ин илмҳо маълум намуданд, ки равандҳои иттилоотӣ дар организми зинда, ҳатто дар амёба ва вирусҳо, инчунин дар объектҳои гайризинда ба амал меоянд. Аз ин замон доираи истифода ва корбарии мағҳуми «иттилот» васеъ гардид. Ошкор сохтани ягонагии равандҳо дар олами зинда ва гайризинда, татбиқи васеи МЭҲ, афзоиши бошиддати анбӯҳи иттилоот дар намуди рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, китобҳо, телевизиону радио, Интернет ва ғайра ба мағҳуми «иттилоот» маъно ва мазмуни дигар баҳшиданд. Дар марҳилаи муосири рушди илм акнун иттилоот ҳамчун мағҳуми васеъ ва аз ҳама муҳим ҳамчун хусусияти ҳамаҷойидошта дар ҳама намуди низомҳои зинда, гайризинда ва иҷтимоӣ мавҷуд аст. Ба ибораи дигар, тамоми олами атрофи мо, чи ба дарки мо дастрас ва дастнорас дар ҳамаҷо сохтори иттилоотиро дорост [1 – М].

2. Дар доираи таҳлили таърихӣ-фалсафӣ ва мантиқӣ муайян карда шудааст, ки тасаввуроти ибтидой (тоилмӣ) нисбати мағҳуми иттилоот дар доираи забони муқаррарӣ дар асоси таҷрибаи ҳаёти ҳаррӯза ва иҷтимоию иртиботӣ ба даст омадааст. То ибтидои асри XX иттилоот ҳамчун хабарҳои шарҳдихандай ягон ҳодиса, оид ба вазъи ягон чиз, маълумот оид ба муҳити атроф ва равандҳои дар он ҷоришаванд, ки инсон ба таври визуалий ё тавассути воситаҳои маҳсус ба даст меорад, шарҳ меёбад, вале ба таҳқиқи мазмун ва моҳияти он диққати маҳсус дода намешуд. Танҳо аз солҳои 20-уми қарни XX иттилоот бо шарофати рушди кибернетика маънои васеъро соҳиб гашт. Дар ин радиф иттилоот ҳамчун мағҳуми бисёрмаъно, охири асри гузашта ба таркиби луғавии

забони мусори точкىй, ҳамчун синоними калимаи байналмилалии «информатсия» ворид гаштааст **[2 – М]**.

3. Муайян карда шудааст, ки аз солҳои 70-уми қарни гузашта сар карда, то имрӯз дар баробари нүқтаҳои назари муҳталиф оид ба тавсифҳои фалсафӣ ва илмии мағҳуми иттилоот, ҳамчунин, равишҳои субстансионалий, атрибутивӣ ва фукнсионалий ташаккул ёфтанд. Аз ҷумла, тарафдорони равиши субстансионалий чунин мешуморанд, ки иттилоот ҳамчун мағҳуми умумӣ дар қатори чунин категорияҳои фалсафӣ монанди материя, энергия, фазо, вақт, ҳаракат ва инкишоф қарор дорад. Атрибутистҳо онро ҳамчун атрибут – хосияти ҷудонашавандай предмету ашёҳо мешуморанд. Тарафдорони равиши фукнсионалий мағҳуми «иттилоот»-ро дар робита бо мағҳуми «инъикос» баррасӣ намуда, чунин мешуморанд, ки иттилоот ин танҳо хосияти материя зинда ва дастгоҳҳои кибернетикӣ буда, дар табиати ғайризинда вучуд надорад. Айни ҳол баҳсу мунозираҳо байни равишҳои зикргардида оид ба табиат ва моҳияти иттилоот идома доранд. Аз нигоҳи мантиқӣ, натиҷаҳои бадастомада дар мубоҳисаи ин равишҳо барои коркарди соҳаи нави таҳқиқот – информология мусоидат ҳоҳанд кард **[1 – М]**.

4. Асоснок карда шудааст, ки «иттилоот» яке аз мағҳумҳои бунёдӣ дар қатори мағҳумҳои «материя» ва «энергия» буда, аз рӯйи дараҷаи категорияҳои умумиилмӣ ва фалсафӣ баробармаъноанд. Онҳо мутақобилан ҳамдигарро пурра ва ҷанбаҳои гуногуни объектҳо, равандҳо ё ҳаводиси воқеяятро тавсиф мекунанд. Дар натиҷаи таҳлили гуногунандешагӣ нисбати иттилоот ва табиату хосиятҳои он чунин ҳулосаҳо ба даст омаданд:

– олами воқеӣ аз се ҷузъиёти бунёдӣ: материя, энергия ва иттилоот иборат мебошад, ки ҳудмустақил буда, намудҳои гуногуни воқеяяти обективии новобаста аз шуури мо вучуддоштаро дар ҳуд зоҳир

менамоянд. Онҳо аз рӯйи дарацаи категорияҳои умумиилмӣ ва фалсафӣ барбараъно мебошанд;

- иттилоот объекти физикӣ набуда, балки барои зоҳиршавии худ ба объект ё раванди воқеяти физикӣ, ки ҳамчун барандагони он хизмат мекунанд, эҳтиёҷ дорад;
- мағҳуми иттилоотро фаҳмидан ва муайян намудан бисёр душвор аст, зоро дар шароитҳои гуногун: дар низомҳои физикии табиати ғайризинда, дар низомҳои биологӣ, дар воситаҳои техникӣ, дар низомҳои иҷтимоӣ ва дар шуури инсон ба таври гуногун зоҳир мешавад;
- миқдори иттилоот ченаки мураккабии низомҳои ташкилшудаи дилҳоҳ табиат буда, имкон медиҳад арзебии миқдории дарацаи ин мураккабият ба даст ояд;
- иттилоот ба ҳама дараҷаҳои ташкили материя ва энергияи олами моро иҳотакарда ворид мегардад, вай нахустсабаби ҳаракати материя ва энергия буда, самти ин ҳаракатро дар фазо ва вақт муайян менамояд;
- ҳамчун атрибути материя иттилоот дар раванди худташкилёбии он ширкат варзида, ба пайдоиши олами зинда ва ба ин васила ба ташаккули гомеостаз ва падидай идора мусоидат менамояд **[5 – М]; [6 – М]**.

5. Ҳангоми таҳлили масъалаи таносуби иттилоот ва таҳаввулот маълум карда шудааст, ки раванди иттилооткунонии ҷомеаи муосир таҳаввулоти босуръати илмию техникӣ ва иқтисодию иҷтимоиро ба амал оварда истодааст, ки ин дар навбати худ масъалаи нигоҳ доштани моҳияти биологӣ ва иҷтимоии инсони имрӯза *Homo sapiens*-ро боқӣ мемонад. Қайд гардидааст, ки тамоюли фаъолияти ҳаётии инсон аз бунёд, ба даст овардан, коркард, таҳвил ва истифодаи иттилоот иборат мебошад. Ба ибораи дигар тамоми он чизе, ки моро иҳота кардааст, таркиботи фазои иттилоотӣ аст. Имрӯз ҳаёти инсонро бе муҳити иттилоотӣ ва истифода технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ тасаввур намудан номумкин аст. Пас, саволе ба миён меояд, ки мо имрӯз ҳамчун ҳомо сапиенс ба қадом самти инкишоф ва таҳаввулот равонаем

ва зинаи нави таҳаввулоти мо чӣ гуна аст? Дар ояндаи наздику дур таҳаввулоти моро чӣ интизор аст? Ё худ дар раванди прогресси иҷтимоӣ-техникӣ ва истифодаи низомҳои технологӣ ва иттилоотӣ-коммуникатсионӣ инсон дар оянда моҳияти биологии худро нигоҳ дошта метавонад ё не? Имрӯз ин ва дигар саволҳо дар маркази диққати олимону муҳаққиқон ва коршиносони соҳаҳои гуногун қарор доранд [4 – М]; [5 – М].

6. Нишон дода шудааст, ки ҳанӯз солҳои 60-уми асри XX дар адабиёти илмӣ-фалсафӣ мағҳуми «киборг» - омехтаи одаму МЭҲ пайдо гардида буд. Мағҳуми мазкур ва «киборгиунонӣ»-ро аввалин маротиба соли 1960 ихтироъкори аэроказайҳонӣ – Манфорд Клайнс ва табиб Натан Клайд, муҳаққиқони лабораторияи амсиласозӣ дар Ню-Йорк ба гардиши илмӣ ворид намуданд. Баъдан, ин мағҳумҳо дар адабиёти илмӣ ва фарҳангӣ-омавӣ нисбати иттилоотқунонӣ ва ояндаи инсон таҳти унвони протокиборгҳо (ҳомо интеллигенс, ҳомо информатикус, ҳомо электроникус, техноинсон) паҳн гардиданд. Вале новобаста ба мавҷудияти адабиёти васеи илмӣ-фалсафӣ ва фарҳангӣ-оммавӣ баҳшида ба таҳаввулоти ояндаи инсон ин самти таҳқиқот айни замон ҳамчун парадигмаи мубрами умуниилмӣ боқӣ мемонад [6 – М].

7. Асоснок курда шудааст, ки имрӯз тантанаи тафаккури техноқратӣ дар шароити инқилоби компьютерӣ, ҷомеаи иттилоотӣ ва намоиши ғалабаи Интернет дар сайёра ба он оварда расонидааст, ки имрӯз бештар дар бораи зехни сунъӣ, оид ба иттилоот ба ҷои дониш, оид ба хотира ба ҷои фаҳмиш сухан меравад. Дар адабиёти илмӣ ва фалсафӣ бошад, дониш бештар бо иттилоот шабеҳ карда мешавад. Вобаста ба ин ҳолат, дар фалсафа ва илми муосир масъалаи таносуби иттилоот ва дониш дар ҷомеаи иттилоотии рушдёбанда муҳимиёт ва аҳамияти маҳсуси назариявӣ, амалӣ ва фарҳангиро касб менамояд. Дар рисола оид ба падидай мазкур доираи васеи таҳқиқот мавриди баррасӣ гардида, муайян карда шудааст, ки масъалаи таносуби иттилоот ва дониш дар

илми мусир мавзуи баҳси доманадор шуда, то имрӯз ҳалли ягонаи худро наёфтааст [6 – М].

8. Масъалаи мушкилот ва ташаккули «чаҳонбинии нави иттилоотӣ» таҳқиқ гардида, муайян карда шудааст, ки гарчанде чунин навъи чаҳонбинӣ дар баъзан муносибатҳо (концепсияи физикий ва математикии иттилоот) ба чаҳонбинии механиклизми олам шабоҳат пайдо намекунад, аммо дар ҷанбаҳои дигари худ он ба кулли таҷрибаи инсонӣ, баҳогузории воқеяти иттилоотӣ ва робитаи инсонро бо олами иттилоотӣ дарбар гирифтааст. Чуноне таърих гӯвоҳӣ медиҳад, дар раванди гузариши ҳар як ҷомеаи аз зинаи анъанавӣ ба нав, наслҳои он ҳаводиси гузашта ва навро ба таври гуногун дарк ва арзёбӣ менамоянд. Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз дар давраи гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ қарор дорад, барои он ташаккули «чаҳонбинии нави иттилоотӣ» мақоми калидиро ишғол менамояд. Мубрамияти масъалаи мазкурро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 21 майи соли 2021 дар мулоқот бо ҷавонони кишвар баён намуда, қайд карданд, ки дар шароити пешрафти илму техника ва технологияҳо масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифату саводнокии ҷавонон ва ба омӯзиши илму донишҳои замонавӣ фаро гирифтани онҳо аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини мо ба ҳисоб меравад [1 – М]; [6 – М].

9. Дар шароити мусир сомонаҳои интернетӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, видеопорталҳо ва саҳифаҳои интернетӣ сарчашмаи асосии паҳншавии иттилооти носаҳех, бардорӯғ ва иғвоангез мебошанд. Дар ин замина, созмонҳои экстремистиву терористӣ бо таъсиси шабакаҳо ва сомонаҳои интернетии худ ба суботи сиёсӣ ва амнияти иттилоотии мамлакат ҳавфу ҳатари зиёде оварда истодаанд. Айни замон барои аз байн бурдани суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои роҳгум соҳтани қиширҳои иҷтимоии ҷомеа, аз ҷумла, ҷавонон ҳама гуна дуруғпардозӣ ва иғвоангезӣ аз ҷониби фаъолони ташкилотҳои терористиу экстремистии ТТЭ «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Паймони

миллии Тоҷикистон» ва «Гурӯҳи 24» ба мушоҳида мерасад. Дар баробари онҳо инчунин, як зумра ҳизбу ҳаракат ва ташкилоти террористию экстремистии дигар низ амал менамоянд, ки фаъолияти онҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ ва суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар мулоқот бо ҷавонони кишвар 21 майи соли 2021 таъкид доштанд, ки дар шароите, ки тамоми қувваҳои иртиҷоиву ифратӣ барои таъсиррасонӣ ба мағкураи ҷавонон равона шудааст, ҷавонони мо бояд ҳушӯр бошанд, зиракии сиёсиро аз даст надиҳанд ва манфиатҳои милливу давлатиро ҳатто як лаҳза ҳам фаромӯш нақунанд [1 – М]; [6 – М].

10. Дар доираи таҳлили таърихӣ-фалсафӣ ва иҷтимоӣ-гуманитарӣ асоснок карда шудааст, ки бо қадам мондан ба асри XXI – давраи инқилоби иттилоотӣ, инсон дар пешорӯи зарурати воқеӣ – омӯзиши коркарди ҳаҷми афзояндаи иттилоот рӯ ба рӯ гаштааст. Маҳз бо назардошти ин ҳолат, мо бояд имрӯз ба иттилоот ва тарзи пешниҳод, муносибат ва истифодабарии он таваҷҷуҳи хоса дошта бошем. Дар ҷаҳони имрӯза, ки технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ бо суръати кайҳонӣ пеш мераванд, аз мо дараҷаи дониш, қасбияти баланд ва аз ҳама муҳим ташаккули «ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ»-ро барои истифодаи хирадмандонаи онҳо талаб менамояд. «Ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ» ба одамон, маҳсусан, ҷавонон барои худмуайянкунӣ дар фазои муосири иттилоотии ташакқулёбанд, муайян намудани талаботи худ, имконияти худбаамалбарорӣ қумак намуда, барои рушди бомуваффақият ва баландбардории сифати зиндагии онҳо мусоидат менамояд. Воридшавии ҷомеа ба марҳилаи иттилоотии рушди худ мушкилоти бетайёри инсонро ба дарк ва коркарди анбӯҳ ва ҳаҷми зиёди иттилоот, воситаи идора ва методҳои муосири амал бо иттилоотро ошкор намуд. Аз ин хоти, ҷомеаи иттилоотӣ на танҳо ба тағири образи зиндагӣ ва фарҳанг оварда мерсонад, балки ташаккули типи нави

чаҳонбинӣ – «чаҳонбинии иттилоотӣ»-ро тақозо менамояд [1 – М]; [6 – М].

11. Дар рисола бо мисолҳои амиқ нишон дода шудааст, ки иттилоот ба захираи бузурги глобалий мубаддал гардидааст, рушди технологияҳои иттилоотӣ бошад тарзи зист ва ҳаёти иҷтимоиро тафйир дода, ба ташаккули чаҳонбинӣ таъсир мерасонад. Афзоиши бошиддати ҳаҷми иттилоот ҳолати буҳрон, таркиш, барҳӯрд ва заҳролудшавии иттилоотиро ба вучуд овард. Гуногунрангии иттилоот боло рафта истодааст, аммо бо вучуди ин ҳаҷми иттилооти афзоишёбандай зиёдатӣ дар гардиш аст. Дар натиҷа иқтидори бузурги иттилоотӣ ҷамъоварӣ гардид, аммо бо сабаби маҳдудиятҳои физикий ва техникий инсон наметавонад аз он истифода кунад. Аз ин сабаб иқтидори иттилоотии ҷомеа имрӯз на танҳо бо дараҷаи рушди техносфера ва инфосфера, балки бо дараҷаи рушди «чаҳонбинии иттилоотӣ» муайян мегардад [4 – М]; [6 – М].

12. Истифодабарии иттилоот ва рушди инқилоби илмӣ-техникии мусир, сифат ва сатҳи амнияти иттилоотӣ, инчунин дараҷаи рушди ҷомеаи мо ҳамчун ҷомеаи дониш аз дараҷаи рушди «чаҳонбинии нави иттилоотӣ» вобастагӣ дорад. Масъалаи ташаккули «чаҳонбинии нави иттилоотӣ» ин мушкилоти давлат, дар маҷмуъ ҳуди ҷомеа мебошад. Гарчанде ҷомеаи мусири тоҷик ба таври устуворона ба самти иттилоотӣ қадам мениҳад, ҷанбаи фарҳангии иттилоотонии он, сатҳи маърифати истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, этикаи компьютерӣ ва «чаҳонбинии иттилоотӣ»-и он ба талаботи замон мувоғиқ нест. Вобаста ба ин ҳолат, дар рисола, дар доираи мазмуни фалсафӣ ва иҷтимоӣ-гуманинтарӣ масъалаи ташаккули чаҳонбинии нави иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун масъалаи мубрами рӯз асоснок карда шудааст [3 – М]; [6 – М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Дар асоси таҳлил ва хулосаҳои баровардашуда оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Имрӯз иттилоот ҳамчун масъалаи рӯзмарраи умуниилмӣ диққати олимон, муҳаққиқон ва коршиносони ҳама соҳаҳоро аз табиатшиносӣ то гуманитарӣ ҷалб намудааст. Онҳо бештар дар атрофи таносуби иттилоот ва дониш, хотира ба ҷойи фаҳмиш, иттилоот ва таҳаввулот, иттилоот ва таҳаввулоти ояндаи инсон, манзараи таҳаввулотии олам, ташаккули ҷаҳонбинии нави иттилоотӣ баҳсу мунозира доранд. Вобаста ба ин ҳолат, муҳаққиқонро мебояд оид ба асосҳои фалсафӣ, методологӣ, гносеологӣ, илмӣ-табиӣ ва гуманитарии падидаи иттилоот, ки мақоми қалидиро дар манзараи муосири илмии олам ишғол менамояд, дар коркарди минбаъдаи масъалаҳои фалсафӣ аҳамияти ҷиддӣ дода шавад.

2. Имрӯз мо шоҳид ва иштирокчии фаъоли прогресси иҷтимоӣ – ҷомеаи нави иттилоотӣ ва технологии умунибашарӣ мебошем. Ин ҳолат ташаккули фалсафа ва ҷаҳонбинии нави иттилоотиро тақозо дорад. Вобаста ба ин Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои илмӣ-таълимиро мебояд, ки ҷиҳати ташаккули ҷаҳонбинии нави илмӣ ва иттилоотӣ барои ҷавонон ва сокинони ҷомеаи имрӯза ҷораҳои амалий андешанд.

3. Барои бунёди тасаввуроти амиқ дар бораи воқеяяти иттилоотӣ, мушкилот, равияҳо ва зиддиятҳои гуногуни ҷойдошта дар ин ҷода таълими курси маҳсус аз фанҳои нави фалсафаи иттилоот ва информология дар муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ ба роҳ монда шавад.

4. Натиҷаҳои илмии соҳаи нави фалсафаи иттилот ва информология ҳангоми таълими фанҳои фалсафа, фалсафаи илм, метод ва методологияи илмӣ-таҳқиқотӣ, фалсафаи табиатшиносӣ, антропология ва омода соҳтани лексияҳо, курсҳои маҳсус ва семинарҳо оид ба мавзуъҳо ва фанҳои даҳлдор истифода бурда шаванд.

5. Воқеяти иттилоотии имрӯза нишон медиҳад, ки ҳеч як инсон, аз чумла шахси ҷавон аз таъсири иттилооти носаҳех, бардуруғ ва иғвоангез дар канор буда наметавонад. Баъзе аз ҷавонони сустирода ва ноогоҳ ҳангоми ворид шудан ба фазои иттилоотӣ ба доми гурӯҳҳои иртиҷоӣ ва ифротӣ афтода, ба миллату Ватан хиёнат менамоянд. Вобаста ба ин ҳолат, барои ҳифзи шаҳрвандони ҷумҳурӣ, аз чумла, ҷавонон аз таъсири иттилооти манғӣ ва иғвоангез бояд дар онҳо ҷаҳонбинии иттилоотӣ ва интиқодӣ ташаккул дода шавад.

6. Шаҳрвандон, аз чумла, ҷавононро мебояд пеш аз ворид гардидан ба фазои иттилоотӣ, аз чумла ҳангоми ҳузур дар Интернет, барои аз таъсири иттилооти носаҳех эмин будан ба манбаъ, мазмун, эътиимоднокӣ ва арзишмандии иттилоот диққати маҳсус диханд.

7. Барои ташкили фазои мусоиди иттилоотӣ ва аз таъсири омилҳои номатлуби иттилоотӣ эмин будан, зарур аст дараҷаи саводнокии истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва шабаки Интернетӣ дар сокинони кишвар боло бурда шавад.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ
Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» [Матн]. – Душанбе. 10.05.2002 №55. – 9 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» [Матн]. – Душанбе. 02.12.2002 №71.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» [Матн]. – Душанбе. 18.06.2008 №411. – 6 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» [Матн]. – Душанбе. 19.03.2013, №369. – 10 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи телевизион ва радиошунавӣ» [Матн]. – Душанбе. 14.12.96, №382.

Монографияҳо, китобҳо, васоити таълимӣ

6. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации [Текст] / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
7. Абрамов Ю.Ф. Картина мира и информация (философские очерки) [Текст] / Ю.Ф. Абрамов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1988. – 192 с.
8. Автономова Л.Н. Познание и перевод. Опыты философии языка [Текст] / Л.Н. Автномова. 2-е изд. испр. и доп. – М.; СПб.: Центр гуманитар. инициатив. 2016. 736 с.
9. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: практический справочник [Текст] / З.Е. Александрова. – М.: Русский язык, 2001. – 568 с.
- 10.Андреев В.Л. Информационные рычаги информационного общества: механизмы формирования деструктивных мировоззренческих установок [Текст] / В.Л. Андреев, Е.А. Сигида. – Москва: ВНИЛМ. 2009. – 168 с.
- 11.Анохин П.К. Философский смысл проблемы естественного и искусственного интеллекта [Текст] / П.К. Анохин // Кибернетика живого. Человек в разных аспектах. – М. Наука. 1985. – 176 с.

- 12.Антонов Е.А. История философии. Курс лекций [Текст] / Е.А. Антонов. – Белгород. Он и РИО БЮИ МВД России, 2000. – 195 с.
- 13.Афанасьев В.Г. Научно-техническая революция, управление, образование [Текст] / В.Г. Афанасьев. – М., Политиздат. 1972. – 431 с.
- 14.Афанасьев В.Г. Социальная информация [Текст] / В.Г. Афанасьев. – М.: Наука, 1994. – 199 с.
- 15.Афанасьев В.Г. О системности, целостности человека. О кибернетике живого: Человек в разных аспектах [Текст] / В.Г. Афанасьев. – М.: Наука, 1985. – 176 с.
16. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний [Текст] / Г. Бехманн // пер. с нем. А.Ю. Антоновского, Г.В. Гороховой, Д.В. Ефременко, В.В. Каганчук, С.В. Месяц. – М.: Логос, 2010. – 248 с.
- 17.Библер В.С. От наукоучения - к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век [Текст] / В.С. Библер. – М. 1997. – 414 с.
18. Бокиева Л.Ф. Формирование общественного мнения в русскоязычных СМИ и интернет-ресурсах Республики Таджикистан [Текст] / Л.Ф. Бокиева // Рукопись дисс. к.ф.н. – Душанбе. 2015. – 157 с.
- 19.Бонниц М. Научное исследование и научная информация [Текст] / М. Бонниц. – М.: Наука, 1987. – 156 с.
- 20.Бриллюэн Л. Научная неопределенность и информация [Текст] Л. Бриллюэн. – М.: Мир, 1966. – 272 с.
- 21.Бураго С.Г. Эфиродинамика вселенной [Текст] / Бураго С.Г. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 120 с.
- 22.Быстрицкий Е.К. Феномен: личность, мировоззрение, культура, бытие [Текст] / Е.К. Быстрицкий. – Киев: Наук. думка. 1991. – 195 с.

- 23.Ващекин Н.П. Научно-информационная деятельность: филос. - методол. Проблемы [Текст] / Н.П. Ващекин. – М.: Мысль, 1984. – 204 с.
- 24.Винер Н. Кибернетика и общество [Текст] / Н. Винер. – М.: Изд. иностр. лит, 1958. – 200 с.
- 25.Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине [Текст] / Н. Винер. – М.: Советское радио, 1958. – 216 с.
- 26.Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине [Текст] / Н. Винер; [пер. с англ.; под ред. Г. Н. Поварова]. 2-е изд. – Москва: Наука; гл. ред. изд. для зарубеж. стран. 1983. – 343 с.
- 27.Герпшунский Б.С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: учебное пособие [Текст] / Б.С. Герпшунский. – М., 2003. 764 с.
- 28.Гиндилис Л.М. Научное и метанаучное знание [Текст] / Л.М. Гиндилис. – М.: Дельфис, 2012. – 576 с.
- 29.Горский Д.П. Краткий словарь по логике [Текст] / Д.П. Горский. – М.: «Просвещение», 1991. – 208 с.
- 30.Гроф С. Революция сознания: трансатлантический диалог [Текст] / С. Гроф, Э.Ласло, П.Рассел; пер. с англ. М. Драчинского. – М.: Из-во АСТ, 2004. – 248 с.
- 31.Гудинг Д. Мировоззрение: для чего мы живём и каково наше место в мире [Текст] / Д. Гудинг. – Ярославль: ДИА-пресс, 2000. – 430 с.
- 32.Гуревич И.М. Информация - всеобщее свойство материи: Характеристики, оценки, ограничения, следствия [Текст] / И.М. Гуревич, А.Д. Урсул. – М.: ЛИБРОКОМ, 2012. – 312 с.
- 33.Гуревич И.М. Законы информатики – основа строения и познания сложных систем [Текст] / И.М. Гуревич. – М.: РИФ «Антиква», 2003. – 176 с.

34. Гухман В.Б. Философская сущность информационного подхода [Текст] / дисс. докт. фил. наук. – Тверь: ТГТУ, 2001. 402 с.
35. Гухман В.Б. Философия информации: монография [Текст] / В.Б. Гухман. – 2-е изд., доп. и перераб. – Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2018. – 311 с.
- 36.Дрекслер Э.К. Машины создания: Грядущая эра нанотехнологий [Текст] / Э.К. Дрекслер, М. Марвин. – 1987 (переиздана 2007). – 520 с.
- 37.Елинер И.Г. Мультимедийная культура и современное общество [Текст] / И.Г. Елинер. – Санкт – Петербург, 2008. – 529 с.
- 38.Иванников А.Д Основы теории информации [Текст] / А.Д. Иванников, А.Н. Тихонов, В.Я. Цветков. – М.: МАКС Пресс, 2007. – 356 с.
- 39.Иванов В.В. Словарь иностранных слов [Текст] / В.В. Иванов. – М., 1983. – 256 с.
- 40.Идиев Х.У. Фалсафаи иҷтимоӣ [Матн] / Х.У. Идиев. – Душанбе: «Дониш», 2013. – 381 с.
- 41.Идиев Х.У. Трансформирующееся таджикское общество [Текст] / Х.У. Идиев. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 200 с.
- 42.Физическая энциклопедия [Текст] / Под ред. А.М. Прохорова. – Т. 2. – М.: Наука, 1990. – 703 с.
- 43.Кадомцев Б.Б. Динамика и информация [Текст] / Б.Б. Кадомцев. – М.: Успехи физических наук, 1997. – 400 с.
- 44.Катречко С.Л. Знание как сознательный феномен [Текст] / С.Л. Катречко // Что значит знать? Сборник научных статей. – М.: «Центр гуманитарных исследований», 1999. – 208 с.
- 45.Кефели И.Ф. Жизненный мир человека в тисках четвертой промышленной революции [Текст] / И.Ф. Кефели // Четвертая промышленная революция: реалии и современные вызовы. Сборник материалов межд. научной конференции (13-14 апреля 2018). Санкт-Петербург. Россия. – СПб.: Из-во Политех. ун-т. 2018. – 896 с.

- 46.Кемеров В.Е. Современный философский словарь [Текст] / Мышинский А.Л. Даосизм // под общей ред. В.Е. Кемерова. – М., 1998. – 1060 с.
- 47.Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. – М.: Наука. 1994. – 122 с;
- 48.Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. – СПб., Алетейя. 2002. – 414 с;
- 49.Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики: Человек конструирующий себя и свою будущее. – М.: КомКнига. 2010. – 232 с.
- 50.Коган В.З. Теория информационного взаимодействия: философско-социологические очерки [Текст] / В.З. Коган. – Новосибирск. Из-во Нов-го ун-та. – 1991. 319 с.
- 51.Коган В.З. Информационное взаимодействие. Опыт анализа субъектно-объектных отношений [Текст] / В.З. Коган. – Томск. Из-во Том-го ун-та. 1980. – 193 с.
- 52.Коган В.З. Человек: информация, потребность, деятельность [Текст] / В.З. Коган, А.В. Уханов. – Томск. Из-во Том-го ун-та. 1991. – 192 с.
- 53.Корогодин В.И. Информация и феномен жизни [Текст] / В.И. Корогодин // АН СССР, Радиобиол. общество СССР, Объед. ин-т ядер, исслед. – Пущино: Б.И., 1991. – 202 с.
- 54.Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика [Текст] / К.К.Колин. – Екатеринбург, 2002. – 350 с.
- 55.Колин К.К. Философские проблемы информатики [Текст] / К.К. Колин – М.: БИНОМ, 2010. – 264 с.
- 56.Колин К.К. Системы и средства информатики [Текст] / К.К. Колин. – М.: ИПИ РАН, 2006. Спец. вып. Научно-методологические проблемы информатики. 496 с.
- 57.Колин К.К. Актуальные философские проблемы информатики. Теоретические проблемы информатики. – М.: КОС ИНФ, 2009. Т. 1. 222 с.

- 58.Комилов Ф.С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Ф.С.Комилов. – Душанбе, 2016. – 482 с.
- 59.Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник [Текст] / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
- 60.Копнин П.В. Введение в марксистскую гносеологию [Текст] / П.В. Копнин. – Киев: Наукова думка, 1966. – 288 с.
- 61.Кудинова А.Е. Информационно-психологическая война [Текст] / А.Е. Кудинова. – М.: МОФ ЭТЦ, 2013. – 384 с.
- 62.Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка [Текст] / С.А. Кузнецов. – СПб.: – Норинт, 2000. – 1536 с.
- 63.Қурбонов А.Ш. Амнияти зеҳнӣ ва истиқлолияти давлатӣ [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 108 с.
- 64.Қурбонов А.Ш. Таҳаввули низоми маориф дар Тоҷикистон (таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ) [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 220 с.
- 65.Қурбонов А.Ш. Илм ва маориф: тамоюлот, мушкилот ва дурнамо [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 406 с.
- 66.Қурбонов А.Ш. Вазъи маориф ва илм дар шароити истиқлолияти давлатӣ [Матн] / А.Ш. Қурбонов. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 354 с.
- 67.Лазаревич А. А. Научное знание в информационном обществе [Текст] / Под ред. В. А. Героименко, Ин-т философии и права. – Минск : Наука и техника. 1993. – 102 с.
- 68.Лекторский В.А. Отражение [Текст] / В.А. Лекторский // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 1-4. 2659 с.
- 69.Лекторский В.А. Субъект и объект познания [Текст] / В.А. Лекторский. – М.: Наука. 1980. – 358 с.
- 70.Макарова Н.В. Информатика: учебник для вузов [Текст] / Н.В. макарова, В.Б. Волков. – СПб. Питер, 2015. – 576 с
- 71.Мармадашвили М.К. Символ и сознание [Текст] / М.К. Мармадашвили. – Пятигорск: Азбука. 2011. 320 с..

- 72.Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклиат, Демокрита и Эпикура [Текст] / под общей редакции М.А. Дынникка. – М.: 1955. – 240 с.
- 73.Мелик-Гайказян И.В. Информационные процессы и реальность Текст] / И.В. Мелик-Гайказян. – М.: Наука, 1997. – 192 с.
- 74.Мелик-Гайказян И.В. Методология моделирования нелинейной динамики сложных систем [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян, М.В. Мелик-Гайказян, В.Ф. Тарабенко. – М.: Физматлит, 2001. – 272 с.
- 75.Мелик-Гайказян И.В. Информация и самоорганизация: Методологический анализ [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян. – Томск: Изд-во ТПУ, 1995. – 180 с.
- 76.Микешина Л.А. Новые образы познания и реальности [Текст] / Микешина Л.А., М.Ю. Опенков. – М.: РОССПЭН. 1997. – 240 с.
- 77.Микешина Л.А. Философия познания. Полемические главы [Текст] / Л.А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция. 2002. 624 с.
- 78.Моисеев Н.Н. Люди и кибернетика [Текст] / Н. Моисеев. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 224 с.
- 79.Моисеев Н.Н. Современный рационализм [Текст] / Н.Н. Моисеев. – М.: МГВП КОКС, 1995 – 376 с.
- 80.Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество [Текст] / Н.Н. Моисеев. – М.: Устойчивый мир, 2001. – 198 с.
- 81.Моль А. Социодинамика культуры. [Текст] / А. Моль // пер. с фр. / Предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
- 82.Назаров Р.Н. Философия качества образования Таджикистана (социально-философский анализ) [Текст] / Р. Назаров. – Душанбе. 2011.
- 83.Негодаев И.А. На путях к информационному обществу [Текст] / И.А. Негодаев. – Ростов н/Д. Из-во: ДГТУ, 1999. – 247 с.

- 84.Новик И.Б. Философские идеи Ленина и кибернетика [Текст] / И.Б. Новик. – М.: Знание, 1969. – 48 с.
- 85.Новик И.Б. Кибернетика: философские и социологические проблемы [Текст] / И.Б. Новик. – М.: Госполитизат, 1963. – 208 с.
- 86.Ожегов С.И. Словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов. – М.: Изд-во ОНИКС, 2006. – 976 с.
- 87.Пеньков В.Е. Современные научные представления об эволюции материи [Текст] / В.Е. Пеньков, С.Н. Шашков. – Белгород: ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2008. 145 с.
- 88.Пирс Д.Р. Символы, сигналы, шумы. Закономерности и процессы передачи информации [Текст] / Д.Р. Пирс. – М.: Мир, 1967. – 334 с.
- 89.Почепцов Г.Г. Информационно политические технологии [Текст] / Г.Г. Почепцов. – Москва, Центр. 2003. – 384 с.
- 90.Пресман А.С. Организация биосфера и ее космические связи [Текст] / А.С. Пресман. – М.: ГЕО-СИНТЕГ, 1997. – 240 с.
- 91.Пригожин И.Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой [Текст] / И.Р. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс. 1986. – 432 с.
- 92.Пригожин И.Р. Время. Хаос. Квант [Текст] / И.Р. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1994. – 266 с.
- 93.Ракитов А.И. Философия компьютерной революции [Текст] / А.И. Ракитов. – Москва, Политиздат, 1991. – 287 с.
- 94.Садуллоев А.С. Техника и технология СМИ [Текст] / А.С. Садуллоев, Н.Н. Салихов. – Душанбе, 2009. – 234 с.
- 95.Сайд Н.С. Фалсафа ва методологияи илм (китоби дарсӣ) [Матн] / Н.С. Сайд, М.А. Назаров. – Душанбе: Маориф, 2016. – 304 с.
- 96.Сайд Н.С. Муқаддимаи синергетика (китоби дарсӣ) [Матн] / Н.С. Сайд, М.Х. Зиёӣ, М.А. Назар. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 192 с.
- 97.Сайидзода З.Ш. Информация в интернете: правовое регулирование [Текст] / З.Ш. Сайидзода, У. Меликов. – Душанбе, 2011. – 156 с.

98. Сайдзода З. Таджикистан: информационный ресурс, внешняя политика, имидж государства [Текст] / З.Ш. Сайдзода, Ф. Сайдзода. – Душанбе, 2008. – 125 с.
99. Сайдзода З.Ш. Доступ к информации: сотрудничество и прозрачность [Текст] / З.Ш. Сайдзода, Н. Каршибоев. – Душанбе, 2008. – 154 с.
100. Сейфуль-Мулюков Р.Б. Нефть – углеводородные последовательности: анализ моделей генезиса и эволюции [Текст] / Р.Б. Сейфель-Мулюков. – М., 2010. 176 с.
101. Семенюк Э.П. Информатика: достижения, перспективы, возможности [Текст] / Э.П. Семенюк. – М.: Наука, 1988. – 173 с.
102. Славин Б.Б. Эпоха коллективного разума. О роли информации в обществе и о коммуникационной природе человека [Текст] / Б.Б. Славин. – М., 2014. – 320 с.
103. Соколов А.В. Философия информации: профессионально-мировоззренческое учебное пособие [Текст] / А.В.Соколов. – СПб.: СПбГУКИ, 2010. – 368 с.
104. Судаков К.В. Информационный феномен жизнедеятельности [Текст] / К.В. Судаков. – М.: РМА ПО, 1999. – 380 с.
105. Суханов А.П. Информация и прогресс [Текст] / А.П. Суханов. – Новосибирск: Наука, 1988. – 192 с.
106. Таваров Д.С. Раванди ташаккулёбии чомеаи иттилоотӣ дар шароити мусир (таҷрибаи Тоҷикистон) [Матн] / Д.С. Таваров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – 248 с.
107. Толковый словарь русского языка. Том 1. / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. Ин-т. «Сов. энцикл». 1395. – 828 с.
108. Томпсон М. Восточная философия [Текст] / М. Томпсон // перевод с англ. Ю. Бондарева. – М.: ФАИР, 2000. – 384 с.
109. Тоффлер Э. Третья волна: [пер. с англ.] [Текст] / Э. Тоффлер; науч. ред. П.С. Гуревич. – Москва: АСТ, 1999. – 781 с.

110. Уваров А.И. Проблемы информационной эпистемологии и методологии [Текст] / А.И. Уваров. – М., 1992. – 271 с.
111. Урсул А.Д. Природа информации [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Политиздат, 1968. – 288 с.
112. Урсул А.Д. Информация. Методологические аспекты [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1971. – 293 с.
113. Урсул А.Д. Отражение и информация [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Мысль, 1973. – 231 с.
114. Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке. Философские очерки [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1975. – 287 с.
115. Урсул А.Д. Синтез знания и проблема управления [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1978. – 199 с.
116. Урсул А.Д. Природа информации: философский очерк [Текст] / А.Д. Урсул. – 2-е изд. – Челябинск, 2010. – 231 с.
117. Хакен Г. Синергетика [Текст] / Г. Хакен. – М.: Мир, 1980. – 460 с.
118. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным явлениям [Текст] / Г. Хакен. – М.: Мир. 1991. – 240 с.
119. Хартли Р. Передача информации // Теория информации и ее приложения / Под ред. А.А. Харкевича // Сборник переводов иностранных статей по теории информации и ее приложениям к связи [Текст] / Р. Хартли. – М.: Гос. изд. физико-математической литературы. 1959. – 329 с.
120. Хиншун Я. Материалистическая мысль в древнем Китае [Текст] / Я. Хиншун. – М.: Наука, 1984. – 184 с.
121. Чернавский Д.С. Синергетика и информация: Динамическая теория информации [Текст] / Д.С. Чернавский. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 288 с.
122. Чернавский Д.С. Синергетика и информация. Динамическая теория информации [Текст] / Д.С. Чернавский. Изд. 5-е. – М.: ЛЕНАНД, 2017. – 304 с.

123. Чуринов Н.М. Философские основания информологии [Текст] / Н.М. Чуринов. – Красноярск.: Изд-во Крас. гос. ун-та, 1990. – 233 с.
124. Шарипов Ф.Ф. Информационная культура общества [Текст] / Ф.Ф. Шарипов. – Душанбе: Изд-во РТСУ, 2014. – 172 с.
125. Шваб К. Четвертая промышленная революция (перевод с английского языка) [Текст] / К. Шваб. – М.: Из-во «Эксмо», 2018. – 288 с.
126. Швырев В.С. Анализ научного познания: основные направления, формы, проблемы [Текст] / В.С. Швырев. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
127. Шенон К. Работы по теории информации и кибернетике [Текст] / К. Шенон / пер. с англ. под. ред. Р.Л. Добрушина и О.Б. Лупанова. – М.: Изд-во иностр. лит., 1963. – 829 с.
128. Шипов Г.И. Теория физического вакуума. Теории, эксперименты и технологии [Текст] / Г.И. Шипов. – М.: Наука, 1997. – 450 с.
129. Шрайберг Я.Л. Время перемен: глобальные информационные тренды и перспективы Ежегодный доклад Второго Международного профессионального форума «Крым–2016» [Текст] / Я.Л. Шрайберг. – Крым. 2016. – 54 с.
130. Шредингер Э. Что такое жизнь с точки зрения физики? [Текст] / Э. Шредингер. – М.: РИМИС, 2009. – 172 с.
131. Шрейдер Ю.А. Системы и модели [Текст] / Ю.А. Шрейдер, А.А. Шаров. – М.: Радио и связь, 1982. – 152 с.
132. Шрейдер Ю.А. Семиотические основы информатики [Текст] / Ю.А. Шрейдер. – М.: (ИПКИР), 1974. – 81 с.
133. Эллюль Ж. Другая революция. [Текст] / Ж. Эллюль // Перевод на русский язык: В.В. Бибихин. // Новая технократическая волна на Западе. Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1986. – 456 с.
134. Энциклопедия советии точик Қ. 2. – Душанбе: Гавҳарак-Ирланд. 1980. – 634 с.
135. Эшби У.Р. Введение в кибернетику [Текст] / У.Р. Эшби // под ред. В.А. Успенского. – М., Из-во иностранные литературы. 1959. – 432 с.

136. Яглом А.М. Вероятность и информация [Текст] / А.М. Яглом, И.М. Яглом. – М.: Наука, 1973. – 511 с.
137. Яковлев А.Н. Горькая чаша. Большевизм и революция в России [Текст] / А.Н. Яковлев. – Ярославль: Верхневолжское книжное издательство. 1994. – 461 с.
138. Ясперс К. Современная техника. [Текст] / К. Ясперс // Перевод на русский язык: В.В. Бибихин. // Новая технократическая волна на Западе. Сборник статей. – Москва: Прогресс, 1986. – 456 с.

Маколаҳои илмӣ ва маърузаҳо

139. Алексеева И.Ю. «Технолюди» против «постлюдей»: НБИКС-революция и будущее человека [Текст] / И.Ю. Алексеева, В.И. Аршинов, В.В. Чеклецов // Вопросы философии. 2013. № 3. – С. 12-21.
140. Баева Л.В. Электронная культура [Текст] / Л.В. Баева // Вопросы философии. – 2013. № 5. – С. 75-83.
141. Баева Л.В. Образ киберчеловека в современной науке и культуре [Текст] / Л.В. Баева // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. 2015. №1. – С. 56-69.
142. Басалаева О.Г. Специфика информационной реальности в информационной картине мира [Текст] / О.Г. Басалаева // Вестник КемГУКИ 29/2014. – С. 76-81.
143. Баранец Н.Г. Влияние на теорию отражения дискуссий о природе информации в советской философии в 1960–1980-е годы [Текст] / Н.Г. Баранец, С.Е. Морозов // Книга В.И. Ленина «Материализм и эмпириокритицизм» и философия XX века: К 100-летию со дня издания: Материалы науч. конф., Симбирск–Ульяновск, апр. 2009 г. – Ульяновск, 2009. – С. 22-24.
144. Барановская О.А. Информационные компетентности [Текст] / О.А. Барановская // – Выпускникам ХХI столетия. – Киев: Вестник последипломного образования, 2009. – Вып. 1. – С. 215–216.

145. Барышников П.Н. Типология бессмертия в теоретическом поле французского трансгуманизма [Текст] / П.Н. Барышников // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. 2014. № 1 (7). – С. 98-127.
146. Белоногов Г.Г. Еще раз о гносеологическом статусе понятия «информация» [Текст] / Г.Г. Белоногов, Р.С. Гиляревский // НТИ. Сер. 2. Информ. процессы и системы. ВИНИТИ. – М., 2010. – №2. – С. 1-6.
147. Берталанфи Л. Общая теория систем: Критический обзор [Текст] / Л. Берталанфи // Исследования по общей теории систем: Сборник переводов; общ. ред. и вст. ст. В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – С. 23–82.
148. Гадасин В.А. Концепция триад – понятие «информация» как субстанция [Текст] / В.А. Гадасин // Ежегодник ВНИИПВТИ: Сб. научных трудов. – Минск, 2007. – С. 186–190.
149. Головацкая О.Е. Значение и происхождение термина «Fake news» [Текст] / О.Е. Головацкая // Коммуникология. – 2019. – Т.7. – №2. – С.139-152.
150. Глушков В.М. О кибернетике как науке [Текст] / В.М. Глушков // Кибернетика, мышление, жизнь. – М.: Мысль. 1964. – С. 53–62.
151. Дзема А.И. О философском смысле понятия «информация» [Текст] / А.И. Дзема // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. – Казань, 2008. – С. 248-251.
152. Диноршоева З.М. Формирование информационного мировоззрения как фактор адаптации человека в информационном обществе [Текст] / З.М. Диноршоева // Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ. – Душанбе, 2020. №4. – С. 36-40.
153. Дмитриев А.С. Передача сообщений с использованием хаоса и классическая теория информации [Текст] / А.С. Дмитриев, С.О.

- Старков // Зарубежная радиоэлектроника. Успехи Современной радиоэлектроники, 1998, №11. – С. 4-32.
154. Дубинин Н.П. Философские и социальные аспекты генетики человека. [Текст] / Н.П. Дубинин // – Вопросы философии, 1971. №1. – С. 36-41.
155. Еляков А.Д. Информационный фактор развития общества [Текст] / А.Д.Еляков // НТИ. Сер. Организация и методика информационной работы. – 2008. - №2. – С. 1-9.
156. Емелин В.А. Cyborgization и инвалидизация технологически расширенного человека [Текст] / В.А. Емелин // Национальный психологический журнал. – 2013. № 1 (9). – С. 62-70.
157. Емчик Л. Адаптация модели восприятия информации к процессу обучения [Текст] / Л.Емчик // Педагогика и психология профессионального образования. – Киев, 2006. – Вып. 6. – С. 60–71.
158. Ершов А.П. О предмете информатики [Текст] / А.П.Ершов // Вестник АН СССР. 1984. № 2. – С. 112–113.
159. Зиёев Х.М. «Социальная иммунизация» подростков и молодежи от примыкания к экстремизму [Матн] / Х.М. Зиёев // Просвещение учителя. – Душанбе, 2016. №7. – С.7-10;
160. Караваев Н.Л. О знании, паттернах и информации [Текст] / Н.Л. Караваев // Вестн. НГУ. Сер.: Философия. – Новосибирск, 2009. – Т. 7. Вып. 3. – С. 24-27.
161. Коган В.З. Демон информации в современном мире (к методологии информологического подхода) [Текст] / В.З. Коган // НТИ. Сер. 1. Орг. и методика информ. работы. 1998. – № 5. – С. 1-12.
162. Корогодин В.И. Определение понятия «информация» и возможности его использования в биологии [Текст] / В.И. Корогодин // Биофизика. 1983. Т. 28. Вып. 1. – С. 171–177.

163. Колин К.К. Философия информации и перспективы развития информатики [Текст] / К.К. Колин // Межотраслевая информационная служба, 2014, Вып. 1(66). – С. 3-9.
164. Колин К.К. Философия информации и структура реальности: концепция «четырех миров» [Текст] / К.К. Колин // Знание. Понимание. Умение. № 2, 2013. – С. 13-25.
165. Колин К.К. Структура реальности и философия информации [Текст] / К.К. Колин // Знание. Понимание. Умение. № 3, 2013. – С. 136-147.
166. Колин К.К. Структура реальности и феномен информации [Текст] / К.К. Колин // Открытое образование. 2008. №5. – С. 56–61;
167. Колин К.К. Природа информации и философские основы информатики // Открытое образование. 2005. №2. – С. 43–51.
168. Колин К.К. Виртуализация общества – новая угроза для его стабильности [Текст] / К.К. Колин // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности: сб. науч. тр. / Рос. акад. гос. службы. – М.: РА ГС, 2003. – С. 449–462.
169. Коротков Н.А. Анализ смысла понятия «информация» в работе Р.Хартли и «парадокс компьютера» [Текст] / Н.А. Коротков // Материалы 61-й науч. сессии, посвящ. Дню радио. – М.: РНТО РЭС им. А.С.Попова, 2007. – С. 351–353.
170. Коротков Н.А. Проблема информации и физические основы мироздания [Текст] / Н.А. Коротков // Философия в техническом вузе: сб. науч. тр. 5-й междунар. науч.-практ. конф. – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2011. – С. 49–51.
171. Лекторский В.А. Отражение [Текст] / В.А. Лекторский // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 3. – С. 178–180.
172. Лю Ган. Философия информации и основы будущей китайской философии науки и техники [Текст] / Ган Лю // Вопросы философии. – 2007. – № 5. – С. 45–57.

173. Манойло А.В. Зарубежные научные подходы к исследованию «фейковых новостей» в мировой политике [Текст] / А.В. Манойло, А.Э. Попадюк // Россия и современный мир. – 2020. – №2 (107). – С.285-300.
174. Маритен Ж. О человеческом знании [Текст] / Ж. Маритен // Вопросы философии. 1997. №5. – С. 106-118.
175. Мелик-Гайказян И.В. Методология моделирования взаимосвязей необратимости, сложности и информационных процессов [Текст] / И.В. Мелик-Гайказян // Бюллетень сибирской медицины. 2006. № 5. – С. 101–115.
176. Маҳмадизода Н.Д. Пешгирии идеологияи ифротгарой ва терроризм дар муҳити ҷавонон ва шабакаи интернет дар ҷомеаи трансформатсионии тоҷик [Матн] / Н.Д. Маҳмадизода // Гузоришҳои АМИ ҶТ. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2018. №4. – С. 83-93.
177. Муминов А.И. Религиозный фактор и проблемы национальной безопасности страны (на примере Республики Таджикистан) [Текст] / А.И. Муминов // Вестник Московского государственного областного университета. Философские науки. – М.: Изд-во МГОУ, 2006. №4. – С. 84-90.
178. Муминов А.И. Религиозный экстремизм как социальная угроза современному обществу [Текст] / А.И. Муминов // Вестник Московского государственного областного университета. Философские науки. – М.: Изд-во МГОУ, 2007. №2. – С. 57- 62.
179. Муминов А.И. Воздействие религиозного фактора на духовную безопасность Республики Таджикистан [Текст] / А.И. Муминов // Вестник Педагогического университета. №1(44). 2012. – С.40-45.
180. Мухаммад А.Н. Киберпреступление как явление кибертерроризма: сущность и его современные особенности [Текст] / А.Н. Мухаммад // Известия Института философии, политологии и права имени А.

Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – 2017. – № 3-1. – С.56-61.

181. Новик И.Б. В.И. Ленин о единстве мира [Текст] / И.Б. Новик // Великое произведение воинствующего материализма. – М.: Соцэкономиздат, 1959. – С. 165–181.
182. Овчинников Н.Ф. Знание – болевой нерв философской мысли (к истории концепции знания от Платона до Поппера) / Н.Ф. Овчинников // Вопросы философии. – 2001. №1. – С. 83-114.
183. Руденко Ю.А. Формирование информационного мировоззрения современного студента [Текст] / Ю.А. Руденко // Профессиональное образование в России и за рубежом. №1 (13), 2014. – С. 69-71.
184. Салихов Н.Н. Политико-правовые аспекты информационной политики и информационной безопасности в Республике Таджикистан: современные реалии и перспективы [Текст] / Н.Н. Салихов // Стратегические ориентиры политики государств Центральной Евразии в условиях глобализации и регионализации: сборник научных статей. – Душанбе: РТСУ, 2019. – С. 8-35.
185. Салихов Н.Н. Исторические предпосылки становления и развития глобального информационного общества [Текст] / Н.Н. Салихов // Евразийский союз глазами учёных Таджикистана. – Душанбе: РТСУ. 2004. – С. 120-126.
186. Сафарализода Х.К. Кибертерроризм как угроза национальной безопасности [Текст] / Х.К. Сафарализода // Вестник таджикского национального университета. – Душанбе. 2017, №2/4-2. – С. 271-275.
187. Сейфуль-Мулюков Р.Б. Нефть как носитель информации о своем происхождении, структуре и эволюции [Текст] / Р.Б. Сейфель-Мулюков // Информатика и ее применения. – М., 2010. Т. 4. Вып. 1. – С. 41-49.
188. Сифоров В.И. Информология и проблемы информационных сетей. Методологические аспекты и перспективы науки об информации

- [Текст] / В.И. Сифоров // Информация и информационные сети. – М.: Наука, 1977. – С. 5-31.
189. Сифоров В.И. Методологические вопросы разработки науки об информации [Текст] / В.И. Сифоров // Кибернетика и современное научное познание. – М.: Наука, 1976. – С. 150-165.
190. Соболев С.Л., Китов А.И., Ляпунов А.А. Основные черты кибернетики [Текст] / С.Л. Соболев, А.И. Китов, А.А. Ляпунов // Вопросы философии. №4. – 1955. – С. 136-148.
191. Соколов А.В. Информация как метафора [Текст] / А.В.Соколов // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. СМИ (медиа) и массовые коммуникации. – 2013. Т. 200. – С. 416-424.
192. Стёpin В. С. Универсальный эволюционизм – основа современной картины мира [Текст] / В.С. Стёpin // Мелюхин С.Т. Избранные труды: Наследие и современность: в 3 т. – М., 2010. – Т. 3. – С. 171–187.
193. Украинцев Б.С. Информация и отражение [Текст] / Б.С. Украинцев // Вопросы философии. 1963. № 2. – С. 26–41.
194. Урсул А.Д. Отражение, информация, управление [Текст] / А.Д. Урсул // Ленинская теория отражения и современная наука: Теория отражения и естествознание. – София, 1973. – С. 295-298.
195. Холиқов Ф.А. Таҳдидҳои иттилоотӣ ва шаклҳои заҳиршавии онҳо [Матн] / Ф.А. Холиқов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҷамъиятӣ. 2021. №1. – С. 173-183.
196. Ҳайдаров Р.Ҷ. Роҳҳои пешгирий намудани раванди ҷалби ҷавонон ба ҳаракатҳои ифротгароии динӣ: ҷанбаи иҷтимоӣ-сиёсӣ [Матн] / Р.Ҷ. Ҳайдаров, Ҳ.Ҳ. Ҳоҷаев // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҶТ. 2018. №2. – С.90-93.
197. Толиби Розӣ (Шарипов) Ояндаи Тоҷикистон дар ҷамъияти иттилоотии асри XXI [Матн] / Т. Шарипов // Перспективы Таджикистана в информационном обществе в XXI. – Душанбе, 2010. – С. 1-4

198. Шваб К. Четвертая промышленная революция. Что она собой представляет и как на нее реагировать [Текст] / К. Шваб // Геополитика и безопасность. 2016 №1 (33). – С. 124-125.
199. Шрейдер Ю.А. Об одной модели семантической теории информации [Текст] / Ю.А. Шрейдер // Проблемы кибернетики, 1965. Вып. 13. – С. 233–240.
200. Шрейдер Ю.А. Информация и знание [Текст] / Ю.А. Шрейдер // Системная концепция информационных процессов: Сб. тр. – М.: ВНИИСИ, 1988 (Вып 3). – С. 47-53.
201. Яковлев В.А. Информационные программы бытия [Текст] / В.А. Яковлев // Философская мысль. – 2015. № 1. – С. 93-147.
202. Ятимов С.С Матбуоти даврӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ [Матн] / С.С. Ятимов // Паёми Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. №8. – С. 277-279.

Диссертатсия ва авторефератҳо

203. Абрамов Ю.Ф. Картина информационной реальности (мировоззренческо-методологический аспект) // автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.08 [Текст] / Ю.Ф. Абрамов. СПб, 1992. – 42 с.
204. Бехбудов Ш.Т. Информационная реальность в парадигме антропологических ценностей человека в современном обществе // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / Ш.Т. Бехбудов. – Душанбе, 2021. – 56 с.
205. Данильчук Е.В. Методическая система формирования информационной культуры будущего педагога // автор. дисс. докт. пед. наук: 13.00.02. [Текст] / Е.В. Данильчук. – Москва. 2003. – 44 с.
206. Иванюшкин И.А. Философско-методологический анализ феномена интернета // дисс. канд. фил. наук: 09.00.08. [Текст] / И.А. Иванюшкин. – Москва. 2017. – 162 с.
207. Ишонова С.Р. Информационные технологии и глобальная сеть в модернизационных процессах социокультурного пространства (на

примере системы образования Республики Таджикистан) // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / С.Р. Ишонова. – Душанбе, 2020. – 55 с.

208. Караваев Н.Л. Знание и информация как две необходимые компоненты познавательного процесса: взаимоотношения и взаимопереходы // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.01. [Текст] / Н.Л. Караваев. – Киров, 2009. – 24 с.
209. Кремянский В.И. Методологические проблемы системного подхода к информации // автор. дисс. докт. фил. наук: 09.00.08 [Текст] / В.И Кремянский. – М., 1978. – 44 с.
210. Маҳмадизода Н.Д. Зохиршавии ифратгароии динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгории он (таҳлили фалсафӣ иҷтимоӣ): дисс. докт. илм. фалсафа: 09.00.11. [Матн] / Н.Д. Маҳмадизода. – Душанбе. 2020. – 320 с.
211. Махмадов П.А. Информационная безопасность в системе политической коммуникации: состояние и приоритеты обеспечения (на материалах государств Центральной Азии) // дисс. док. полит. наук: 23.00.04. [Текст] / П.А. Махмадов. – Душанбе, 2018. – 323 с.
212. Муминов А.И. Религиозный экстремизм в контексте социальных изменений // дисс. док. филос. наук: 09.00.11. [Текст] / А.И. Муминов. – Душанбе, 2018. – 294 с.
213. Петров М.А. О соотношении понятий «знание» и «информация» // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.01. [Текст] / М.А. Петров. – Красноярск, 2015. – 32 с.
214. Туйчизода Н. Телевидение как вид экранной культуры и его роль в трансформирующемся обществе (на примере таджикского телевидения) // автор. дисс. канд. фил. наук: 09.00.13. [Текст] / Н. Туйчизода. – Душанбе. 2019. – 26 с.
215. Сафиев К.И. Информационная безопасность Республики Таджикистан в контексте современного политического процесса:

сущность и приоритеты её обеспечения // дисс. канд. полит. наук: 23.00.02. [Текст] / К.И. Сафиев. – Душанбе, 2012. – 147 с.

216. Хатамова М.Г. Мировоззренческие предпочтения молодёжи Таджикистана в условиях трансформации общества (социально-философский анализ) // дисс. канд. фил. наук: 09.00.11. [Текст] / М.Г. Хатамова. – Худжанд, 2020. – 162 с.

Захирахои электронӣ [электронные ресурсы]

217. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021.[Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25005> (санаи муроҷиат 07.02.2021)
218. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулокот бо ҷавонони кишвар. 1.05.2021. [Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/25799> (санаи муроҷиат 16.08.2021)
219. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.04.2012 [Матн] / [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/1084> (санаи муроҷиат 05.01.2021)
220. Будущее человека: эволюция и неестественный отбор. [Электронный ресурс]. https://www.bbc.com/russian/science/2016/05/160510_5floor_future_human_evolution. (дата обращения 10.12.2020)
221. Горный Е. Русский журнал /Net-культура/ [Текст] / [Электронный ресурс]. URL: http://www.rus.ru/netkult/20010830/_gorny.html. (дата обращения 20.09.2019)
222. Николаев К. «Интеллектуальный инсульт». Как лишние знания нас отупляют [Текст] / [Электронный ресурс]. URL: http://www.chaskor.ru/article/intellektualnyj_insult_40410. (дата обращения 05.12.2020)

223. Spreen D. Was ver-spricht der Cyborg? [Электронный ресурс]. URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-207098> (дата обращения 15.10.2020)
224. Floridi L. Open problems in philosophy of information // Metaphilosophy. Ed. By A.T. Marsoobian. – Oxford, UK; Malden, USA. – V. 35, No 4, July 2004. – P. 554– 582; URL: https://www.researchgate.net/publication/220175461_The_Information_Society_and_Its_Philosophy_Introduction_to_the_Special_Issue_on_The_Philosphy_of_Information_Its_Nature_and_Future_Developments (дата обращения 05.09.2019)
225. Информационный подход в междисциплинарной перспективе. Материалы «круглого стола» [Текст] // Вопросы философии. – 2010. – № 2. – С. 84-112. [Электронный ресурс] URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=103&Itemid=52 (дата обращения 05.11.2019)
226. Метафизика. Научный журнал. №4 (10) 2013. [Электронный ресурс] URL: <https://lib.rudn.ru/35> (дата обращения 10.11.2019)
227. Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. Электронный научный журнал. №1,2. 2015. [Электронный ресурс] URL: <http://cyberspace.pglu.ru> (дата обращения 20.11.2019)
228. Колин К.К. В. Резолюция Пятой Международной конференции «Фундаментальные основы информационной науки (FIS-2013) (г. Москва, 21–23 мая 2013 г.) [Текст] / К.К. Колин, Н.В. Захарова // Знание. Понимание. Умение. 2013. № 3. С. 51–55. [Электронный ресурс] URL: <http://www.zpu-journal.ru/articles/detail.php?ID=1005> (дата обращения 15.09.2021)
229. Всероссийский научный форум «Материя, энергия, информация». [Электронный ресурс] URL: <https://doktrina.info/1-vserossijskij-nauchnyj-forum-materiya-energiya-informaciya/> (дата обращения 25.10.2021)
230. Семинар «Методологические проблемы наук об информации». [Электронный ресурс] URL: <http://inion.ru/ru/science/seminary-i-192>

Адабиёт бо забони хориҷӣ

231. Stonier T. Information and the Internal Structure of the Universe: An Exploration into Information Physics. – London: Springer-Verlag, 1990. – 166 p.
232. Shannon C.E. A Mathematical Theory of Communication // Bell System Technical Journal. 1948. Vol. 27. – P. 379–423, 623–656.
233. Shannon C.E. Communication in the Presence of Noise // Proceedings of the Institute of Radio Engineers. 1949. Vol. 37. – P. 10–21.
234. Quastler H. The emergence of biological organization. New Haven and London: Yale University Press, 1964. – 83 p.
235. Bar-Hillel Y., Carnap R.: Semantic Information. In: W. Jackson, ed.: Communication Theory. – London. – 1953.
236. Floridi L. The Philosophy of Information. Oxford: – Oxford University Press. 2010.
237. Wu Kun. Thirty years research for Philosophy of Information of China. // Открытое образование, № 5, 2011. – С. 28-49.
238. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Wash.: World Future Soc., 1983.
239. Hassig C. Angst vor dem Computer Die Schweiz angesichts einer modernen Technologie. – Bern; Stuttgart; Haupt, 1987.
240. Spengler O. Der Mensch und die Techik. – Munchen, 1931.
241. Clark C. The conditions of economic progress. – L., 1957.
242. Bell D. The coming of post-industrial society. – – New York, 1973.
243. Mumford L. The Myth of the Machine. Technics and Human Development. – New York, 1967.
244. Krippendorff K. On Communicating. Otherness, Meaning, and Information Text. / K. Krippendorff. Routledge, 2009. - 376 p.
245. Clynes M.E., Nathan S.K. Cyborgs and Space // Astronautics. 1969. № 26-27 (September). – P. 74-76.

246. Kurzweil R. How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed. – New York: Viking Books, 2012.
247. Whitehead N.L., Wesch M. Human No More: Digital Subjectivities, Unhuman Subjects, and the End of Anthropology. – Colorado: University Press of Colorado, 2012. – P. 177-198.
248. Wells J.J. Keep Calm and Remain Human: How We Have Always Been Cyborgs and Theories on the Technological Present of Anthropology. Reviews in Anthropology. 2014. Vo l. 43, Iss. 1. – P. 5-34.
249. Stebbing T.A Cybernetic View of Biological Growth: – Cambridge University Press, 2010.
250. Sandvik K. The Player, the Controller and the amazing Avatar: Extending the human body into virtual environments // Papers of Conference “Erlebnis und Erfahrung: Aesthetics of Pervasiveness”. Denmark, København. 6-7 November 2007. – P. 30.
251. Johnson D.E. Programming of life. Sylacauga, Alabama: Big Mac Publishers, 2010. – 127 p.
252. Sayre K. Cybernetics and the Philosophy of Mind. – London: Routledge, 1976. – 270 p.
253. Floridi L. What is the philosophy of information? // Metaphilosophy. – Oxford, UK; Malden, USA. – V. 33, Nos. 1/2, January 2002. – P. 123–145.
254. Wiener N. (1961) Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris, Camb. Mass. (MIT Press), 1948, 2nd revised ed. 1961.

РЎЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМӢ АЗ РЎЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ

**Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандай аз
ҷониби КОА-и назди Президенти ҶТ тавсияшуда нашр шудаанд:**

- [1-М] Камолов Ш.В. Фалсафаи иттилоот ва ҷаҳонбинии муосири илмӣ [Матн] / Ш.В. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2019. – №9. – С. 233-238. ISSN 2074-1847;
- [2-М] Камолов Ш.В. Таҳлили фалсафӣ ва умумиилмии мағҳуми иттилоот [Матн] / Ш.В. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2019. – №10 (2). – С. 134-139. ISSN 2074-1847;
- [3-М] Камолов Ш.В. Информация как ключевое понятие в понимании современной научной картины мира [Текст] / М.О. Ибодов, Ш.В. Камолов // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе. – 2020. – №7 – С. 152-156. ISSN 2074-1847;
- [4-М] Камолов Ш.В. Иттилоот ва таҳаввулот [Матн] / М.О. Ибодов, Ш.В. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2021. – №8. – С. 139-144. ISSN 2074-1847;
- [5-М] Камолов Ш.В. Фаҳмиши мағҳуми таҳаввулотгарои универсалӣ дар манзараи муосири илмии олам [Матн] / М.О. Ибодов, Ш.В. Камолов, А.С. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2022. – №2. – С. 101-107. ISSN 2074-1847;
- [6-М] Камолов Ш.В. Таъсири иттилоот ба таҳаввулоти ояндаи инсон [Матн] / М.О. Ибодов, Ш.В. Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. – 2022. – №8. – С. 103-113. ISSN 2074-1847;

**Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаи маводи Конференсияҳои
чумҳурияйӣ ва байналмилалӣ**

- [7-М] Камолов Ш.В. К проблеме информационной компетентности преподавателя вуза [Текст] / Ш.В. Камолов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии чумҳурияйӣ «Муаммо ва дурнамои ташаккули салоҳияти қасбӣ-

педагогии омӯзгори оянда» (ш. Хучанд, 24 майи соли 2019). – Хучанд, – 2019. – С. 24-28. ДДХ ба номи Б.Фафуров;

[8-М] Камолов Ш.В. Девиантное поведение молодёжи и формы его проявления [Текст] / Ш.В. Камолов / Сборник республиканской научно-практической конференции «Ценностные ориентации современной молодежи в условиях светского демократического государства: особенности и тенденции» (г. Душанбе, 28 ноября 2018 г.). – Душанбе, – 20189. – С. 116-126. РТСУ;

[9-М] Камолов Ш.В. Иттилоот ва таҳаввулот [Матн] / М.О. Ибодов, Ш.В. Камолов / Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Фояи таҳаввулотгарои умуничаҳонӣ дар фалсафаи илми муосир» (ш. Кӯлоб, 20 ноября соли 2020). – Кӯлоб, – 2020. – С. 13-21. ДДК ба номи А.Рӯдакӣ;

[10-М] Камолов Ш.В. Информация как ключевое понятие в понимании современной научной картины мира [Матн] / Ш.В. Камолов / Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Фояи таҳаввулотгарои умуничаҳонӣ дар фалсафаи илми муосир» (ш. Кӯлоб, 20 ноября соли 2020). – Кӯлоб, – 2020, – С. 50-58. ДДК ба номи А.Рӯдакӣ;

[11-М] Камолов Ш.В. Природа информации: материальные и идеальные аспекты [Матн] / Ш.В. Камолов / Маводи конференсияи илмӣ-назариявии умуидонишгоҳӣ дар мавзуи «Пешвои миллат интихоб ва ифтихори тоҷикон» (ш. Кӯлоб, 16 ноября соли 2020). – Кӯлоб, – 2020, – С. 160-164.

[12-М] Камолов Ш.В. Назари фалсафӣ ба иқтисодиёти иттилоотӣ ва виртуалӣ [Матн] / Ш.В. Камолов, Т.З. Мирзоев / Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ «Илми бунёдӣ – асоси такмили технологияҳо ва маводҳо». – Душанбе, – 2021, – С. 138-142. АМИТ МТТИ;

[13-М] Камолов Ш.В. Нақши технологияҳо иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолгардонии раванди таълим [Матн] / М.О. Ибодов, Ш.В. Камолов / Маводи конференсияи чумхуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Навгониҳо дар таҳсилоти олии касбии муосир» баҳшида ба

- 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Қўлоб, 19 марта соли 2021). – Душанбе, – 2021, – С. 271-274. ДДК ба номи А.Рӯдакӣ;
- [14-М] Камолов Ш.В. Афзоиши омили иттилоотӣ ва таъсири он ба таҳаввулоти ояндаи инсон [Матн] / М.О. Ибодов, Ш.В. Камолов / Маҷмуаи маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Диалог науки и философии в XXI веке» (ш. Душанбе, 21 апрели соли 2022). – Душанбе, – 2022, – С. 146-156. ДСРТ;
- [15-М] Камолов Ш.В. Человек как объект и субъект глобальных проблем [Текст] / Ш.В. Камолов, Ч.К. Рашидов / Сборник материалов республиканской научно-практической конференции «Диалог науки и философии в XXI веке» (г. Душанбе, 21 апреля 2022г.). – Душанбе, – 2022, – С. 139-146.РТСУ.